

Леонід КОНОНОВИЧ

КРАСИЛІВКА

Історико-краєзнавче дослідження

2020

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО	2
ПОХОДЖЕННЯ НАЗВИ СЕЛА	3
ПОЧАТКИ СЕЛА	6
ЗАСНУВАННЯ КРАСИЛІВКИ	8
КРАСИЛІВКА В ХІХ СТОЛІТТІ	13
ПОЛЯКИ В КРАСИЛІВЦІ	26
ЄВРЕЇ В КРАСИЛІВЦІ.....	28
КРАСИЛІВСЬКА ЦЕРКВА.....	31
КРАСИЛІВКА У ХХ СТОЛІТТІ	36
<i>Від початку ХХ століття до 1917 року .....</i>	<i>36</i>
<i>Від лютневої революції до НЕПу .....</i>	<i>44</i>
<i>Колективізація і розкуркулення .....</i>	<i>58</i>
<i>Голод Тридцять Третього року .....</i>	<i>61</i>
<i>Красилівка від 1933 року до Другої світової війни .....</i>	<i>78</i>
<i>Красилівка під час німецької окупації .....</i>	<i>81</i>
<i>Боєць УПА Степан Посудевський .....</i>	<i>85</i>
<i>Красилівка в післявоєнний період .....</i>	<i>88</i>
<i>Кінець 50-х — середина 60-х років.....</i>	<i>90</i>
<i>Історія красилівської школи.....</i>	<i>92</i>
<i>Красилівка в 70-80-х роках .....</i>	<i>103</i>
<i>Красилівка в 90-х роках.....</i>	<i>105</i>
<i>Сучасне становище Красилівки .....</i>	<i>106</i>
КРАСИЛІВСЬКИЙ НЕКРОПІЛЬ	108
ПОЯСНЕННЯ КРАСИЛІВСЬКИХ ПРИЗВИЩ	110
КРАСИЛІВСЬКИЙ СЛОВНИК	111
ФОЛЬКЛОРНІ ЗАПИСИ В СЕЛІ КРАСИЛІВЦІ.....	113
ІГРИ	116
ДЖЕРЕЛА	118

Село Красилівка розташоване у Ставищенському районі на Київщині, на межі з Черкаською областю. Площа села 3,6 кілометра. Населення — 1010 осіб (за даними перепису 2001 року). У селі діє лікарня, аптека, клуб, школа.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Потреба створення історії нашого села, яка базувалася б на чітких наукових засадах, назріла вже давно. В сільській бібліотеці, завдяки зусиллям її завідувачки, Алли Петрівни Сенчило, зібралось чимало документів і матеріалів з історії Красилівки, а в зв'язку із запровадженням цифрових технологій в інтернеті з'явилася безліч згадок і фактів, що стосуються села в різні періоди його існування. Але матеріали і документи губляться, сторінки в мережі зникають.

В бібліотеці зберігаються два рукописи з історії Красилівки, створені ще за радянської доби. На жаль, виклад матеріалу в них слід вважати недостатнім і вочевидь непрофесійним. Їхні автори тенденційно подають історію села: декотрі факти перекручують, інші фальсифікують, решту замовчують (як сталося з повстанським рухом чи подіями 1933 року). Стиль їхній емоційно забарвлений, вони допускаються ціннісних зауважень і хибних тлумачень (пишуть, наприклад, про смерть Леніна, що «люди важко переживали від гіркоти цієї невимовної втрати» або що причиною Голодомору був «низький урожай 1932 року»). Завданням історика є безпристрасний виклад фактів, які б гіркі вони не були. Історична правда — єдиний критерій навіть такої локальної її на перший погляд незначного дослідження, як історія невеликого села.

Такі міркування і змусили мене взятися до цієї копіткої праці.

ПОХОДЖЕННЯ НАЗВИ СЕЛА

На сьогодні у наукових колах вважається аксіомою, що топоніми (назви населених пунктів) походять в Україні переважно від гідронімів (назв річок та озер). З огляду на це, можна зробити висновок, що Красилівка отримала свою назву від однойменної річки, яка протікає через село. Але тут постає запитання: що означає це слово — «красилівка»? Чому річка зветься Красилівка?

Питання це не таке просте, як здається на перший погляд. Ще за моєї пам'яті старі люди (зокрема, і моя бабуня) ствержували, що назва пішла від гарної («красивої») місцевости. Мовляв, звалася річка Красотка, то й село прозвали Красилівка. Про те саме пише у «Сказаниях о населенных местностях Киевской губернии» й Похилевич: «Названием своим село обязано красоте и выгоды плодородных полей его окружающих». У довідці Київського обласного архіву, яка іменується «Описание вашего прихода с его историческим прошлым (анкетные листы)» подається й інша версія назви: «Уезда Таращанского село Красиловка. Расположено на реке Красотка, переименованной в Красиловку с 1845 года, т. е. с того времени, как поселились в селе два красильщика и красили — полы, мебель, поясы и сукна». Проте ці висновки викликають певні сумніви. Відомо, що назви населених пунктів і річок, та й прізвища людей, часто несуть у собі слова, які давно вийшли з ужитку і стали геть незрозумілі, зокрема, слова-палімпсести.

Що таке слово-палімпсест?

Як відомо, та території України жило чимало етносів, од яких часто не лишилося навіть назви. На зміну їм приходили інші народи, які почасти переймали їхню культуру, а також декотра слова з їхніх мов, зокрема, географічні нзви. Проте звучання тих слів часто перекручувалося, і задля того, щоб пояснити незрозуміле слово, нові етноси тлумачили його по-своєму. Щоб пояснити цю думку, звернемося хоча б до назви столиці України — Києва. Ще в "Повісті початкових літ" стверджується, що ця назва пішла від імени князя Кия, котрий разом із трьома братами заснував це місто. Однак порівняльний

аналіз дає підстави вважати, що назва ця походить із германських мов, можливо, з готської. Слово це на сьогодні збереглося в нідерланській (голландській) мові й звучить як *kuif* (кейф), але якщо судити з орфографії, давніша вимова його була як *куів*, можливо, навіть *киів*, — і означає воно «чуб», точніш «пасмо волосся на голові», щось подібне до козацького оселедня. Такий чуб носили на голові київські князі, зокрема, Святослав. Якщо погодитися з цією гіпотезою, то у назві «Київ» ми маємо справу зі словом-палімпсестом, тобто давнім словом, якому надали зовсім іншого значення. Зрештою, відомо, що й варяги, які служили в київського князя, прозивали це місто Кейвунборг. Що саме точно означало тоді це слово, важко сказати (є гіпотези: «князівське місто», «місто на горі»), проте, звісно, про якогось князя Кия там не йшлося. З цим словом сталося як із середньовічним пергаментом, на якому вишкребли перевинний текст і написали новий: його надали іншого значення, вигдавши легенду про трьох братів і їхню сестру, які ніколи не існували.

Бувало й по-іншому: з плином часу слова тієї самої мови виходили із вжитку, значення їхнє забувалося, але вони фігурували у географічних назвах, а також у прізвищах, тому їм часто надавали хибного тлумачення. Як приклад можна подати ситуацію із назвою села, що лежить неподалік від Краси́лівки, — цей населений пункт зветься Гейсиха. Ще змалку мені доводилося чути дві легенди про походження цієї назви. Мовляв, пасли колись біля села воли, кричали: «Гей си! Гей си!», то і село так назвали. Друга легенда ще ліпша: буцім під час Коліївщини їхали возами гайдамаки, не могли виїхати на гору і теж гейкали на волів, давши у такий спосіб назву селу.

Насправді все це пізніші, причому хибні тлумачення. Ще років тридцять тому місцеве населення вимовляло це слово як «гойсиха», а первинно воно звучало як «гайсиха» (так воно позначене і на польських картах, а також на карті австрійського генштабу 1910 року, яку ми тут наводимо) і походить від слова «га(й)сати». Якщо зважати на правило, згідно з яким в Україні

топоніми історично походять від гідронімів, то можна стверджувати, що село здобуло назву від місцевої річки і назва та означає, можливо, «швидка» або «стрімка річка». Слід звернути увагу і на те, що це слово споріднене з назвою міста Гайсин, яку декотрі дослідники виводять навіть із арабської мови. Так само хибно тлумачать і назву села Попружна — насправді вона теж пішла від назви річки і означає «притока», «допоміжна (попружна) річка».

Вочевидь ту ж таки ситуацію ми маємо і зі словом «красилівка» як загальною назвою. Відомо, що є на Київщині ще два села з такою назвою (в Броварському й Іванківському районах), а також із п'ять річок, яку зветься Красилівка, проте ніякою красою вони не відзначаються. Чимало таких назв поселень і річок є в Росії, що свідчить про давність цього слова.

Після довгих пошуків мені здається обгрунтованою така гіпотеза: слово «красилівка» походить від слова «кресати», тобто корінь його такий самий, як і в слова «хрещатик» («хрещатий яр»), яке у давній українській (давньоруській) мові звучало як «кресчатик», тобто «кресаний яр». Згодом, через кілька століть, відбулося стягнення с і ч в щ, а к перейшло у х, внаслідок чого утворилося слово «хрещатик» (хрестовидий або порізаний вибалками яр). Зі словом «кресилівка» (річка, покресана багатьма притоками або ярами) сталося трохи інакше. Його первісне значення потроху забулося, а звучання перекутили: оскільки звук к тут не перейшов у х, то пізніше населення, щоб пояснити собі це слово, вирішило, що тут ідеться про гарну («красиву») місцевість, «красиву» річку. Отож, давня назва річки не Красилівка, а Кресилівка, і, можливо, так звалася вона (а, може, і населений пункт, якщо такий був колись у цій місцевості) дуже давно, ще в XI чи XII столітті, за часів так званої Київської Русі. Принаймні це припущення можна вважати на сьогодні найбільш обгрутованим. Втім, не виключено, що і «кресилівка» було в свою чергу словом-палімпсестом, яке збереглося від попередніх народів і мало інше звучання й зовсім інше значення.

ПОЧАТКИ СЕЛА

Про стародавню історію села чогось певного сказати не можна. Проте можна припустити, що в цій місцевості були дуже давні поселення, можливо, ще до нашої ери. Декотрі джерела стверджують, що на околиці села у ХІХ столітті було сім курганів. На сьогодні всі вони розорані. Крім того, як згадувала моя бабуня, від Красилівки до Тинівки тягнувся величезний могильник, насипи над похованнями були у вигляді круглих пагорбів не вище одного метра. Якщо це справді був могильник, то можна вважати його так званим полем поховальних урн, де в могилах ховали не тіла небіжчиків, а спалені рештки у череп'яних горщиках, і відбувалося це у І-ІІ столітті до нашої ери або й на початку нашої ери. Проте задля підтвердження цієї думки потрібні ретельні археологічні дослідження.

Ще одну гіпотезу про початок села можна висунути на основі легенди, яку мені доводилося чути ще в дитинстві. Розповідали, буцім за давнини (здається, під час Коліївщини, тобто 1768 року) на берегах Красилівки сталася битва, внаслідок якої вода у річці від крові зафарбувалася («закрасилася») у червоне, тому, мовляв, і річка стала так зватися, а за нею і село. Згодом, уже в зрілому віці, я дослідив витоки цієї легенди. Виявилось, що битва така справді сталася. У січні 1644 року на Україну пішла двадцятитисячна орда під орудою Тугай-бея. Біля села Вороне (зараз Жашківського району) її зустріли об'єднані сили коронного гетьмана Станіслава Конєцпольського і князя Яреми Вишневецького, який прийшов із лівобережжя Дніпра, від Лубнів. Подія ця відома від назвою Охматівської битви (її детально змалював у своєму щоденнику шляхтич Станіслав Освенцім). Татари були розбиті вщент, частина їх утекла до лісу, решта загинула. Температура повітря була плюсова, і річку, як пише Яворницький в «Історії запорізьких козаків», пливли татарські трупи. Це була найбільша поразка татар за всю історію їхніх походів на Україну. У дитинстві мені доводилося чути приказку, що «під Баштечками турок (татарин) шапку згубив», так, мовляв, тікав. Не виключено, що татар

переслідували аж до Красилівки, звідки і пішла ця легенда. Проте існування села на той час видається дуже сумнівним. На карті Боплана 1648 року у цій місцевості позначені ліси. Поруч, за Жашковом, лежав Чорний шлях, яким майже щороку ходили татари, і селитися неподалік від нього не було сенсу. На тому місці, де згодом виникло село Баштечки, стояли на спеціально насипаних курганах сторожові вежі (баштечки по польському), де чатувала польська польова сторожа, яка попереджала про наближенні орди. Люди мешкали за тієї пори лише в укріплених населених пунктах, наприклад, в Охматові.

Отже, зараз ми не можемо з певністю сказати, чи існувало у першій половині XVII століття якесь поселення на території, яку нині займає село Красилівка. Так само немає достеменних даних і про давніші поселення на цьому місці.

ЗАСНУВАННЯ КРАСИЛІВКИ

В «Історії міст і сіл УРСР» про заснування села пишеться так: «Красилівка виникла наприкінці XVII — на початку XVIII століття, коли землі південної Київщини заселялися селянами-втікачами». Зараз є підстави гадати, що сталося це після Андрусівського замирення 1667 року, коли Польща і Московщина уклали угоду про мир на тринадцять з половиною років. Згідно з цим документом, територія України ділилася навпіл: Правобережна відходила Польщі, Лівобережна — Москві. Проте Київ (разом із територією по Васильків) тимчасово перебував під протекцією Московщини. Однак цей мир за рахунок України і без погодження з козацькою старшиною не влаштував українців, тож війна не припинялася. Зважаючи на ці обставини, можна цілком обгрунтовано припустити, що Красилівка почала заселятися значно пізніше, найпевніше, після 1711 року, коли сталося остаточне замирення поміж Польщею і Росією.

Перша писемна згадка про Красилівку зустрічається у «Люстрації Білоцерківського староства 1765 року». Ось що там зазначено: «Слобода Красилівка. Осадив цю слободу пан Щуцький за правом від ясновельможного Мнішха, старости білоцерківського, третього дня січня 1762 року з дозволом вольности до шести років даним; є в тій слободі слободян осілих 52».

Що таке слобода? Щоб не вдаватися у складну систему правових відносин, яка існувала в XIV-XVIII столітті, спробуємо дати відповідь на це запитання у максимально спрощеному вигляді. За тієї пори суспільство поділялося, умовно кажучи, на три категорії: воїнів, духовенство і хліборобів. Мати землю у приватній власності могли тільки ті, хто здатний був боронити її. У Речі Посполитій до таких належала шляхта, яка носила зброю і зобов'язана була відбувати військову службу. Проте спорядити шляхтича на війну було дуже дорого: він мав придбати коня (а то й кількох), зброю, панцир, а все це обходилося у чималі гроші. Тим-то йому надавали у спадкову (або ж довічну) власність земельне угіддя, яке могло приносити зиск і забезпечувати

кошти на спорядження. Але сама по собі земля не дає прибутку, на ній мав хтось працювати. Для цього існував стан посполитих, хліборобів, які не відбували військової служби і вважалися нижчим, упослідженим людом, а отже, їм не мали права володіти землею. Власник землі дозволяв їм поселитися у межах свого угіддя, обробляти землю, а за те вони повинні були сплачувати йому певний податок, а згодом і виконувати роботи, які він загадає. З часом цих людей закріплювали за певним власником, не дозволяючи переходити до іншого шляхтича. В такий спосіб виникло кріпацтво. Але уявімо собі початковий етап цього процесу. З дозволу короля або старости шляхтич набуває незаселене земельне угіддя. Щоб привабити туди посполитих, які забезпечували б його існування, він оголошує слободу: ставить на тій території стовп, де написано, на який термін люди, які оселяться в цьому маєтку, будуть звільнені від податків і повинностей стосовно його власника. (Оскільки грамотних на ту пору в Україні було небагато, найчастіше кількість вільних років позначали забитими у стовп цвяхами. Часто бувало так, що підданці оселялися в маєтку якогось пана, заводили господарство, сіяли і збирали врожай, а через кілька років, коли термін слободи закінчувався, вантажили свої набутки на воза і їхали шукати угіддя з іншою слободою.) Отож, слово «слобода» означає тимчасову свободу від обов'язкової трудової повинності на користь власника маєтку («з дозволом вольности до шести років», як було у випадку з Краси́лівкою).

Які ж прізвища були у поселенців тієї слободи? Хто ж були першими Краси́лівчанами? У метричній книзі 1768 року, яка збереглася у вкрай поганому стані й на сьогодні доступна тільки на сайті мормонів у дуже обмеженому форматі, ми змогли насилу вичитати два прізвища — Зайчук і Пушко. Проте нещодавно активістка ставищенського форуму Охана Khan опублікувала на сторінці Фейсбуку «Ставищенські стайні» один цікавий документ. Наводимо його повністю.

Краси́лівка, ревізія 1795 року. Багато населення без прізвищ:

Асаул
Атаманов
Бабичук
Багач
Бецман
Бурлака
Буклук ?
Ветрик
Войт
Гавриленко
Гончарук
Гринюк
Дегтяр
Денисенко
Дмитриха
Дудник
Забільчук
Калачевич
Каритнюк
Касяненко
Кириленко
Кривий
Коберник
Ковтун
Козак
Колібабчук
Котибаба
Кравець
Литвин
Мацун
Маячиха
Мельник
Рижий
Стрельчук
Ткач
Паламар
Паробок
Полещук

*Полотняк
Порхун
Приліпка
Пузчук
Цехмістер
Цимбаль
Чумак
Швець
Ялмужний?*

Як бачимо, майже всі ці прізвища існують у Краси́лівці й досі. Чимало з них тут записані хибно: Буклюк, мабуть, Бурлюк або Бурлака, Пузчук, мабуть, Пужчук або Пушко, Котибаба — Кулібаба тощо. Цікаво було мені зустріти і прізвище моєї рідні по материній лінії — Ткач. Додамо й те, що в 1654 році у реєстрі козаків Білоцерківського полку також є два Краси́лівські прізвища — Кривий і Ткач.

Слід зазначити, що у власності пана Щуцького село Краси́лівка пробуло недовго: уже в 1774 році польський король Станіслав Понятовський передає його (разом із іншими селами) коронному гетьману Ксаверію Браницькому. Як уже зазначалося, на початку в нім було всього п'ятдесят два мешканці (шість чи сім родин), але вже у «Журнале новейшей истории и географии», виданому в 1788 році А. Башингом (т. 22, стор. 287-288), зазначається, що в Краси́лівці налічується 122 хати (!). Більша кількість осель, як свідчить те ж таки джерело, була тільки в Янишівці (сучасній Іванівці) — 169 та в Ставищі — 447. Цей показник викликає сумніви, тому що всі подальші статистичні дані подають набагато менше кількість дворів. Проте населення таки продовжувало зростати, що зумовлювалося припиненням татарських набігів, які раніше практично спустошували людність цього краю. Як відомо, останній набіг орди на Україну стався 1769 року, і після того населення України збільшувалося, не в останню чергу за рахунок заселення південних територій.

У 1768 році, як стверджують деякі джерела, мешканці Краси́лівки брали участь у Коліївщині. Достеменних відомостей про цих людей не збереглося.

Після того, як Гонта із Залізняком узяли Умань і вирізали там усе польське та єврейське населення, вони розпустили Київщиною гайдамацькі загони (історик гайдамацького руху Володимир Антонович вважає, що подібну тактику запозичили від татар, які ставали кошем і розпускали летючі загони). Так чи так, Франтішек Равіта-Гавронський у своєму дослідженні «Історія переміщень гайдамацьких (у XVIII столітті)» (т. 2, стор. 80), виданому в 1913 році, пише, що у Володарці діяв отаман Таран, а другий отаман, Середененко (можливо, Середенко) напав на Тетіїв, знищивши там євреїв і шляхту, а потім пограбував Галайки, Ставище і Стадницю, вбиваючи всіх, кого зустрічав. Інший отаман узяв штурмом Стависький замок, захопив у полон доньку губернатора, Терезу, вихрестив її у православ'я і видав заміж за гайдамака (винника, як свідчать інші польські джерела). Зберігся уривок із місцевої пісні:

*В Білоцерківському повіті, у Ставиському замку,
Вихрестили колії Терезю-коханку*

З переказів родини Біденків, яка мешкає у Гойсисі, відомо, що предок їхнього роду був з гайдамаків і після розгрому гайдамацького війська під Уманню в червні 1768 року прибився до Гойсихи. Був він такий капосний і злодійкуватий, що йому дали прізвисько Біда (цим словом прозивали чорта). Свого часу розповів про це мені мій друг Микола Біденко, відомий поет, автор кількох збірок.

У 1790 році Ксаверій Браницький передав частину своїх володінь в оренду польській шляхті. Можливо, тоді Красилівку взяв у посесію пан Гречинецький (в «Історії села Красилівки» Гречинецький і Раковський фігурують як власники села, проте відомо, що до 70-х років його власником залишався граф Браницький, який потім продав його удільному відомству). Напевне, відтоді в селі з'явилися поляки (див. розділ «Поляки в Красилівці»).

У 1793 році відбувся поділ Польщі, згідно з яким Росія приєднала до себе Правобережну Україну і Красилівка опинилася у складі Російської імперії.

КРАСИЛІВКА В ХІХ СТОЛІТТІ

Як ми вже казали, припинення татарських набігів призвели до стрімкого зростання чисельности населення Краси́лівки. В тому ж таки «Описании вашего прихода с его историческим прошлым» читаємо: «1812 год. В селе церковный приход составляют 374 мужчины и 354 женщины, проживающие в 93 подворьях». До цієї кількості населення слід додати мешканців неправославного походження, тобто поляків, проте скільки їх було натовді, невідомо. Приблизна оцінка кількості поляків може коливатися у межах двох сотень, але це тільки припущення. Згідно з публікацією Охана Khan у «Ставищенських стайнях» на сьогодні ми маємо ось такий перелік красилівської шляхти:

Шляхта Краси́лівки згідно церковних сповідних розписів 1804-1820-х років:

Базилевич
Бачинський
Галицький
Гурський
Дилінський
Єварський ?
Зволинський
Зузилевич
Калинський
Козбуський
Козирський
Конопчиха
Коростинський
Ломачинський
Лопушинський
Лясківський
Лужецький
Любинський
Майбородський
Михайловський
Мілянська

Мокрицький
Орловський
Павловський
Піхновський
Ромашинський
Рудницький
Смолевський
Смульський
Сохацький
Сполтовський
Трусський
Чернецький
Черняхівський
Шпильовський
Щерецький

Духовного звання:

Базилевич
Зазимевич
Чепуровський

Слід врахувати і те, що в селі мешкали і євреї, пізніші джерела оцінюють їх кількість у сім, а потім і в одинадцять осіб. Відомосте про них збереглося дуже мало (див. розділ «Євреї в Красилівці»). У 1839 році той-таки документ свідчить: «Прихожане: 416 мужчин и 448 женщин. Всего: 864 человека». Знову ж таки слід оцінювати чисельність населення більшою, враховуючи поляків і євреїв. І справді, далі в документі зазначається: «В селе 103 двора, из них 7 дворянских, 21 однодворский». Невідомо, чи враховувалися під час цього переліку діти, які, мабуть, не могли вважатися парафіянами місцевої церкви з огляду на їхній вік.

В тому ж таки документі далі зазначається: «1871 г. В с. Красиловке 171 крестьянский двор и 477 душ мужского пола». Втім, у джерелі «Список населенных місць Київської губернії Таращанського уїзду третього стану, складеному 1866 року» в Красилівці налічувалося: українців (малоросів) 677 чоловіків, жінок 638 осіб, разом 1315. Поляків відповідно 26 і 23, разом 49,

євреїв відповідно 7 і 6, разом 13, 1 німець — усього населення 1378 осіб. Як свідчить детальна карта 1864 року, за ставком у напрямку тодішньої дороги на Бесідку починає діяти гуральня (винокурня) та цегельний завод. Принаймні Похилевич у своєму дослідженні свідчить: «Винокурня, выстроенная в 1820 году, делает свое дело з успехом». Той-таки Похилевич вказує, що на час написання цієї книги (орієнтовно 1860 рік) у селі було 1390 мешканців обох статей, «между коими 300 душ шляхты и 57 латинствующих».

В «Історії міст і сіл УРСР» згадується, що мешканці Красилівки брали участь у Київській козаччині. Відомостей про цих людей ми не знайшли. В журналі «Киевская старина» колись мені довелося натрапити на статтю про ці події, проте брав у них участь лиш один мешканець села, який мав російське прізвище. Натомість бурхливо ці заворушення розгорталися у сусідньому селі, Бесідці. Що ж стало причиною Київської козаччини? 25 січня 1855 року у розпал Кримської війни імператор Олександр II видав маніфест, у якому закликав усе населення вступати у народне ополчення. Цей документ читали у церквах, і селяни взяли його за заклик вступати у козаки. Здавна було відомо, що козаки не роблять панщину. Чутки про те, що в такий спосіб цар звільняє населення від кріпацтва, поширилися по всій Київщині. Селяни почали складати списки «вільного козацтва» і на цій підставі відмовлятися під кріпосних повинностей. Найбільші заворушення були в селі Березна (зараз Володарського району), Биковій Греблі та Яблунівці, де були навіть людські жертви. Для придушення цих подій в бунтівні села влада запровадила війська.

Відомо, що майже всі мешканці Красилівки були кріпаками (крім поляків та євреїв). 19 лютого 1861 року імператор Олександр II видав маніфест про скасування кріпосного права і затвердив «Положення про селян, що вийшли з кріпосної залежності». Згідно з цим документом, селяни звільнялися від кріпацтва без будь-якого викупу, але мусили викуповувати землю, на якій працювали з діда-прадіда, або ж відпрацювати за неї панові. Земля вважалася панською власністю, й за неї належало відшкодувати. Також їм заборонялося

збирати з лісі гриби та ягоди, брати звідти дрова, ловити рибу в річках та ставках, їздити шляхами, які пролягають через панську землю (проте їм ставили за обов'язок лагодити ті шляхи). Отож, селян звільнили без землі, й надалі вони фактично залишалися кріпаками (тимчасово зобов'язаними селянами), тому що не кожен міг сплатити поміщикові за всю землю. Ті, хто все ж таки позбувся кріпосної залежності, сплативши викуп, об'єднувалися у сільські громади, які своєю чергою об'єднувалися у волості, котрі здійснювали управління громадами і провадили судочинство. Згідно з виданням 1867 року (Д. Воейков. Київська губернія: стат. відомості про розподіл землеволодіння, про цінність маєтків і про селян. — СПб, 1867) у Краси́лівці на душу населення припадало 2,5 десятини землі, і селяни щорічно сплачували 1 карбованець 45 копійок за кожен десятина. Архівна довідка свідчить: «1863 г. Управление Станиславческих удельных имений составляет выкупные договора на крестьянские наделы в с. Красиловке, принадлежащем графам Браницким».

Як і наскільки успішно тривав викуп земель красилівськими селянами, невідомо. Знаємо тільки, що одним з перших викупив свою ділянку представник родини Штиків. Ось що пишеться в архівній довідці: «1863 г. 11 января составлен выкупной договор между двумя лицами:

1) помещик Эдуард Антонов сын Моялинский по доверенности от братьев Александра, Владимира и Константина Владиславовичей сыновей графов Браницких, вотчинных владельцев. Красиловки, доставшегося по наследству от отца графа Владислава Ксаверьевича Браницкого (мать – Роза Станиславовна Браницкая).

2) житель того же м(с)ела временный обязанный крестьянин Ярош Иванов сын Штыка.

Усадьба последнего заключается в двух участках, первый из которых помещен между усадьбами крестьян Левка Чумака, Веремии Загнузданного, Ронька Грицюка, а с четвертой стороны граничит с пахотными полями,

отведенними для крестьян Красиловки. Другой участок на юге граничит с землями Красиловского церковного притча. На западе — с дорогой в хутор Демвитов».

Можемо додати, що Штики мешкали наприкінці сучасної вулиці Голощاپова. Під час колективізації їх розкуркулили. У їхній хаті, яка була досить велика за площею, навесні 1933 року колгосп улаштував дитячий майдан (дитсадок). (Див. про це в розділі «Голод Тридцять Третього року»).

Попри все це населення Красилівки зростає. У виданні «Волості й найважливіші поселення Европейської частини Росії», ч. 3, СПб, 1885 зазначено, що в селі 171 двір і 1012 мешканців, причому є броварня і гуральня. У «Пам'ятній книжці Київської губернії на 1891 рік» вказується, що в селі налічується 1901 мешканець. Більше мешканців було тільки у Бесідці та Розкішній (відповідно 3212 та 2684). Втім, постає запитання, як за шість років населення могло вирости аж на тисячу мешканців. На нашу думку, в першому випадку вкралася помилка: замість числа 9 хибно віддрукували число 0.

І знову з архівної довідки: «1866 г. Канцелярия Киевского военного подольского и волынского генерал-губернатора составила ведомость о передаче в 1866 г. государственных крестьян с. Красиловки местным учреждениям в связи с преобразованием с. Красиловки в волостной центр». Отак Красилівка стала волосним центром.

Автор «Історії села Красилівки» пише: «Наше село було центром Красилівської волості, до складу якої входили Бесідка, Гейсиха, Попружна, Станіславчик, Тинівка, Баштечки, Нагірна, Королівка. Красилівська волость належала до Таращанського району Білоцерківського уїзду Київської області. Крім старшини для ведення діловодства підбирався грамотний писар. Йому на підмогу давали 2 помічники, які рахувалися або учнями, або практикантами. Вони працювали від зорі до зорі, а заробітної плати не одержували. Для підтримання порядку у волості постійно проживали 2 стражники і часто-густо наїжджав і проживав цілими тижнями урядник.

Крім волосного управління, в селі була сільська управа, на чолі якої стояв обраний на сільській сходці староста. Староста підбирав собі грамотного писаря і вдвох управляли селом, нікого і ні про що не радячись. Крім писаря в старости був соцький і десятський. Вони на грудях носили великі бляшані знаки з гербом».

Треба додати, що сама волость попервах була розташована у сусідньому селі Бесідці. Першим старостою був Микола Кулібаба.

Окремо слід згадати про красилівський базар. Ще моя бабуня, 1909 року народження, згадувала, що базар у Красилівці був дуже великий, він тягнувся від самого коловороту (так називали в'їзд у село з боку Гойсиhi, де натоді були ворота) аж до церкви. Продавалося там усе, зокрема, й худоба — воли, коні, вівці. Проте цей базар існував у селі не від самого заселення Красилівки. В архівній довідці читаємо: «Август 1881 г. Киевская губерния, Таращанский уезд, 1-й мировой участок Красиловской волости. Крестьяне-собственники Красиловского сельского общества в числе 114 чел., что составляет 2/3 из всех 171 чел. домохозяев общества, были созваны сельским старостой Василием Рудником и единодушно составили «Мирский приговор». Избрать из среды общества крестьян-собственников Федора Щербину и Леонтия Чумака, как людей честного и благонадежного поведения, представить им право хождения по всем местам, учреждениям и должностным лицам, на предмет открытия в селении Красиловка базара для сыта сельскохозяйственных произведений, вполне доверяя им действовать от общества.

В числе подписавших мирской приговор следующие домохозяева:

Михаил Чумак, Дмитрий Чумак, Михаиле Чумак, Талимон Чумак и т.д.

1881г. Сентябрь. Уполномоченные мирским приговором Красиловского Волостного правления неграмотные крестьяне-собственники Леонтий Чумак и Ф. Щербина подали прошение Киевскому губернатору о скорейшем удовлетворении ходатайства их об открытии в Красиловке базаров.

В прошении сказано, что в с. Красиловка кроме земель крестьян-собственников и других лиц, есть земли и выгон, принадлежащие Удельному ведомству».

Власті погодилися дати дозвіл на улаштування базару, про що свідчить той-таки документ. Ось що в нім пишеться: «Открытие еженедельных по понедельникам базаров разрешено журналом Губернского правления, состоявшимся 16.09.1881 г., о чем объявлено крестьянам Красиловской волости. (Дело № 302 об учреждении ярмарок в с. Красиловке начато 28.09.1881 г. Кончено 22.10.1881 г. по 2-му столу 1 отделения канцелярии Киевского губернатора).

Ще за моєї пам'яті базар у Красилівці був хоч і невеликий, але там продавали навіть худобу. Відбувався він ліворуч від центральної вулиці, біля воріт на цвинтар, там, де зараз нова забудова. На сьогодні базар у селі відбувається щотижня у середу біля будинку сільської ради. Звичайно, його й не порівняти з тим ринком, який був до 1917 року, проте він цілком задовольняє потреби села.

З архівної довідки: «1863г. с. Красиловка – имение 3-го стана (местность имения по положению — 3) графа Александра Браницкого. На 7.12.1863 г.: в селе 167 дворян, вольноотпущенных и др. Всего: 644 чел.

Количество земли:

а/ у помещика

1890 десятин удобной земли

162 — «- неудобной

- б/у крестьян

162 десятины усадебной земли

1236 — «- полевые наделы Всего земли: 3429 десятин».

Та ж таки довідка свідчить: «В 1874 г. обязанности старосты села исполняли Николай Кулибаба и Филимон Проценко».

Десь у 70-х роках ХІХ століття Красилівка перейшла у власність імператора. Як це сталося, невідомо. Можна лише припустити, що причиною цьому стало польське повстання 1863 року, до якого не могла не бути причетна

родина Браницьких. Архівна довідка свідчить: «1885 г. Имеются сведения о продаже Ф. Браницким удельному ведомству имения в с. Красиловка (Управление 1 Станиславчиковск. удельных имений)». І далі: «1868-1869 гг. 20.12.1868-09.06.1870. Департамент уделов покупает землю графов А.В. и К. Браницких в с. Красиловке 1869 г. 22 июня Киевским удельным округом составлен акт о приеме в удельное ведомство хозяйственных и других построек, находящихся в Красиловском фольварке».

Хто ж мешкав у Красилівці в ХІХ столітті? Які родини тут жили, які прізвища переважали? В інтернеті нам пощастило знайти виписку з метричних книг красилівської церкви другої половини ХІХ століття (1851 рік), яку наводимо тут повністю.

«Дворяне: 1. Даниил Феодоров Посудзиевский 2. Федор Игнatieв Орловский

Духовные: 1. Иоанн Олтаржевский, приходский священник Покровской церкви 2. Александр Дорцевич, священник, состоящий на должности дьячка

Военные: 1. Атаманенко(ва), солдатка 2. Салий, отпущен по билету Лейб Гвардии Егерского полка рядовой

Одноворцы: 1. Грабовская (из Волынской губ.) 2. Грабовский 3. Щервецкий 4. Будзилевич (2) 5. Осовская 6. Войцеховский 7. Ильницкий 8. Гурский 9. Труский 10. Пихновский (3) 11. Рудковский 12. Меляновский 13. Бачинский 14. Григурко 15. Боровская 16. Шпельковская 17. Буханский 18. Севрук 19. Киндзерска, Киндзовска 20. Михайловский (4) 21. Козырева 22. Кононкова 23. Каминьский

Крестьяне: 1. Хмель (5) 2. Коритник, Коротник (3) 3. Чумак (2) 4. Колибаба (4) 5. Галынужный, Гальмужный (4) 6. Осаула 7. Щербина (5) 8. Хоминчук 9. Бурлака 10. Антонюк (2) 11. Коберник (3) 12. Заганчук, Загайчук (2) 13. Кравчук 14. Сугерей (2) 15. Брук 16. Дудник (3) 17. Кравченко 18. Мартинюк 19. Мельник (2) 20. Зинорук 21. Табакера (3) 22. Громадзкий 23. Куц 24. Марчук 25. Иваненко (3) 26. Загнузданный (2) 27. Кучер (2)

28. Цыхмистер 29. Когут 30. Полотняк 31. Карасюк(ова) 32. Бецман 33. Усатюк
34. Банадик 35. Паламарчук 36. Калика 37. Балан (из с. Беседки) 38. Гаврилюк
39. Гринюк (2) 40. Левченкова, с. Нагорной жителька, Уманского уезда села
Поборной прихожанка 41. Глушак, из с. Пинчуков Васильковского уезда
42. Губанчук(2) 43. Пащик из с. Баштечки 44. Ковалева 45. Виклюк
(из с. Беседка) 46. Даценко 47. Бабыч 48. Махотлюк 49. Белошкурский
50. Ничипорук 51. Головатюк (3) 52. Омельчучка 53. Левчук 54. Рыжук

Без указания сословия: 1. Помощник 3-го стана Коллежский Регистратор
Цивчинский 2. Временно проживающая в с. Красиловке Латевская.

Восприемники и поручители:

Дворяне: 1. Мартин Францов Бурьянский 2. Михаил Чернецкий
3. Леонтий Михайлов Зволенский

Духовные: священник Лука Тучанский

Одноворцы: 1. Ломачинский 2. Лисневский 3. Сохацкий 4. Щержецкий
5. Щебрецкий 6. Лотчинский 7. Вышневицкий, Вишневицкий 8. Козырский
9. Заславский

Военные: 1. Пахновский, солдат 2. Чайковская, солдатка

Крестьяне: 1. Драч 2. Гончар 3. Проценко 4. Багачук 5. Биднюк 6. Порхун
7. Рыбрук 8. Ткачук 9. Юхимчук 10. Коваленкова 11. Дворский 12. Заичук
13. Вокалюк (из с. Беседки) 14. Чупрына (из с. Беседки) 15. Денесюк
16. Карасюкова 17. Пужка 18. Мамованова 19. Полишук 20. Махаринский
21. Забудько 22., 23. Киндун, Бугай — из с. Беседки 24. Коваль 25. Глушенко
из с. Пинчуков Васильковского уезда 26. Пужук, Пужеук(?) 27. Боклажок
28., 29. Длимчук, Романюк — Баштечские крестьяне 30. Степовенко,
из с. Беседка

Без указания сословия: 1. Коллежский Регистратор Иосиф Денебский
2. Коллежский Секретарь Лука Ильницкий

Приходский священник Иоанн Олтаржевский

Пономарь Феодор Березовский

Стихарный дьячек Григорий Бораковский».

Крім того, архівна довідка подає такі прізвища:

«Левко Чумак

Веремея Загнузданный

Ронько Грицюк

Леон Звагинский

Марта Помдиевская

Касьян Парефа

вольнотпущенные: Марта Повудевская

Станислав Боровский

крестьяне: Тымко Тытор

Левко Левчук

уполномоченные Красиловских крестьян:

Аврам Алексеев сын Кучер,

Иоспер Алексеев – «- Панамарчук,

Агарт Степанов – «- Альмуфный,

Михайло Михайлович – «- Хмиль.

крестьяне: Ярок Штык,

Касьян Давыдов Пархун,

Марко Федоров Бурлака,

Василий Андреев Полицук,

Федор Васильев Бурлака,

Трофим Степанов Кравчук,

новые хозяева: Каленик Бацман,

Теофил Ткачук

Йван Белоскурский – староста села

землемеры: топограф Михаил Тимофеев Белокуров

регистратор Матвей Петров сын Яцкович».

Слід зауважити, що декотрі прізвища написані з помилками. Так, Марта Помдиевская насправді Марта Посудзієвська, а Леон Звагинский, можливо, Зволінський, написане також хибно і прізвище Альмужного (Альмуфний).

Архівна довідка наводить і такі прізвища:

«1881. Уполномоченные от общества крестьян-собственников села Красиловки крестьяне Леонтий Чумак и Федир Щербина (неграмотные) Евгинський – писарь Василий Резник (сельский староста) Домохозяева: Михаил Чумак, Дмитрий Чумак, Михайло Чумак, Талимон Чумак, Павел Букша, Варфоломей Полотняк, Семен Иваненко, Тимофей Титор, Трофим Полотняк, Иван Ефименко, Гаврило Иваненко, Степан Данилюк, Леонтий Бурлака, Мефодий Коберник, Гнат Хмель, Прокоп Иваненко, Ал. Гончарук, О. Порощи, П. Бурлака, В. Полищук. О. Проценко, И. Тытор, Д. Усатюк, Я. Прилипа, Дм. Ольмужный, М. Поночевный, Т. Коретник, Т. Головатюк, К. Олейник, С. Куний, И. Маларинский, В. Хмой, С. Махаринский, Гр. Данилюк, Т. Минилюк, Д. Данилюк, Е. Дзинорук, Д. Ривоняр, К. Резник, Е. Кравчук, Д. Рудник, А. Альлежишный, Л. Альмужный, Л. Зайчук, П. Занчук, Г. Гаврилюк, Л. Бурлака, Е. Мельник, О. Порхун, Ф. Левченко, А. Данилюк, О. Паламарчук, Ф. Полищук, М. Забудько, М. Порхун, М. Щербина, А. Полотняк, Я. Полотняк, М. Кравець, Т. Колыбаба, О. Швець, А. Рыжук, С. Прилипа. М. Антонюк, И. Головатый, И. Кучер, М. Губатый, А. Причина, Н. Щербина, И. Рудник, Ф. Порхун, Ф. Бецман, Л. Дворский, Д. Кривый, А. Гончарук, С. Паламарчук, Г. Колыба, Д. Васелина, Г. Кодычник, И. Залчук, Н. Цыгалисмедов, К. Мельник».

І далі:

«1874. Павел Рудник, Мефодий Рогульский (мещанин, маляр), Мартин Войтулевич, Григорий Шиманский (плотник). Мина Проценко (крестьянин), Микола Кулибаба (сельский староста) (Филон) Филимон Прохоренко (- « -) Иван Козьмич Буяльский (надзиратель 4-го округа Киевской удельной конторы) Яков Шипкорский (отставной фельдъегерь) Скибинский Михаил

Коцовольский (сельский учитель), Солнцев (инспектор народных училищ Киевской губернии — г. Киев)».

На сторінці мормонів у США зберігаються фотокопії метричних книг красилівської церкви, які охоплюють період від 1768 до 1789 року, а також від 1840 до 1872 року. Ось посилання на всі ці копії: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-6Q87-TW5?owc=XPMN-DP8%3A1588783411%2C66436801%2C67862901%3Fcc%3D1503045&wc=X2TR-168%3A1588783411%2C66436801%2C67862901%2C1588696646&cc=1503045>

Прочитати їх дуже важко, з огляду на нерозбірливий почерк і обмежені можливості сайту. Подальше складання переліку красилівських прізвищ потребує роботи в архівах.

Якою була місцевість довкола Красилівки в XIX столітті? Як свідчить Похилевич, «по рассказам стариков, к югу от села был огромный лес, а к северу — огромная плодородная степь, что делало эти места привольными. Леса уже давно истреблены, а степи обращены в господские ланы...» Проте, згідно з переказами старожилів, поблизу Красилівки, особливо у районі Виселки, було чимало озер і боліт, де водилася сила-силенна птаства. За селом був також Дем'янів луг, Амбросовий луг, Куп'ясте озеро, Білецьке озеро. Ще я пам'ятаю, як був школярем, ми з братами ходили на Білецькі озера ловити рибу неводом і приносили її цілими відрами. На сьогодні Білецькі озера осушені, там поля. Відоме також Гнучке озеро, що лежить наприкінці Жабокраківки, де, за переказами, утопився пан на позолоченій бричці.

Щодо річки Красилівки. Бабуня згадувала, що за її пам'яті річка була глибока і повновода. Не в останню чергу це було зумовлене тим, що волость зобов'язувала селян, які мали ділянки в берегах, щороку чистити річку від замулу. Сьогодні береги переважно розорані, у декотрих місцях орють вже самісінької води.

Мені пощастило знайти в інтернеті карту-триверстівку 1880 року (в інших місцях вона іменується картою 1864 року, виклав її активіст

ставищенського форуму Віктор Хименко), де позначене і село Красилівка. Як бачимо з цієї карти, лівий бік села, якщо заїжджати з боку Станіславчика, був незаселений. Там біля самого коловороту позначені якісь два будинки, вочевидь, гоподарського призначення, далі, напроти містка і теперішнього шляху з Бесідки, там, де раніш жили Кравчуки Степан і Михалко, а поруч Карпенки (зараз там стоїть моя хата), була корчма. Проте вже на початку ХХ століття корчма, здається, вже перестала існувати. Як згадують, старожили, з лівого боку біля сучасної вулиці Центральної за тієї пори почали давати ділянки. Слід додати, що на тій-таки карті біля ставка по дорозі на Бесідку (дорога тоді йшла не через місток, як зараз, а за селом, огинаючи ставок) позначена гуральня (винниця, винокурня) і цегельня. Далі, до Федюківки, позначені місцевості, що зветься Мальованка і Непотресна (?). Що вони означають, невідомо. Так само незрозуміло, що означають два хрести за селом у напрямку Баштечок.

ПОЛЯКИ В КРАСИЛІВЦІ

На сьогодні в Краси́лівці налічується понад сотня мешканців з польськими прізвищами. Існують підстави гадати, що їхні предки з'явилися у Краси́лівці наприкінці XVIII століття. Як згадувала моя бабуня, ще на початку XX століття поляки мешкали осібно по вулиці, що носить зараз ім'я Голощапова, і відрізнялися від українців: «У них і сорочки були не такі, й чоботи вони носили кольорові, червоні або жовті, ото і прислів'я пішло: «Видно пана по халявах».

Який же був суспільний стан цих людей? Передовсім слід зазначити, що в Речі Посполиті усі вони вважалися вільними людьми, які носять зброю і боронять свій край. З цього погляду не було формальної різниці поміж магнатами і дрібною шляхтою. Вся шляхта вважалася рівною, і магнати до найбільшого шляхтича зверталися «пане брате». Проте на ділі було не так. Шляхта поділялася на магнатів (великих землевласників), заможних поміщиків, фільваркову шляхту (власників фільварків), а також застінкову шляхту (дрібних землевласників, які самі обробляли свою землю), чиншову або ходачкову (веретяну) шляхту і навіть вуличну (жебрацьку, безмаєтну) шляхту. Вочевидь у Краси́лівці мешкала чиншова шляхта, яка брала в оренду землю в графа Браницького і сплачувала за це натуральний податок (оброк). Втім, при цьому вона вважалася вільною верствою населення і в такий спосіб відрізнялася від кріпаків.

Слід сказати, що доля дрібної шляхти була сумна. У 1795 році відбувся третій поділ Польщі, внаслідок якого Правобережна Україна увійшла до складу Російської імперії. Особливих змін це не принесло: польські поміщики так само продовжували володіти маєтками і кріпаками, скрізь панувала польська мова, якою провадилося навіть судочинство та офіційна документація. Проте в Російській імперії вільними людьми вважалось лише дворянство. Тим-то вже 1796 року імператриця Катерина II видала указ, яким зобов'язувала усіх шляхтичів подати в намісництва папери, які підтверджували б їхнє шляхетне

походження. Тих, котрі зуміли підтвердити його, змушували принести присягу на вірність імператриці.

Зрозуміло, що цей указ викликав велике невдоволення дрібної, чиншової шляхти, адже такі папери були далеко не у всіх. Шляхту, яка не зуміла їх надати, переводили у категорію однодвірців, тобто державних селян, вона втрачала доступ до освіти й шляхетського судочинства. Верифікація шляхетства тривала двадцять років, унаслідок цього 340 000 осіб утратили дворянське звання і перейшли в однодвірці. Архівна довідка свідчить: «1839 г. В селе 103 двора, из них 7 дворянских, 21 однодворский». І далі: «1853-1856 гг. Частные повинности с однодворческих обществ: Красиловское — по 60 руб. в год». І ще з цієї довідки: «Хозяйственная часть канцелярии Киевского генерал-губернатора выделяет средства на содержание управления Красиловского однодворческого общества».

З цього можна виснувати, що однодвірці об'єднувалися в окрему громаду, яка мала особливий статус.

Згодом, після 1866 року, усіх їх прирівняли до звичайних селян.

Як бачимо з метричної книги, у 1851 році в Красилівці було вже чимало однодвірців з польськими прізвищами, і тільки п'ятеро поляків іменуються дворянами. Слід сказати, що внаслідок проживання в україномовному середовищі на сьогодні всі вони асимілювалися.

Ще за моєї пам'яті в селі існувала певна неприязнь до поляків, старі люди казали: «О, ці ляшки! Вони панщину не робили». Сьогодні вже ніхто не проводить такої різниці, зрештою, у селі існує чимало змішаних родин (так, наприклад, мій дід по матері належав до давнього шляхетського роду Мелянівських).

ЄВРЕЇ В КРАСИЛІВЦІ

Про євреїв у нашому селі збереглося небагато інформації. Відомо, що один із них мав прізвище Автер і тримав крамницю. Від інших лишилися тільки імена, та й то переважно у прислів'ях і приказках: «Здоровий, як Голда», «дурний, як Велвело», «розумний, як Беркові штани навиворіт»... Бабуня казала: «Жиди, вони були або дуже дурні, або дуже розумні, тому що женилися на двоюрідних сестрах». І справді, єврейські громади не допускали змішаних шлюбів і часто практикували кровозмішання. Про одного з нащадків такого союзу нам хотілося б розповісти детальніше.

Ще змалку, вкоївши якусь шкоду, я чув: «Ох ти ж, Мошку Головатий!», «О, це Мошко, Мошко Головатий», «Дурне, прости, господи, як той Мошко Головатий!» — одне слово, це ім'я було для баби синонімом виняткової, нечуваної дурости. Згодом я дізнався, що в Красилівці мешкав бідний жидок, якого звали Мошко. Головатим (тобто розумним) його прозвали на сміх, він був дуже простодушний і недалекий чи й просто дурненький. Дід Юрко Курка розповідав: «Їхав якимось кінсьми у Ставище. Зустрів дорогою Мошка Головатого, то він упросився, щоб підвезти. От під'їжджаємо ми до Розкішної, він і питає: «А чого ж тобі, Юрку, в Ставище треба?» Зітхнув я та й кажу: «Ох, Мошку, до лікаря... Вкусив мене собака, та ще й, мабуть, скажений...» — «А з чого видно, що скажений?» — «Бо казирися я почав уже. Як находить на мене сказ, то починаю гавкати й кусатися, скоро вже й цуценят народжу...» Бачу, Мошко зблід. Греблі на Розкішній тоді не було, то їздили бродом. От заїхали ми насеред броду, де води по пояс, а я тоді як гавкну щодуху: «Г-гав!» Мошко з переляку й плигнув у річку...» За неперевіреними даними, на початку 30-х років Мошка записали до комнезаму і намагалися залучати до участі в розкуркуленні та хлібозаготівлі. Проте він відмовлявся обдирати людей або ж просто нічого не робив, стояв та дивився. Особливо пам'ятним був його виступ на якомусь мітингу з нагоди 8 Березня. Як представника бідности, випхнули його на трибуну. Мошко й почав: «Оце, люде добрі, на світі таке диво

сталося: жінки почали панувати. То чоловік був зверху, а тепер жінка зверху, то що ж це воно буде, га?» Всі зареготалися, Мошко знітився і завершив промову: «Хай живе Перше травня, і музики: бух»!

Ще один єврей часто їздив Красилівкою. Мешкав він, здається, в Жашкові. У нього була конячка і віз, він міняв голки, нитки, синьку, різне хатнє причандалля на ганчірки. Від баби я чув, що звали його Шмулик. Нещодавно на сторінці ФБ «Ставищенські стайні» довелося мені прочитати, що насправді ім'я його було Рахміль. Стверджувало це кілька дописувачів у коментарях, тож не вірити їм не було підстав. Той Шмулик (чи Рахміль) ще довго їздив і після війни, помер, здається, наприкінці 50-х років. У нього був син. Кажуть, син той пиячив і напідпитку одморозив собі ноги й руки. Останній раз його бачила моя бабуня біля красилівської лікарні в 1988 році. «Хто ж це такий?» — запитала вона, угледівши чоловіка, який рачкував од лікарні «А то Шмуликів син...» — відказали їй.

Хочу розповісти іще одну історію, хоч вона і не пов'язана з цією темою навіршки. У 1921 році, після епідемії тифу, коли загинули бабусині батьки і майже всі брати, її взяв до себе брат Прохір, який повернувся з німецького полону. Якось була вона на базарі, і її побачив єврей із Винограда, який приїхав торгувати в Красилівку. Йому дуже сподобалася гарна дванадцятирічна дівчинка, і він запропонував їй піти до неї в найми. «Тяжкої роботи в мене ти робити не будеш, — каже, — глядітимеш дітей, а я тобі добре заплачу». Вона й погодилася, тому що брат недобре ставився до неї, бив її, присвоїв частку її спадщини. Отак вона опинилася у Винограді. Жилося їй там ліпше, як у брата, вона опікувалася дітьми і робила хатню роботу, навіть навчилася розмовляти на ідіш. Через рік, коли вона мала одержувати платню, до єврея приїхав Прохір і почав вимагати, щоб той оддав йому зароблене неповнолітньою сестрою. Але єврей відмовився. «Вона в мене робила, я їй і заплачу», — відказав він. Брат кидався навіть битися з ним, проте єврей стояв

на своєму. Так Прохір і поїхав відтіля ні з чим, а господар, як і домовлялися, виплатив усі гроші наймичці.

Про євреїв у Красилівці, їхні прізвища, професії на сьогодні можна вже дізнатися тільки з архів. Наостанку зауважу, що старі люди ніколи не прозивали їх євреями — казали «жиди», як віддавна заведено було в Україні.

КРАСИЛІВСЬКА ЦЕРКВА

Церква в Краси́лівці заснована у XVIII столітті. Ось що пише про неї Похилевич: «Приходская церковь Покровская. Первоначально она была построена деревянным зданием в 1756 году и существовала до 1852 года, когда, по ветхости, разобрана и из материалов ее, оказавшихся еще годными к постройке, сделана небольшая кладбищная церковь, в коей и совершается ныне Богослужение. На месте же разобранный заложена в том же 1852 году и вчерне уже окончена каменная церковь. Внутренняя ее отделка и ныне продолжается. По штатам Красиловская церковь состоит в 5-м классе; земли имеет 76 десятин». І справді, на триверстовій карті ми бачимо дві церкви, одна позначена темним кольором, як стара будівля, друга світлим, і стоїть на вигоні, неподалік від центральної вулиці.

Церква не завжди була православною. Архівна довідка свідчить, що в першій половині XVIII століття «в селе находится деревянная греко-католическая церковь, год строительства которой не определен. Со временем (в 19-ом столетии) церковь стала православной, называется Свято-Покровская». Відомо також, що ще в 1814 році в церкві зберігався документ під назвою Візита; це свідчить про те, що в минулому ця парафія належала до унії.

Як свідчить та ж таки довідка, метричні та сповідні записи почали здійснюватися Краси́лівською церквою від 1801 року. Втім, у київських архівах зберігаються метричні книги Покровської церкви від 1768 року.

Для утримання церкви і священика виділялися земельні угіддя. І справді, в архівній довідці читаємо: «1814 г. Церковь получила по документу, полученному от графа Мнишка, пахотную землю (по 22 десятины в каждую смену и 6 десятин сенокоса), отмежеванную уездным землемером, согласно бывшей униатской «ВІЗИТИ», которая сохранилась при церкви». Проте згодом, уже в 1814 році, «делянка церковной земли, отмежеванной в 1814 г., «графской экономией переименована самоправно, а на место оной отведена в других местах, не столь уже выгодных и в меньшей пропорции, по 10 десятин...»

І далі: «1839 г. В селе стоит старая деревянная церковь со звонницей и приусадебным участком 11/4 десятин. Кроме того, церковь имеет пахотную землю по 22 десятины на каждую смену и 6 десятин сенокоса».

У 1844 році Сенат видав указ про захоплення поміщицею Браницькою церковної землі в селі Красилівці.

У 1854 році була укладена угода з підрядником про спорудження нової церкви і будинку для священника на кошти графині Олександри Браницької. Вартість робіт оцінювалася у 700 срібних карбованців. Як свідчить архівна довідка, «церковь наминала церковь Марии Магдалины в г. Белая Церковь и, очевидно, была построена по типовому проекту (план должен быть в Киевском обл. архиве)». І далі з архівної довідки: «1876 г. До 1876 г. при церкви существовало парафиальное училище (приходское церковное)». (Детальніше про навчальний заклад у Красилівці див. розділ «Історія красилівської школи»).

І ще: «1885г. Приусадебная земля церкви (включая кладбище) составляет три десятины. Пахотная земля более 67 дес., сенокос — более 6 дес. Всего — 77 дес. 657 кв. саж. Дома церковнослужителей находились на церковной земле, возводились прихожанами.

При церкви находились: священник с содержанием 300 руб. в год, дьячок — 50руб., паламарь — 38 руб. и просвирня — 16 руб. серебром».

У 1897 році до церкви прибудували дзвіницю.

Слід зазначити, що будинок священника був розташований біля вигону, там, де зараз стоїть будинок сільської аптеки. Пам'ятаю той попівський будинок (там у 60-х теж була аптека, де працювала моя бабуня), він був просторий, з гарним великим ганком, різьбленими лиштвами на вікнах. На початку 70-х років стеля там почала падати, стіни сідали, тож його розвалили і збудували дім, де зараз міститься аптека. Від попівського будинку лишився тільки різьблений мисник, який забрала додому моя бабуня.

Хто був першим священником у красилівській церкві, невідомо. Знаємо тільки, що від 1849 до 1894 року в ній служив Іван Олтаржевський.

Іван (Іоанн) Георгієвич Олтаржевський був з давньої родини священиків, його батько мав дворянське звання і служив протоієреєм у місті Вільно. Проте рід Олтаржевських походив із Київщини, тому Іван Олтаржевський повернувся в рідні краї й став священиком красилівської парафії. За майже півстоліття свого служіння він виявив себе як справжній подвижник, досвідчений і мудрий пастир. Завдяки його зусиллям і під його керівництвом була збудована нова церква, а також відкрита церковнопарафіяльна школа, яка діяла упродовж 1860 – 1874 років. Панотець Іван користувався великим авторитетом поміж духовенством, його обрали духовним депутатом. За просвітницьку і церковну діяльність церковні власті нагородили його бронзовим хрестом, набедреником, скуфією і камілавкою. Відомо, що до самої смерті мешкав він у священицькому будинку, який належав красилівській парафії, так і не збудувавши власний дім. Похований Іван Олтаржевський біля Покровської церкви, з боку центральної вулиці. Ще змалку я пам'ятаю ті поховання, було там п'ять чи шість могил. У 60-х роках там пасли худобу, тепер на тому місці парк, від могил не лишилося і сліду.

Наприкінці ХІХ століття священиком Покровської церкви став Павло Пантелеймонович Максимович. Він мав 38 років, висвячений у 1896 році, скінчив дворічну семінарію, мав дружину і четверо дітей, нагороджений набедреною пов'язкою. Жалування отримував триста карбованців за рік. З причту був також пономар («псаломщик») Полікарп Гаврилович Михайлівський, сорок вісім років, мав дружину і двоє дітей, отримував жалування 50 срібних карбованців. Проскурницею була Єфросинія Іванівна Яциневич, сімдесят два роки, незаміжня, жалування отримувала 16 карбованців.

Подальша доля цього священика невідома. Можна тільки припустити, що під час переслідування церкви за радянської влади його разом родиною запроторили на Сибір.

Відомо, що правилося у красилівській церкві до 1936 року. З архівної довідки: «1936 г. Свято-Покровская Церковь уничтожена». Втім, ця інформація викликає сумнів. Закрита була церква, напевне, ще під час колективізації, а сама споруда стояла аж до початку 60-х років. Розповідали, що церкву закривали активісти, комуністи й комсомольці. Вони вдерлися досередини, ламали церковне начиння, співали комсомольських пісень. Моя бабуня казала, що Оксана Зайчук, по вуличному Дранка, дико регочучи, витанцьовувала на престолі.

Після війни церква знову відкрилася. Скільки років вона діяла, невідомо. Невідоме і прізвище та ім'я священика. Пам'ятаю тільки його дружину, паніматку Катерину, яка в 60-х роках приходила до моєї бабуні. Була вона вже стара і безпритульна, жила за рахунок милостині. Родом була з Росії. Мешкала вона у нас по три-чотири місяці. Я був надто малий, щоб запам'ятати, що вона розповідала, проте на все життя лишилося гостре враження від страшної і жорстокої правди, яка була в її житейських історіях. Останній раз її бачили на початку 70-х років біля воріт ставищенського базару, де вона просила на хліб.

На початку 60-х років розпочалася боротьба Хрущова проти релігії. Внаслідок його указів були зруйновані церкви, які вціліли за сталінської пори. Розвалили і Покровську церкву в Красилівці. Мури її були такі грубі й міцні, що їм нічого не могли вдіяти. Рвали вибухівкою, внаслідок чого у всіх хатах довкола вигону вилетіли шибки. Населення розтягнуло цеглу і побудувало з неї чимало хлівів, погребів та підсобних приміщень.

Дехто з красилівчан стверджує, що від церкви провадили підземні ходи. Один начебто сягав теперішньої садиби Дмитра Паламарчука, другий ішов попід річкою аж до колгоспу. Так це чи ні, невідомо.

На початку 2000-х років за сприяння сільського голови Леоніда Петровича Орлівського в селі почали будувати нову церкву. Міститься вона не на місці давнішої споруди, а трохи далі за вигін, там, де була сільська рада

й бібліотека. Сьогодні в ній править священник Руслан Медведенко. Церква називається, як і раніш, Святопокровською і належить Московському патріархатові.

КРАСИЛІВКА У ХХ СТОЛІТТІ

Від початку ХХ століття до 1917 року

Як ми вже зазначали, населення Красилівки невинно зростало. З архівної довідки: «1905 г. В селе православных жителей обоего пола 2235 чел., главное занятие — хлебопашество;

католиков — 8 чел. обоего пола;

евреев — 11 чел».

У «Списке населенных мест Киевской губернии» за 1900 рік читаємо: «Село Красиловка (удельного ведомства). В нём дворов — 200, жителей обоего пола — 2141 чел., из них мужчин — 1097 и женщин — 1044. Главное занятие жителей — хлебопашество; кроме того крестьяне отправляются на заработки в губернии; Херсонскую, Таврическую, Екатеринославскую, Ставропольскую и Бессарабскую. Расстояние от уездного города до села — 30 вёрст, от ближайших: железнодорожной станции — 50 вёрст, паровой — 80 вёрст, телеграфной — 12 вёрст, почтовой (казенной) — 30 вёрст, почтовой (земской) — 12 вёрст. Железнодорожная станция носит название Белая Церковь, паровая — Ржищев. Телеграфная станция находится в м. Ставищах, почтовая (казенная) — в г. Тараще, почтовая (земская) — в с. Жидовской Гребле. В селе числится земли 1311 десятин, из них принадлежит: церкви — 82 десят. и крестьянам — 1229 десятин. Село принадлежит Удельному ведомству. Земля отдается в аренду крестьянам. Хозяйство ведется по трёхпольной системе.

В селе имеются: 1 православная церковь, 1 часовня, 1 двухклассная народная министерская школа, 1 фельдшер, 1 водяная и 7 ветряных мельниц, 2 кузницы и 1 хлебный магазин, где к 1 янв. 1900 года было 487 чт. озимого и 243 чт. ярового хлеба.

Пожарный обоз состоит из 6 бочек и 2 багров. В селе бывают базары еженедельно по понедельникам».

«У «Пам'ятній книжці Київської єпархії за 1910 рік» у Краси́лівці налічується 1233 парафіян чоловіків і 1222 жінок, усього 2455 осіб; сюди слід додати поляків, які не відвідували православної церкву, а також євреїв. «Пам'ятна книжка Київської єпархії за 1913 рік» свідчить, що парафіян уже 1293 чоловіків і 1226 жінок, існує також земська школа і паровий млин. Усього православних 2519 осіб. Від цієї дати можна припустити, що, враховуючи поляків та євреїв, населення Краси́лівки становило до 3000 осіб.

А ось довідка із видання «Весь Юго-Западный край», яке побачило світ 1913 року:

«КРАСИЛОВКА, с. т.-ж. вол. Жит. 2141. Разст.: у. г. 30 в., Б.-Церковь 50 в., Ставище 12 в.

Волостное правление. Старшина Гончарукъ Онис. Аф.; писарь Степанюкъ Клим. Терент.

Священникъ Максимовичъ Пав. Пант.

Училище приходское 2-класное. Завед. Майстренко Моисей Лукич.

Бакалея:

Андрусюкъ Мих. Емельян.

Волошинъ Герас. Павл.

Конопка Ис. Мих.

Орловскій Як. Герас.

Винная лавка № 318.

Базары по воскресеньям еженедельно».

Цікаво, що в цій книзі базарний день указується вже у неділю. Слід узяти до уваги і те, що дані тут наводяться за станом на початок ХХ століття чи, може, й на кінець ХІХ, якщо зважати на значно меншу кількість населення, ніж подається у «Пам'ятній книжці Київської єпархії за 1913 рік».

У 1912 році Краси́лівка стала містечком (з архівної довідки: «1912 г. 11 января в журнале Киевского губернского по крестьянским делам присутствия «О переименовании села Касиловки в местечко»). Сталося це не дарма: у газеті «Рада» читаємо ось що:

«С. КРАСИЛІВКА, таращанського повіту (на Київщині). Людність нашого села — хлібороби, але розвинути як слід хліборобство селяне не можуть, бо мало землі. Де-хто й зовсім не має поля. Через це в селі раз-у-раз буває гак, що селяне влітку сяку-таку мають роботу, а зимою багато їх сидить без заробітку, не маючи й шматка того хліба, а ні копійки за душею. Заробітків поблизу кат-ма. Довго міркували селяне над своїм лихом і додумалися до такого: постановили допоминатись, щоб наше село було перетворено на містечко, — в такому разі тут мали б право селитися ріжні підприємці, і запевне розвинулося б кустарне рукомисло і т. и. Це все, вимагаючи робочих рук, дало б заробіток нашим селянам. Окрім того, місцева сільська громада ухвалила, скоро Красилівка буде повернута на містечко, одчинить тут ремісничу школу, завести курси садівництва то що. Щоб справдити свою думку, ще торік зробили відповідні заходи, наслідком чого сквирсько-таращанський з'їзд мирових посередників наприкінці р. 1908 вирішив, що домагання громади цілком слушне і вдався до губернського начальства, щоб воно задовольнило це прохання. Але з губернії й досі чомусь нічого не відповідають нашим селянам.

(Од власних кореспондентів)»

Газета "Рада" №26 від 01.02.1909

З Київщини. Нове містечко. З с. Красилівки, Таращанського повіту, нам пишуть: Ще 5 марта 1907 року красилівська сільська громада, зійшовшись на сход, визнала конче потрібним для того, щоб піднести добробут місцевих селян і як слід упорядкувать взагалі село, — вступить в тісні безпосередні стосунки і зносини з ремісниками, кустарями і промисловцями, котрі б були селянам наочними, живими зразками і стали б привідцями в справі громадського благоустройства. Відповідно цьому громада постановила допоминатись, щоб с. Красилівку було перетворено на містечко, з правом вільно селитись в нім торговому і ремісницькому класам. Чотири роки про підняте селянами домагання не було ніякої чутки. Але нарешті

оце повідомлено з губернії, що губернське в справах селянських присутствіє, постановою за № 180, одобрило домагання селян і вдалось до п. генерал-губернатора, про задоволення його. В майбутньому містечку євреї матимуть право вільно селитись.

Газета "Рада" №130 від 10.06.1911

(Ці матеріали виклав у «Ставищенських стайнях» та на ставищенському форумі краєзнавець Віктор Хименко).

З «Історії села Красилівки» дізнаємося, що «на все село був один приватний фельдшер — Рудий Онуфрій. Його фельдшерський пункт був розміщений на місці сучасного ветеринарного участка. Лікування хворих проводилося за плату. В селі була корчма і трактир».

У 1902, 1905 та 1908 роках мешканці села Красилівки брали участь у заворушеннях. З архівної довідки: «1902 г. Состоялась забастовка Красиловских крестьян, работавших на сахарных плантациях помещичьей экономии. 1905 г. Канцелярия Киевского военного генерал-губернатора (секретная часть) располагает сведениями о волнении крестьян в с. Красиловка, в т.ч. забастовке крестьян и поденных рабочих с. Красиловка (май месяц) Станиславчиковского удельного имения (требование повышения зарплаты). Вызванные войска придушили выступление». І далі: «1908 г. В полицейской части канцелярии Киевского генерал-губернатора имеются сведения о волнении крестьян в с. Красиловка».

У 1916 році в Красилівці була відкрита поштово-телеграфна станція.

Як жилося людям за тієї пори? Моя бабуня згадувала: «Жили бідно. У нашій родині було дванадцять душ, хата мала. Жонаті брати спали на долівці. Проте ніхто ніколи не сварився, жили дружно. Тоді в людей радість була. Взимку ходили колядувати і щедрувати, весною, під час гулянок, на всіх кутках чути було співи. В неділю було йдуть дівчата до церкви у вінках, то наче мак цвітуть. Просто тоді жилося. У кожного була земля, коні, й на чуже ніхто рота не роззявляв. Лихо розпочалося, як настали колгоспи».

Усе це, може, й так, проте насправді життя селян, як висловився один дослідник сільського побуту тієї пори, було «тяжке, брудне і коротке».

І цьому було кілька причин. Передовсім, як ми вже побачили з першого допису газети «Рада», в Красилівці гостро бракувало землі. Ось що пише про це Надія Коберник у своєму історичному дослідженні: «У селі до 1907 року нараховувалося 600 селянських дворів, які володіли землею біля 4660 десяин. Проте не всі володіли однаковою кількістю землі. Біля 50 дворів куркулів і посесорів володіли кращими землями, розташованими поблизу села. Тільки двом поміщикам, Раковському і Гречинецькому, належало 1900 десятин». 550 дворів у селі користувалися землею в 1500 десятин. 200 дворів мали ділянки розміром 1,5-2 десятини. Цікаво, що, як пише Надія Коберник, земля належала громаді. І далі в її дослідженні: «Поміщицькі та куркульські господарства одержували вищі врожаї, ніж селяни-бідняки. Куркулі мали добрі господарські садиби, по кілька пар коней, 3-4 корови, годували по 5-6 свиней на рік». Згадує авторка і про те, що в них був добрий реманент, залізні борони і пуги фірми «Сакко». Вони угноювали свої землі й одержували високі урожаї. Про це ж таки пише і газета «Киевлянин (№184 від 06. 07. 1902): «Заметный контрасть по урожаю представляють плохо обработанныя и несвоевременно обсемененныя крестьянскія поля съ обширною територіей владеній графа Браницкаго, где хозяйство ведется на раціональныхъ началахъ, поля обильно унавожены, жизнеспособны и не такъ истощены, какъ поля крестьянъ, которые продолжаютъ кое-какъ пахать свою землю, не давая ей отдыха подъ паромъ». Біднота практикувала трипільну систему, що вело до виснаження землі, часто користувалася дерев'яними ралами. Дехто брав землю в оренду, проте вона була гіршої якості і розташована далеко від села. Тим-то чимало селян (як пише Надія Коберник, від 400 дворів) щороку ходило на заробітки в Херсонську та Бессарабську губернію. Решта працювала строковиками або поденниками у багатіїв та посесорів, причому дорослі заробляли по 60-70 копійок за день, а діти — по 30-40.

Побутові умови були важкі, тривалість життя недовга: мало хто доживав до похилого віку, вмирали переважно в п'ятдесят чи навіть сорок років. Цьому сприяла і відсутність медичної допомоги. Наприклад, мій двоюрідний прадід, Конон Отаманенко (батько відомих у селі Якова та Сави Отаманенків), помер замолоду після того, як напився холодної води у жнива і захворів на ангіну. Особливо висока була дитяча смертність. Втім, коли помирала дитина, ніхто особливо і не журився. Казали, бог дав — бог і взяв. Дітей в родинях було багато, по вісім-десять душ.

Харчування селян було дуже мізерне. Їли переважно картоплю, хліб, пшоняний куліш, м'ясо було на столі рідко. Моя бабуня казала про своїх родичів, які померли в 1933 році (вочевидь, то були діти її дядька, Хоми Ткача): «А певно, у них так добре їсти любили: вони ДВА кабани на рік кололи!»

Звісно, як і в будь-якому суспільстві, були за тієї пори бідні й багаті, була і соціальна нерівність, — на ній потім зіграли більшовики, поділивши село на куркулів, середняків і бідноту, тож нема чого дивуватися, що і Надія Коберник теж ділить село за цією схемою.

З дослідження цієї авторки дізнаємося і ось про що: «У селі була корчма і трактир, де з горя селяни пропивали свій ззаробіток. У них щоденно відбувалися п'янки. Одні розпивали могоричі та хабарі, інші пропивали останні свої копійки. Молоді хлопці часто крали в своїх батьків гроші або хліб і пропивали їх у корчмі. Тому таке дозвілля закінчувалося тим, що в корчмі залишалося по чотири–п'ять чоловік ночувати з розбитими головами та вимазаними у кров».

На цій уривку варто зупинитися детальніше. Де був трактир (шинок), з карти 1880 року судити важко. Що ж до корчми (вона служила і шинком, і чимось на зразок готелю), то, як ми вже зазначали, була вона напроти нинішньої дороги на Бесідку, ліворуч до цвинтаря, як повертати на вулицю Центральну до центру села. Там вона і позначається на карті. Проте вже у 1920 році корчми там не було, тому що на тім місці стояла садиба Карпенків,

які у тому ж таки році вимерли від тифу. Було їх дванадцять душ тільки на нашому обійсті, від того роду ишилися тільки сестри Софія і Севета на сусідній ділянці (на тих ділянках жили два брати). Було б цікаво з'ясувати, коли ж і як ця давня корчма, що, як можна припустити, стояла там понад півтора століття, раптом припинила існування.

В інтернеті нам пощастило знайти детальну карту Красилівки, складену в 1910 році генеральним австрійським штабом.

Як бачимо, тут трохи додалося будинків, є вже місток, через який іде зараз шлях із Бесідки. Загалом планування села не змінилося, хоч мешкало там набагато більше людей, ніж 1864 року.

Навесні 1909 року за ініціативою Столипіна була запроваджена земельна реформа. До Красилівки дійшли чутки про цю реформу, причому всі гадали що землю роздаватимуть безоплатно. Та сталося не так.

До волості прибув землевпорядник Мельник з двома помічниками. На сільському сході він пояснив, як відбуватиметься реформа: земля мала наділятися з громадського фонду до шість десятин на двір. Найліпші землі мав отримати той, хто вибереться з села і побудується на ділянці, а той, хто залишиться жити в селі, здобуде гіршу землю й далі від села. Претендент

на ділянку мав сплатити одноразово двісті карбованців, решту сплачувати упродовж п'ятдесяти років по 80 карбованців щороку. Надія Коберник пише: «Для того, щоб сплатити «верх» у 200 карбованців, треба було продати чотири корови або дві пари добрих коней, або вісім угодованих кабанів». Декотрі селяни для сплати цієї суми взяли позику в Селянському банку. Позичали гроші й багатії, проте за умовою: за кожні сто карбованців боржник надає йому в користування на рік один гектар землі, причому земля мала залишатися в позичальника, поки той не поверне позику (якщо ж він повертав її раніш, земля все одно до року залишалася в багатія).

І ще з дослідження Надії Коберник: «У сучасному приміщенні сільмагу перед війною був організований банк, який давав позики селянам...» Від Совети Крикун я дізнався, що ініціатором створення того банку (чи радше кредитної спілки) був священник Максимович.

У 1914 році настала Перша світова війна. Як згадують старожили, у линні, в розвал жнив, до волості примчав вершник із червоною сумкою, який привіз наказ про мобілізацію. Разом з іншими красилівчанами призвали до війська і братів моєї бабуні, Мартина і Гордія Ткачів. Ось що знайшли ми про них на сайті <https://gwar.mil.ru/heroes/>.

«Ткач Мартын Вакулович

пропал без вести, Выбыл: д. Подоблин, Место рождения: Киевская губ., Таращанский уезд, Красиловская вол., Место службы: 162-й пехотный Ахалцыхский полк, рядовой, Дата события: 17.07.1915.

Ткач Гордей Вакулович

ранен/контужен, Выбыл: перевязочный отряд 59 пехотной дивизии, Место рождения: Киевская губ., Таращанский уезд, Красиловская вол., Место службы: 235-й пехотный Белебеевский полк, рядовой, Дата события: 05.03.1917».

Можемо тільки додати, що обоє повернулися в Красилівку і померли в 1920 році від тифу в батьківській хаті.

На тому ж таки сайті є перелік усіх бойових втрат солдатів, які призвалися з Красилівської волости. Відомості про своїх родичів може там знайти кожен Красилівчанин, якого цікавить доля діда чи прадіда.

У Першу світову війну на фронтах загинуло понад сотню наших односельчан. Надія Коберник пише: «Війна принесла селянам страхітливі злидні. Господарство дуже занепало, війна пожирала робочі руки чоловіків, збарано було багато коней. Жінки та старики неспроможні були обробити землю. Посіви скорочувалися».

Від лютневої революції до НЕПу

Як відомо, неспроможність імператора Миколи II керувати державою і невдачі на фронтах призвели до того, що цар зрікся престолу. Внаслідок державної кризи в Росії сталася лютнева революція і до влади прийшов Тимчасовий уряд.

З дослідження Надії Коберник дізнаємося, що після звістки про зречення Миколи II від престолу всіх селян зібрали у школі. Завідувач школою Майстренко зняв зі стіни портрет царя і почав топтати його ногами, а потім подер на клапті. Після цього виступив священник, який сповістив, що владу в країні перебрав Тимчасовий уряд.

На початку березня в Києві постала Центральна Рада, яку очолили Володимир Винниченко та Михайло Грушевський. Ця громадська організація в перший період свого існування ніякої влади в Україні не мала. Владні функції виконував натоді Тимчасовий уряд на чолі з Керенським, а в Україні його підтримували військові власті. Центральна Рада прийшла до влади тільки наприкінці 1917 року, коли в Росії більшовики на чолі з Леніном здійснили державний переворот. У грудні 1917 року вона проголосила Українську Народну республіку, щоправда, у складі Росії.

Про ті події в Ставищі газета «Нова рада» писала ось що:

«М. СТАВИЩЕ, (Таращанського повіту, на Київщині), 29-го червня 1917 року одбулось велике народне віче, на яке з'їхались представники усіх сел

повіту од селянських спілок, волостних та сільських рад, а також од ріжних просвітних та політичних організацій всього повіту. Віче скликав і улаштував комітет повітової селянської спілки. Початок був призначений о 12-й годині, але з ранку вже стали прибувати селяне з дальніх сел. Приїздили за 40-60 верстов на відводах. Селяне приїздили з своїми національними та червоними прапорами. Було де кілька хорів: з Таращі і деяких сел. На віче були запрошені з Києва представники Центральної Української Ради і Українського Військового Генерального Комітету. Перед одкриттям віча хор проспівав „Заповіт” Т. Шевченко і вічну пам’ять борцям за волю, після чого було вибрано президію і почались привітання: від Центральної Ради та Військового Генерального Комітету Гусенко і Садківській, повіт. селянської Спілки — Я. Сліпанській від Земської Управи — И. Логвиненко, повіт. виконавчого Комітету — Кривенький, від об’єднаних єврейських організацій — Ланцман. Окремо вітав віче замістник комісара — Боярський. У всіх промовах помітна була велика щирість і бажання працювати на користь рідного краю і народу. Представник від єврейських організацій м. Таращі вітав український рух і висловився так, що організоване єврейство цілком приєднується домагань українського народу певне в тому, що забезпечення прав меншостей буде повністю здійснено відносно єврейського народу, який живе на українській землі.

Після привітань виступив з передмовою до Універсалу тов. Логвиненко (замістник голови земської управи) і в коротких рисах намалював картину українського руху в Росії після революції. Після цього був оголошений Універсал. Слухали без шапок, а по скінченню виголосили гучне „Слава” і хор проспівав „Ще не вмерла Україна”.

З приводу Універсала записалось багато промовців. Першим виступив Швець-Ярема і докладно з великою силою та захопленням розказав історію боротьби українського народу і його страждання, а під кінець промови, коли він сказав, що всі повинні як один присягнуть Центральній Українській Раді —

нашому єдиному і повноправному Правительству, всі підняли руки в гору з криком „присягаємо”. Після цього виступали ще цілий ряд промовців, які зупинялись на різних точках сучасного життя. Серед них особливо цікава промова священника Христича про Україну і про землю; його слова були покриті гучними оплесками. Далі з приводу Універсала і балачок про сучасне політичне становище була предложена резолюція Д. Кривенко такого змісту:

„Представники од всіх сел, містечок та города, всіх організацій і урядових інституцій Таращанського повіту, зібравшись на всенародне повітове віче кількістю до (3000) трех тисяч, обговоривши сучасний мент ухвалили:

1. Український народ повинен негайно проводити в життя широку національно-територіальну автономію України в складі Російської федеративно-демократичної республіки.

2. До Учредительного Зібрання і майбутнього народнього Українського союму управляти всіма справами на Україні повинна Українська Центральна Рада, яка є дійсна виразниця законодавчо-виконавча краєва інституція.

3. Вітаючи Українську Центральну Раду і цілком ухвалюючи її роботу взагалі і видання Універсалу з'окрема, віче присягає всіма силами піддержувати і виповняти всі постанови, які зазначені в Універсалі, а також і ті що нею будуть видані на далі”.

Резолюція була прийнята одногосно і тільки один голосував проти очевидячки для того, щоб взяти слово позачерзі для мотивування, що і було йому дано. Але цей добродій замість мотивування, розповів свою біографію та перейшов до безсистемних викладів і не можливо було піймати його думку що до резолюції.

По резолюції знов перейшли до балачок загального змісту і віче почало приймати мітінговий характер, особливо після того як було обмежено час промови і пройшло спиняти промовців. Під цей час надійшли де кілька салдатів як: почали виисувати з міст і мішали вести порядок так що президією було вирішено зробити перерву на 1 годину, маючи на увазі те що багато людей

нічого не їли і окрім того необхідно було приготуватись до зібрання представників селянських спілок. Під час перерви виходили з промовами де-які із тих салдат, що голосували на вічі, але їх большевистські заклики не мали успіху і однією промовою учитель Майстренко розбив всі їх заходи. Після перерви за пізним часом віче було закрито і почалось засідання представників с. спілки, де вирішались питання про жнива, про земельну перепись і інші біжучі питання».

Газета "Нова Рада" №83 від 08.07.1917

Що відбувалося у Красилівці в 1917 році? Восени фронт почав розвалюватися, і до села потроху поверталися учасники бойових дій. В країні настав безлад. Стихійно виникали місцеві ради, які не мали вертикального підпорядкування і мали анархічний характер. В селах зросла злочинність, тим паче що солдати поверталися додому зі зброєю. В умовах фактичного безвладдя селяни захоплювали поміщицькі маєтки, грабували і плюндрували майно, а також ділили поміщицьку землю. У такий спосіб було вирішене земельне питання.

Як згадувала моя бабуня, «в 1917 році я була у родичів у Тинівці. Бачила, як селяни захопили Голіндерню і гнали звідти коней. (В фільварку Голіндерня був кінний завод Потоцьких — Л.К.). Той маєток належав до Тинівки, то люди з Красилівки не брали участі в тім погромі».

Надія Коберник про це пише: «В цей час у село почали приїжджати робітники з міст. Вони організовували довкола себе бувших робітників і найбільш бідніших селян і почали палити поміщицькі маєтки. Був підпалений кінний завод на Голіндерні (Веселий хутір), де загинуло сімдесят чистокровних орловських рисаків. Скоро майно і маєтки поміщиків і посесорів було розібрано селянами. Самі поміщики і посесори десь повтікали».

Центральна Рада не могла керувати стихійними процесами, що розгорнулися в Україні. У своїй діяльності вона вчинила кілька помилок, які врешті коштували їй влади.

1. Не змогла радикально вирішити земельне питання.
2. Не проголосила цілковитого суверенітету УНР, наївно вимагаючи автономії, а потім і федерації з Росією.
3. Не змогла відмовитися від участі у війні.
4. Не зуміла створити власні збройні сили.

Поки на засіданнях Центральної Ради ішли дискусії, Ленін вирішив усі ці питання одним махом: багнети в землю, земля — селянам, фабрики і заводи — робітникам. Внаслідок цього симпатії населення хитнулися у бік більшовиків.

Остаточне проголошення суверенітету четвертим універсалом у січні 1918 року не змінило ситуації в Україні. Коли більшовицькі війська під орудою Муравйова почали наближатися до Києва, українізовані фронтові частини заявили про нейтралітет, і воювати з більшовиками послали школярів та студентів, які й гвинтівки в руках не тримали. Щоправда, більшовики недовго пробули в Києві: за домовленістю в Бресті, до України ввійшли кайзерівські війська, які вигнали червону гвардію з України. Незабаром по тому німці розпустили Центральну Раду і привели до влади гетьмана Павла Скоропадського.

Ми вдаємося у цей історичний екскурс, який провадить нас трохи убік від безпосереднього предмета дослідження, тому що події в Краси́лівці неможливо збагнути без огляду на загальний перебіг подій в Україні.

Прийшовши до влади, гетьман вирішив реставрувати той лад, що був за царизму. Селянам звеліли повернути поміщикам землю і маєтки, а також відшкодувати за сплюндроване майно. У села виїжджали каральні загони, що склалися переважно з німців, били і розстрілювали непокірних. Як пише автор «Історії села Краси́лівки», «Ось навесні 1918-го в селі появилися гайдамаки Центральної Ради (на ту пору Центральна Рада вже не існувала — Л.К.), а за ними прийшли і каральні загони кайзерівців. Лягли під солдатські шомполи, впали скошені кулями ті, хто посмів взяти поміщицькі

землю і майно». Проте хід історії неможливо було повернути назад. Село не хотіло миритися з утратою того, що вже було у нього у руках. Вибухнуло Таращанське, а потім і Звенигородське повстання. Брали в ньому участь і мешканці Красилівки. З «Історії села Красилівки»: «Понад 400 красилівчан влилося тоді в повстанський загін, на чолі якого стояв Грибенко (Гребенко — Л.К.). Пізніше частина нескорених селян, як наприклад, Яків Волошин, Володимир Михайлівський, Петро Ткачук, Никифор Ковтун стали бійцями легендарного Таращанського полку». (Моя бабуня згадувала, що ці люди були грабіжниками, які засідали коло села і ненападали на селян, що їхали на базар) Із дослідження Надії Коберник; «У селі появився загін карателів, а з ними голіндернівський економ Мілевський. У волость почали визивати селян, які розбирали майно в Голіндерні. Мілевський мав списки цих селян. Він заявив, що коли селяни протягом 24 годин не зведуть забрану худобу і майно, то будуть покарані. Але цього не трапилося, бо вночі в село зайшов великий партизанський загін, а карателі й Мілевський утекли з села».

Слід додати, що то, напевне, був загін Гребенка, який саме тоді підняв повстання проти гетьмана. Штаб його, як видно з дослідження Надії Коберник (це підтверджує і поміщиця з Лемешихи Дуніна-Борковська у книжці спогадів «Буря зі сходу», виданій у Варшаві), містився на Голіндерні.

Обидва повстання, і таращанське, і звенигородське, були придушені: селяни не змогли опиратися регулярним німецьким військам. Ці події детально змальовані в окремих історичних розвідках, тож зупинятися на них не будемо, зауважимо тільки, що таращанці перейшли на Лівобережну Україну, а потім збільшовичилися і повернулися на Правобережжя у складі Таращанського полку.

Пануванню гетьмана і німців поклато край повстання під орудою Петлюри. Як згадують очевидці, у військо Директорії пішло все чоловіче населення, так допик гетьман селянам реквізиціями і каральними акціями. Проте Директорія недовго трималася при владі. У 1919 році почалася друга

більшовицька окупація України. По селах почали їздити продзагони, які здійснювали масові реквізиції. Забирали збіжжя, худобу, все, що виростили селяни за рік. Тоді й пішло прислів'я: «Ленін і Троцький забрали хліб сиротський».

У відповідь на ті дії в Україні розпочалося селянське повстання. У Таращанському та Звенигородському повітах спалахнув збройний опір червоній навалі. Утворилися партизанські загони, які очолили отамани Квітковський (Цвітковський) та Мартинівський. Про Квітковського існує ціле дослідження Романа Ковалю, тож зупинимося на постаті Тимофія Мартинівського.

Про Мартинівського я чув ще в дитинстві. Наша сусідка, баба Зінька Кравчук, розповідала: «Мені довелося бачити, як допитували отамана Мартинівського. Діялося це у клуні в Оникія Кравчука. Мартинівського повісили на бантині догори ногами і страшенно били. Він зізнався, що готував повстання і закопав у Виселці зброю...» Це підтверджує і Надія Коберник: «Загін німців з гайдамаками, що стояв у селі, піймали самого Мартинівського на весіллі в Мотилівці (Вотилівці — Л.К.), привезли його в село і, повісивши за ноги, побили, а потім відправили в уманську тюрму, звідки він скоро вернувся і став на сторону українських буржуазних націоналістів». Вже в зрілому віці я спробував дізнатися більше про цього повстанця, але відомості про нього виявилися дуже скупі — ще б пак, адже минуло майже сто років! Кращезнавець Яків Гейко у своєму дослідженні «Попружна. Фрагменти історії» пише, що Мартинівський у минулому був царським офіцером. Ще одне джерело свідчить: «В районе Кошеватое, Березовка находилась банда Мартыновского (300 штнков, 200 сабель, 3 пулемета, 2 орудия)» — В кн.: Киевский краснознаменный, Москва, 1974, стр. 41. Відомо також, що він діяв разом із отаманом Квітковським, декотрі дослідники називають його навіть помічником Квітковського. Кілька років тому мені довелося говорити на цю тему з Біденко Антоніною Архипівною з Гойсихи,

матір'ю Миколи Біденка. «У дев'ятий клас я ходила в 30-х роках у Станіславчик, — розповідала вона. — Коли я мешкала там на квартирі в одній жінки, то неї приходила дружина отамана Мартинівського. З їхніх розмов я зрозуміла, що колись існувала підпільна організація, до якої належали їхні чоловіки. Коли ту організацію розкрили, їх страшенно катували». За непідтвердженими даними, ще після війни у Станіславчику мешкала донька отамана Мартинівського і його дружина. Нещодавно я побував у сільській раді Станіславчика, проте виявилось, що людей з прізвищем Мартинівський у селі не лишилося, мало того, про отамана Мартинівського ніхто там не чув. І тільки недавно мені пощастило з'ясувати, яка була його доля.

Як виявилось зі справи Восьмого повстанського району, Мартинівський Тимофій Іванович, 1892 року народження, повстанський отаман, активний учасник боротьби з більшовицькою окупацією, у 1921 році здався на амністію й працював у таращанському ГПУ. Коли на Білоцерківщині був організований Восьмий повстанський район, він взяв участь у діяльності цієї організації й підготовці антибільшовицького повстання. Учасників цієї акції викрили, і восени Мартинівського розстріляли разом із дев'ятьма десятками інших повстанців.

Ось витяг із вироку в справі Восьмого повстанського району Правобережжя України, опублікованого в газеті «Пролетарская правда» 2 вересня 1922 року:

«Именем Украинской Социалистической Советской Республики Киевский губернский революционный трибунал на Чрезвычайной сессии Военного отдела в законном своем составе: председателя тов. Евдокимова, членов: тов. Лившица, и тов. Михеенко, при секретаре тов. Рубинштейне. Августа 26 дня 1922 года слушали дело по обвинению грн. грн. [...]

На основании всего вышеизложенного Ревтрибунал, руководствуясь социалистическим правосознанием, интересами трудящихся и революции,

ПРИГОВОРИЛ: [...] 37. Мартыновского Тимофея Ивановича, 27 лет, ур. Киевской губернии, Таращанского уезда — к расстрелу».

Зазначимо, що у цій справі проходило 99 підсудних. Більшість із них теж засудили до смертної кари.

Звернемо увагу на ще одну деталь.

Яків Гейко у своїх спогадах пише: «Великого лиха завдала повіту банда бувшого офіцера Мартинівського, що родом був із села Станіславчика. Вона на початку жовтня 1920 р. учинила в Ставищах жахливий єврейський погром і спалила чудове містечко, що славилось далеко за межами повіту. Там загинуло багато жителів. Їх трупи тривалий час відшукували серед згарищ і пепелищ містечка" (стор. 74).

Ці слова викликають сумнів. Навіщо було отаманові, який боровся проти московської навали, знищував продзагони, розстрілював ревкомівців, палити Ставище і вбивати мирне населення? І чому він зробив це саме у жовтні 1920 року? Згодом ми знайшли пояснення цьому фрагментові зі спогадів Якова Гейка.

У жовтні 1920 року з Польщі поверталася Перша кінна армія Будьонного, яку вщент розгромили під Варшавою війська Пілсудського. Ось як характеризують її в інформзведенні Київської губчека, яке охоплює період від 1 до 15 жовтня.

«Окончательно разрушили аппарат, как в деревнях, так и в некоторых уездных городах, создавшаяся паника в связи с эвакуацией и, главным образом, проходящие воинские части, в особенности части 1-й Конной армии Буденного, которые повсюду на своем пути буквально смели советский аппарат (Радомысльский, Таращанский, Сквирский, Липовецкий, Белоцерковский, Киевский и Бердичевский уезды). Отводимые с фронта Буденновские части всюду в местечках, крупных селах и даже уездных городах устраивали погромы не только над еврейским населением, но и над русскими и над селянами-украинцами. Громили магазины частных торговцев, склады опродкомов, собеса

и других учреждений и сами учреждения, избивали и убивали евреев, коммунистов, военкомов, милицию и других ответственных и неответственных советских работников и служащих, которые вынуждены были скрываться, как от неприятеля или налетевшей банды. На рынках и в деревнях грабили селян, не разбирая бедняков и кулаков, раздевали на улицах, забирая одежду, забирали скот, фураж, деньги и проч. Вырезывали в местечках еврейские семьи, сжигали дома, грабили синагоги, разбивая скрижали и разрывая Тору (Тараща и другие местечки уезда). Такое поведение Буденновских частей, частей Красной армии, произвело огромное и неизгладимое впечатление на селянство...

Теперь же селянство все восстало против Советской власти, партийным и советским работникам опасно выезжать в уезд и вести агитацию против селянства. Масса селян идет в банды, восстания охватили целые волости и районы (Тарашанский, Липовецкий, Сквирский уезды). Вот дословно доклад заведующего Сквирским Политбюро: «Довожу до Вашего сведения, что уезд до прихода Буденновских некоторых кавалерийских частей и перехода их через уезд был как в политическом состоянии, так и во всем масштабе советской работы вполне надежным и все селянство уезда всецело стояло за Советскую власть, но благодаря проходящим частям Буденновской армии в данный момент положение уезда таково, как будто бы в уезде не было 5 лет Советской власти. Буденновцы настолько восстановили все селянство уезда, что о том, чтобы в село заехать и говорить с селянами, думать не приходится, ибо селянство после такого нашествия и похождения, как Буденновцы себя вели, не знают, кому верить, и, определенно откололось от Советской власти и все против нее... На вопрос селян к Буденновцам-красноармейцам: «Кто вы такие, или поляки или Махновцы?» они отвечают: «Мы сами не знаем, кто мы такие, нам Советская власть надоела». Их лозунг: «Бей жидов, коммунистов и комиссаров». Какая-то дикая оргия». Таково положение во всех уездах, через которые проходили части 1-й Конной армии Буденного или другие воинские части, отводимые и отходящие с фронта. Так, прибывший с фронта

в Радомысль штаб Пластунской бригады вместе с некоторыми частями во главе с комиссаром Холодовым, 2 октября устроили еврейский погром в городе... Погромы 1-й Конной армии — в Сквирском уезде, в местечках Вчератишем, Паволочь, Ружине и др. В Тараще погром начался 9 октября и длился 3 дня. Грабили склады советских учреждений, магазины частной торговли, мирных жителей. Разбили тюрьму и выпустили до 100 человек. В ходе погрома жертв: убитых — до 100 человек, раненых до 150 человек. Особый отдел был вынужден скрыться от своих частей из местечка Ракитно в Белую Церковь... Отряд 6-го червонного казачьего полка устроил погром в местечке Рижановка Белоцерковского уезда. В Киевском уезде 440-й полк 1-й Конной армии разгромил Никольско-Борщаговский волвоенкомат. 396-й кавалерийский полк 44-й дивизии разгромил в местечке Макарове милицию, военкомат, преследовал коммунистов и советских работников...»

Ось іще один документ, який уже безпосередньо стосується погрому в Ставищі.

«Письмо ЦУПЧРЕЗКОМу ЦК КП(б)У о политическом положении в Киевской губернии с 1 по 15 октября 1920 г. и бесчинства частей 1-й Конной армии С. Буденного

В м. Ставище Таращанского уезда был произведен погром продполком, которым командует тов. Андрианов. Продармейцы раздевали жителей, избивали и даже убили нескольких селян. Была ими же разгромлена синагога, разбиты скрижали, разорвана Тора.»

Центральний державний архів громадських організацій України, фонд 1, опис 20, справа 197.

Тепер зрозуміло, що загін отамана Мартинівського не мав ніякого стосунку до єврейського погрому і знищення Ставища на початку жовтня 1920 року, адже від 1 до 15 жовтня в тій місцевості чинили погроми будьоннівці. Але постає запитання: чому ж Гейко написав очевидну неправду?

Під час роботи в архівах мені доводилося читати спогади, які свого часу написали люди, що були членами більшовицької партії або симпатизували радянській владі. Ці різні за стилем і налаштованістю писання об'єднувала одна риса: замовчування фактів, які могли зашкодити більшовикам, і перекручення фактів, яких неможливо було приховати. Так, голод 33-го року або замовчувався, або ж оголошувався наслідком неврожаю, дії комнезаму подавалися у сприятливому світлі тощо. Тож зараз ми можемо зробити висновок, що Яків Гейко свідомо подав неправдиву інформацію, звинувативши повстанського отамана Мартинівського у звірствах, які чинила будьоннівська армія.

Двадцятий рік відзначався масовим збройним опором більшовицькій окупації. Запеклі бої йшли по лінії Тетіїв — Володарка — Сквиря—Ставище. Селяни не хотіли миритися із політикою воєнного комунізму, точніше з продрозверсткою, яка забирала в них усе, що вони виростили за рік. Детальніше ці події змалював у своїх дослідженнях Роман Коваль.

Що ж діялося за тієї пори в Краси́лівці?

Автор «Історії села Краси́лівки пише: «Ще в період бурхливих подій 1919 року в Краси́лівці були створені волосний і сільський ревкоми. Очолювати волосний ревком став Хома Дудник. Але остаточно відновили свою роботу ревкоми тоді, коли в селі вщухла стрілянина і селян перестали турбувати різноманітні банди. 1920 рік нехай буде пам'ятним особливо комсомольцям різних поколінь, адже саме тоді став діяти перший комсомольський осередок, який очолив Семен Коберник. А разом з ним ініціаторами багатьох чудових справ були Панас Альмужний, Йосип Головатюк, Прокіп Мельник, Кіндрат Петухов, Петро Мельник, Степан Дудник, Костянтин Щербина, Олександр Поночовний». З приводу «чудових справ», що їх чинили Панас Альмужний і Степан Дудник, див. розділ «Голод Тридцять Третього року». Що ж стосується діяльності комсомольського осередку в 1920-1921 роках,

то відомо, що він разом із комітетом бідноти активно сприяв діяльності продзагонів, які обдирали селян.

З дослідження Надії Коберник: «У село вступила продгрупа Григор'єва, яка в порядку продрозверстки збирала хліб із селян. Від здачі хліба звільнялися господарства бідняків, а з куркульських господарств збирали більше. В селі був створений комнезам, який допомагав у боротьбі з куркулями».

У 1974 році в ставищенській районній газеті «Прапор Леніна» з'явився нарис про Степана Дудника, де розповідалося про те, як він брав участь у продрозверстці. Пам'ятаю, була там фраза: «І до залізничної станції тягнулися валки з хлібом під червоними прапорами...» Про це ж таки пише і Надія Коберник: «Комсомольці допомагали продгрупам по заготовках хліба, супроводжували обози з хлібом до ст. Ольшаниця і Миронівка».

Продрозверстка, що була чистісіньким грабунком селян, породжувала опір. З дослідження Надії Коберник дізнаємося, що в Красилівці готувалося повстання проти більшовицьких окупантів. До його штабу належали «Рижук Євмен (батько його орендував під Таращею триста десятин землі), Михайлівський Макар (син дяка), Поночовний Віктор (син куркуля), Коритник Лукаш, син куркуля, Приліпа Кузьма і інші. Проте повстання не вдалося організувати, вони своєчасно були розкриті і знешкоджені радянськими військами».

У той-таки період, восени 1920 року, в селі організували міліцію. Як пише Надія Коберник, вона «охороняла мирну працю селян». Ця ж таки міліція вилучала в місцевого населення зброю, яка лишилася від Першої світової війни, для цього у село був призначений співробітник ДПУ Ніколаєв.

Слід згадати і про те, що в 1920 році в Красилівці, як, зрештою, і в усій Україні, настала епідемія тифу. Сьогодні ми не можемо сказати, скільки населення померло від цієї хвороби, яка натоді, за відсутності медичної допомоги, була практично невиліковна. Надія Коберник пише: «У цей час

(січень 1920 року — Л.К.) у селі була сильна епідемія тифу, від якого загинуло більше людей, ніж в роки імперіялістичної і громадянської війни».

Взимку 1921-1922 років у селі був голод. З дослідження Надії Коберник: «Хліб був дуже дорогий. Так, корова коштувала 6 пудів хліба, а доброго коня можна було купити за три пуди вівса». Авторка стверджує, що радянська влада допомагала селянам продуктами і посівним зерном, тож улітку 1922 року голод минувся.

Тоді ж таки в селі утворилася «Просвіта». Її членами були комсомольці Коберник Семен, Мельник Прохір, Зволінська Оксана, Ільніцький Микола, Щербина Кость, Щербина Зіна, Чорнобривець Віктор, Зайчук Явдоха. Тоді ж таки на базі цієї громадської організації був організований так звани лікнеп (боротьба з неписьменністю). У тому лікнепі навчалася і моя бабуня. Там навчилася вона писати і читати, щоправда, почерк у неї був дуже поганий, а читала вона до самої смерти по складах. Надія Коберник пише: «Самим активними культурмійцями були Щербина Зіна, Мельник Прохір, Авраменко Марія, Полотняк Роман». Діяв на базі «Посвіти» і драматичний гурток, а також співочий гурток, у якому було понад півсотню учасників. Активними учасниками його були Букша Макар, Мелянівська Марфа та її сестра Параска, Оксана і Явдоха Зволінські, Рижук Настя та Хіврона.

У 1924 році досела прибули демобілізовані червоноармійці, які утворили перинну партійну організацію. Складалася вона з трьох осіб: Коберник Семен, Мельник Прохір, Альмужний Дмитро. У 1927 році вона поповнилася новими членами, зокрема, прийняли туди і першу жінку, Поночовну Марію. Як пише Надія Коберник, «комуністи приймали активну участь у хлібозаготівлях, створюючи спеціальні комісії».

5 березня 1921 року Всеукраїнський з'їзд рад оголосив амністію. Учасники повстанського руху, які складуть зброю до 15 квітня, звільнялися від кримінальної відповідальності. Тоді ж таки X з'їзд РКП (б) оголосив про початок НЕПу — нової економічної політики.

Основою цього політичного курсу було запровадження в селі твердого продовольчого податку, замість довільної, грабіжницької продрозверстки чи радше реквізиції. Крім того, дозволялися різні форми власності, ринкові відносини, а також запроваджувалася грошова реформа у вигляді конвертованого карбованця.

Внаслідок цих заходів повстанський рух почав потроху згасати. До кінця 1922 року майже всі партизанські загони припинили свою діяльність.

Колективізація і розкуркулення

НЕП був чи не єдиним світлим періодом у історії українського села ХХ століття. Селяни нарешті дістали змогу продавати плоди своєї праці на ринку і доцільніше провадити своє господарство. Лідія Осовська пригадує, що в той період за селом роздали «участки» в розрахунку по 25 соток на члена родини (їдця). Це звалося «чвертку в руку». До 1924 року головою сільради був її батько, Семен Посудевський. Лідія Осовська пригадує: «Батько був головою сільради і касіром, так тоді суміщалися ті посади. Часом було викликають його в район і кажуть: оце, щоб узавтра ти здав стільки-то хліба. Де хоч, там і бери. Тоді у селі були багаті люди, наприклад, Чумаки, Кучері. То батько піде до них та й каже, що треба якось зарадити. Вони ото скинуться, то батько й одвезе. Так само і гроші вимагали».

Проте період НЕПу тривав недовго. Вже у 1927 році виникла хлібна криза. Причиною її був низький урожай і низькі державні ціни на зерно. Ці два чинники призвели до того, що селяни перестали продавати хліб державі, вирішивши притримати його до подорожчання або ж згодувати худобі. Внаслідок цього в містах стало бракувати хліба, утворилися величезні черги біля крамниць. Замість того, щоб підняти ціни на хліб, держава вдалася до жорстких заходів із хлібозаготівель, проте результату вони не принесли. Урешті Сталін заявив, що винні у всьому спекулянти, що «куркуль і спекулянт — ворог радянської влади». І зробив висновок: «Об'єднання малих і дрібних селянських господарств у великі господарства... це єдиний для нас шлях».

У 1929 році розпочалася колективізація. Одним із її гасел було «Знищити куркуля як клас!» Більшовики вдалися до випробуваної, суто комуністичної тактики — до розколу суспільства. В селі організовувалися комітети незаможних селян (комзлідні, як називали їх за тієї пори), яким надавали дуже широкі повноваження. Селян поділили на куркулів, середняків і бідняків, причому куркулів оголошували ворогами радянської влади.

Ще школярем я питав у бабуні, чи були куркулі в Краси́лівці. «Може, десь і були, але в нас не було, — відповіла вона. — Були дуже скупі, которі робили як прокляті, бо дуже хотіли забагатіти. Наприклад, Федот Дудник. В одинадцять років, коли вимерла вся наша родина, я пішла до нього у найми. Ті Дудники пекли хліб із пшеничного борошна тільки двічі за рік — на Різдво і на Паску, а то все з висівок! Пам'ятаю, була у них велика січка́рня, яку треба було крутити кіньми. Ото Федот поставить мене подавати соломі в трибки, а всеньку сім'ю, навіть старого батька, якому вже було за вісімдесят, заставляє крутити січка́рню. Той дід був геть кволий, і як побачу я, що він вже геть зашмаркався і падає з ніг, то напихаю побільше соломи в трибки, щоб він відпочив, поки ту соломі витягатимуть...» Родину Федота Дудника розкуркулили і вислали на Сибір. Єлизавета (Севета) Крикун розповідала, що в нього був великий сад, у льоху було повно яблук, і як їх вислали, то комсомольці й комуністи ще цілий рік їли ті яблука...

Можна додати, що попервах ніхто не знав, що робити із людьми, яких назвали куркулями. Їх позбавляли всього майна і часом просто вивозили за село, в яри або в ліс. Згодом біля села організовували поселення — виселки, де селили «куркулів». Над ними призначали коменданта і запроваджували режим примусової праці та обмеження свободи. Неподалік від Краси́лівки було таке поселення, що так і звалось — Виселка, де перебувала, зокрема, і родина брата моєї бабуні, Прохора Ткача. Була виселка і біля села Баштечки.

Хто ж належав до комітету незаможних селян, який здійснював розкуркулення у Краси́лівці? На сьогодні ми можемо з певністю сказати,

що його членами були Оксана Зайчук (Дранка) та Панас Альмужний, по-вуличному Гергола. Втім, про той період збереглося дуже мало відомостей. Практично немає інформації й про розкуркулених. Відомо, що, крім Федота Дудника, розкуркулили і родину Штиків. Звичайно, брали участь у розкуркуленні члени партійної та комсомольської організації, а також учителі, яких автоматично записували у сільський актив. Тема розкуркулення потребує роботи в архівах, тому що свідків тієї пори вже не лишилося.

Як згадує автор «Історії села Красилівки», «всупереч протесту багатьох селян протягом 1929 року в селі було створено чотири колективні господарства — “Наша надія”, “Краще життя” (можливо, «За краще життя» — Л.К.), “Хлібороб”, “Веселий Хутір”. І тільки в 1931 році на їх основі остаточно сформувались два колгоспи — «Наша надія» і «Краще життя». Це підтверджує в своєму дослідженні й Надія Коберник, додаючи, що в СОЗи об’єдналося 50% господарств. Далі вона зазначає: «Селяни, які очолювали перші СОЗи, не мали досвіду керівництва, обліку. У той час норм виробітку і норм оплати праці не було. В конторі колгоспу подавали списки колгоспників, які були на роботі, а потім на особові рахунки кожного колгоспника заносилися палички, без вказівки, яку роботу виконано, її кількість». У всіх чотирьох СОЗах був один агроном, який мав прізвище Бодашко. Першого року члени цих СОЗів отримали на трудовень по вісім кілограмів зерна і два карбованці грошей.

Весною 1930 року всі ці СОЗи об’єднали в куш, до якого включили і СОЗи з Бесідки та Станіславчика. Головою куша був призначений Іван Андросюк, бухгалтером — Бурлака Кирило Романович. Правління складалося з одинадцяти людей. «Управляти таким великим господарством вони не мали досвіду. Бувало, зберуться у контору і обмірковують справи, а ніхто толком не знав, що його робити. Тим часом на місцях ніхто нічого не робив».

Тому на початку 1931 року в селі організували два колгоспи — «Наша надія» і «За краще життя». Як згадувала Марія Мельник, «Наша надія» була з правого боку річки, а ми були в «Кращому».

І далі з дослідження Надії Коберник: «В 1932 році в селі сталася величезна подія. З станції Жашків на своєму ході в село пригнали 3 трактори, які тягли за собою площадки з вівсом. Поява тракторів у селі була справжнім святом». Трактористками були якісь дівчата з Чернігівщини.

Мушу зазначити, що я ще пам'ятаю такі трактори. Були вони без кабіни, з металевим сидінням і залізними зубчастими колесами. Кажуть, вони часто виходили з ладу і всю колгоспну землю обробити не могли. Ремонт і обслуговування цієї техніки здійснювався у міжколгоспних машинно-тракторних станціях — МТС.

Першим головою колгоспу «Наша надія» був Йосип Кулібаба, по вуличному Міток.

Голод Тридцять Третього року

Автор «Історії села Красилівки» пише: «В 1932 і особливо в 1933 році в селі лютував великий голод, причиною якого був низький урожай 1932 року. В селі вимерла велика кількість людей (приблизно 900 чоловік). На весну 1933 року не було кому працювати. Ті, що залишилися в живих, були безсилями».

На сьогодні історики детально дослідили причини голоду. Немає сумніву, що Голодомор 1933 року був штучно створений більшовицькою владою. (До речі, слово «Голодомор», яке зараз широко використовується засобами масової інформації прийшло з діяспори, в селі у нас так не казали, — казали «голодовка» або ж просто «голод»). Коротко зупинимося на тих чинниках, які призвели до голоду.

Наприкінці 20-х років радянська влада оголосила курс на індустріалізацію. Докорінна перебудова промисловости і нарощування обсягів промислового виробництва потребували великих капіталовкладень. Проте коштів у держави не було. Вона не могла залучити зарубіжні інвестиції, тому що ніхто не бажав укласти їх в радянську промисловість, не могла і взяти кредити в західних банкірів, тому що відмовилася від боргових зобов'язань

царського режиму. Вихід був один: обходитися внутрішніми ресурсами. Такими ресурсами було виробництво зерна. На ділі це означало ось що: зерно потрібно було купувати у селян за низькими цінами і продавати на Заході за цінами, що були значно вищі від внутрішніх.

Проте селяни не хотіли віддавати хліб за безцінь. На відміну від робітників, учителів, журналістів, медиків, науковців тощо, селянин не залежав від держави, тобто не одержував від неї платню. Він вирощував урожай, сплачував державі податок, а потім розпоряджався плодами своєї праці на власний розсуд. Для того щоб зробити його залежним від держави і взяти хліб задарма, радянська влада здійснила колективізацію, загнавши село у колгоспи. Та колгоспна система виявилася неефективною. Виробництво продовольства скоротилося до катастрофічних обсягів.

Внаслідок цього уже навесні 1932 року в селах почався голод. Але справжня трагедія українського села настала весною 1933 року.

Причиною голоду 33-го року були завищені обсяги державних хлібозаготівель. Москва була переконана, що в селах приховують хліб, що там існують «цілі підземні хлібні моря». У 1932 році Україна мала здати державі 356 мільйонів пудів зерна. Проте у жовтні 1932 року план хлібозаготівель був виконаний лише на 38 відсотків. У листопаді розмір хлібозаготівель встановили у розмірі 282 мільйони пудів. Проте і він виконувався вкрай незадовільно. З колгоспів вивезли все зерно, зокрема, фуражний і насіннєвий фонд. Надзвичайна хлібозаготівельна комісія під орудою Молотова запровадила систему спеціальних бригад, які збирали по селах зерно. Зазвичай входили до них члени комнезамів, учителі та сільський актив. Тоді ж таки, у листопаді, вийшла постанова ЦК КП(б)У про запровадження натуральних штрафів. Згідно з нею, в селян, які не виконали плану здачі хліба з двору, мали право забирати «продукти тривалого зберігання», тобто картоплю і сало, насправі ж забирали все продовольство.

16 січня 1933 року Політбюро ЦК ВКП (б) переглянуло план хлібозаготівель для України і затвердило його у розмірі 260 мільйонів пудів. Цей план підлягав безумовному виконанню, тож по дворах знову почали ходити хлібозаготівельні комісії.

Про голод у Красилівці Надія Коберник пише: «Проте в 1932 і особливо в 1933 році в селі лютував великий голод, причиною якого був низький урожай 1932 року. Колгоспники в 1932 р. одержали лише по 0,5 кг на трудовдень. (...) В цей час у колгоспі подохло більш ста коней, крім того, велику частину їх з'їли голодні люди. В селі вимерла велика кількість (580) людей. На весну 1933 року в колгоспах не було кому працювати».

Як проходили хлібозаготівлі у Красилівці? Моя бабуня згадувала: «Восени 1932 року мене призначили членом комісії з хлібозаготівель у колгоспі «Наша надія». Входили туди більшовики, комсомольці й узагалі всякого роду активісти — про таких тоді казали: активіст — щоб ще тільки роги та хвіст! Головою комісії був Іван Михайлівський, з тих сільських більшовиків, що розкуркулювали людей у 1930 році. Врешті, й інші були в тій комісії не кращі: Дудник, директор школи Гарнага... або взяти таких, як Мельник Одарка, Степа Антонюк чи Ліза Бачинська — на початку тридцятих, як у Красилівці громили церкву, то ці троє рубали ікони, а на престолі танцювали гопки. Тож які люди, така була і їхня робота: ходила та комісія по хатах і забирала геть усе — ні крихти не залишала, чи квасоля була в торбинках, чи гарбузове насіння, чи склянка солі — все йшло в державу. Надто ж старалася Оксана Зайчук. Перша активістка на селі, член комнезаму, комсомолка, ця Оксана гірша була від самих більшовиків. Пам'ятаю, зайшли ми до одної хати, а там у печі були чибрики — такі коржики з полови, картоплі й трохи борошна туди додавали. Хтось із активістів уздрів їх та й вивернув на долівку разом із деком — як не хочуть, мовляв, куркулі у колгосп, то нехай здихають! А було в тій хаті кількоро дітей. Кинулися вони збирати ті чибрики, аж Оксана випередила їх, наступила на ті коржики і розтерла їх по землі. Тут

я вже не витерпіла. Та ти, суко, кажу, що ж оце робиш, га! Після того випадку мене вигнали з комісії. Нащо нам вона, кажуть... роботи з неї ніякої, тільки куркулям допомагає плакати!

Що й казати, Оксана багатьом людям сала за шкуру залляла. Навіть декотрі більшовики часом спиняли її... але де там! Було, заховає хто дитині за пазуху торбинку збіжжя, то вона і там знайде її, та ще й наб'є ту дитину. До речі, в родині Зайчуків тільки Оксана була така. Її сестра Явдоха теж ходила в активістах, але навідріз відмовилася брати участь у хлібозаготівлі. Згодом, коли ота лиха слава про Оксану розійшлася у всіх усюдах, Явдоха виїхала до Казахстану, на цілину, туди ж і матір забрала, коли Оксана вигнала її з дому, та й перестала озиватися. Аж через 50 років почули в Краси́лівці про Явдоху — про неї, як про передову доярку, згадав у своїй книжці «Цілина» Леонід Брежнєв. Господи, що тут у селі почалося! Партійне начальство підняло ту Оксану мало не до неба: і хату їй одремонтували, і в газетах писали про неї, а то навіть запросили до школи — розповідати про сестру та про те, як хліб у людей треба відбирати... Написали з сільської ради і в той радгосп на цілині, де Явдоха працювала. Виявилось, що вона вже померла, та приїхали звідти дві жінки, її подруги, і привезли у вузлику землю з її могили. Кажуть, Оксана взяла ту землю і поклала на підвіконні в хаті. А вночі наснилася їй Докія, та так страшно, що Оксана почала кричати спросоння. І казали люди потім у селі: «Бач, Явдоха і мертва не простила їй того, що вона в тридцять третьому робила...»

Навесні, після Великодня, голод у Краси́лівці сягнув небачених масштабів. Ось що розповідала моя бабуня: «Навесні голод був у розпалі. Під ту пору я працювала нянькою в яслах і пам'ятаю, як страшно мерли й мерли діти... Жила коло вигону жінка, що звалася Гавелиха. Привела вона троє дітей у ясла, а сама кудись пішла на заробітки. Приходить через тиждень, а ті діти вже повмирали. Діти у яслах вмирали тому, що їсти готувала жінка голови колгоспу, Йосипа Кулібаби, яка просто розбовтувала борошно у сирій воді,

а не варила затірку. Зрештою, й тієї затірки не вистачало на всіх...

Пам'ятаю, одне дитя було вже при смерті, то злізло якимось із печі, стало посеред хати, мале таке, в самій сорочині, та й каже до мене: «Пип, пип в маленьку митьку ютьки!..» Мовляв, сип, сип у маленьку миску юшки...

А в селі коїлися звірства. Люди геть утратили і совість, і розум. Голова колгоспу Йосип Кулібаба удвох із бригадиром, Оникієм Кравчуком, убили чоловіка, що жив за річкою. Звинуватили його в тому, що він украв хліб у колгоспі, та підняли, а потім кілька разів посадили на долівку — він і богу душу віддав... А то якимось роздавали баланду коло млина. Михтодь, братик Ярини Задорожньої, попросив добавки. То Кулібаба як схопив батога та й погнався за ним — бив його бив, аж та дитина з переляку плигнула в криницю і втопилася...

Ішла я одного разу попри колгосп на роботу в ясла — коли ж дивлюся, під двигуном лежить дитя, жовте, як віск... Паморочилося мені в голові од голоду. Пройшла я трохи та й думаю собі: чого ж це та дитина там лежить? Вернулась я, на силу божу залізла під двигуна, — коли ж те дитя вже й захоллоло давно. І так недобре мені зробилося, коли я те зрозуміла, геть почорніло в очах — і відтоді не стала я ходити на роботу в ясла, а пішла сапати буряки. Не могла дивитись, як ті діти мруть...

Влітку скінчила я курси вихователів дитсадка. Голод уже минувся. Вела дітей до колгоспної їдальні, й вони заспівали: «Ми молоді весняні квіти, ми діти молота й серпа». А вертали якраз жінки з поля та як почули — й заплакали усі: мало хто з їхніх дітей вижив у ту голодовку.

Якби Ленін був, то такого не допустив би. Він же писав: «Шаг впірьод — два назад», писав: «Краще менше, та краще».

Мій брат, Прохір, порахував, що вимерло тієї весни три чверті села...»

Мельник Марія Михайлівна свідчила (запис 1993 року): «Восени тридцять другого року в селі почали ходити комісії з хлібозаготівель, прозивали їх «червона мітла». Була тоді Красилівка дуже людна, то з одного

боку річки був колгосп «Надія», а з другого — колгосп, що звався «Краще життя». В кожному колгоспі була своя комісія. Забирали все до крихти, навіть сіль, а вона, до речі, була тоді дуже дорога.

Взимку тридцять третього року настав голод. Люд мер так хутко, що могил уже не копали, а вибуртували на цвинтарі здоровезні кагати і кидали туди всіх гамузом.

Саме тоді активістки вбили мого батька. Мені було п'ятнадцять років, і я наче зараз усе те бачу. Батькові загадали збирати по селу мерців. Дуже він відмовлявся, та як укинули його в холодну, то погодився і якийсь тиждень возив трупи гарбою на цвинтар. А далі захворі, певне, тому дуже переживав. Господи, каже, там же такі ті люди висхлі... не чоловік, а самі кістки! І от лежав він слабий, аж до хати ввалилися активісти — голова сільради Михайлівський, Панас Альмужний і Оксана Зайчук, по-вуличному Дранка. А у нас якраз варилася конина — один родич украв у колгоспі лоша та поділився з нами. Ти чого не на роботі? — зразу Михайлівський до батька. Аж тут Дранка до печі та й надибала те м'ясо. А, каже, то ти м'ясо жереш... м'ясо жереш, ледацюго, та ще й слабий! А лежав батько на полу, і в головах був рубель... то вона як не спірве того рубля — та по голові його! а Панас Альмужний і собі підпрягся — так і забили його удвох.

Навесні люди почали мерти цілими родинами. Мерців тоді збирав Порфир Полотняк. Щоб не їздити двічі, брав він і тих, що були ще живі. То я, каже, ще раз буду за тобою приїжджати? Та мені трудовень заробити треба! Отак на нашому кутку забрав він разом із мерцями Харитину Кравчук. І досі чую, як вона лементувала: «Ой-ой-ой!» Вкинув її живою до катагу, а йшла Килина Чакунка та й витягла її з ями. Харитина вціліла у голодовку і навіть того Порфира пережила.

Навесні я так спухла, що не могла вже ходити. Лізла рачки попідтинню і шукала яку бур'янину. Зійшла тоді дика морква, а що очі в мене позапухали, то я роздеру одну повіку та й дивлюся — чи не видно де тої моркви. Ішов по

вулиці один чоловік, він звався Сандьо Пуп, та й узяв мене і заніс у дитячий притулок, що звався майдан.

Перший тиждень я просто сиділа на долівці під стіною, їсти мені не давали. В притулку було дванадцяттеро дітей. Запам'яталися мені Михалко, Олена і Стьопко Гудзилевичі (можливо, Будзилевичі — Л.К.) Михалкові було вісімнадцять років. Лежав на долівці він, бо ходити не міг: обморозив руки й ноги. А місце на печі зайняли Іван Головатюк і Петро Посудевський, найстарші в тому притулку. Справи у тому притулку йшли дуже кепсько. Їсти варила жінка Йосипа Кулібаби, — всі харчі вона забирала додому, а нам колотила борошно із сирою водою. Діти мерли як мухи, бо та юшка була нестравна. А Головатюк із Посудевським ще й збиткувалися з дітей. Яюсь заради розваги вони вбили трирічного Стьопка Гудзилевича. Був він у них на побігеньках, хоч опухлий, із роздутим животом, насилу по світу ходив. Коли набрид він їм, то Головатюк із Посудевським взяли його на піч, притиснули до гарячого черіня та й держали, поки не спікся. Брат і сестра бачили те, але такі були пухлі, що не здужали й на ноги стати. Потім помер і Михалко — побивався за братом і страшенно плакав; а Олена, кажуть, і досі жива, десь у Києві мешкає.

Згодом заглянув до майдану голова колгоспу Яків Розуменко. Він навів там лад, а хлопців тих нагнав геть. Годувати стали краще. Я трохи одужала й почала ходити до школи.

Голод у селі лютував страшенно. Яюсь вчителька загадала нам зайти до однокласниці Явдошки Дворської та запитати, чого це вона не ходить до школи. Обійстя їхнє було коло вигону. Зайшли ми до хати, аж бачимо: лежить на припічку одрізана голова Явдошки, і коси, довгі, чорні, аж на долівку звисають. Мати саме зарізала її і ноги смалила в печі. Як ми кинулися звідти — мало в дверях одна одну не подушили! Матір її, Олександру Дворську, прозвали селі Вовчицею. Разом із своїм чоловіком, Миною, вона зарізала і з'їла троє своїх дітей, а потім почала людей ловити. Було, йдемо до школи, а вона

ходить коло вигону і кістки із хвартуха розкидає по бур'янах.

То був не єдиний випадок людоїдства у Красилівці. Коли мій батько відмовився возити мерців, то його вкинули до холодної, де вже сиділа сім'я людоїдів. Жили вони на полі, по дорозі на Бесідку. Поки ловили та вбивали простих людей, власті їх не чіпали; та як почали кидатися на голову сільради, то їх забрали і хутко десь вивезли. От як зайшов батько до холодної, то людоїди накинулися на нього і почали рвати зубами. Стала я сильно кричати, і батька видерли од них; але людоїди устигли відкусити йому пальці на правій руці.

Страшне то було нещастя, голодовка тридцять третього року. Було наше село велике та людне, та після голоду ніколи вже не було в ньому стільки людей, як раніше...»

Хочу додати, що Вовчицю я ще застав живою. Було мені тоді років п'ять, братові ще менше. Якось ми вешалися старим цвинтарем і зайшли у чужий двір (зараз там садиба Дмитра Паламарчука). Там стояла розвалена хата. Пам'ятаю, передня стіна геть завалилася, у подвір'ї валялися брили сухої глини. З тих руїн раптом вилізла височенна кощава баба. На зріст вона була, мабуть, метр дев'яносто, щоки запали, спідня щелепа була довга, наче у вовка. Вона щось запитала у нас. Голос її був хрипкий, деренчливий, вона не промовляла, а гарчала, немов собака. Коли ми втекли і розповіли удома бабуні про ту жінку, вона сказала, що туди боронь, боже, ходити, бо та баба у голодовку з'їла своїх дітей.

Згодом я дізнався, що Мину начебто заарештували, а Вовчиця втекла і жила в Києві. До села вона повернулася після голоду і до самої смерти працювала у колгоспі. Хата в неї розвалилася, бо стріху вона не вшивала (у Красилівці таке часто бувало з самотніми жінками, які не могли лагоити стріху й на схилі віку залишалися без житла), і вона жила в руїнах, розпалювала багаття і грілася узимку біля нього. Померла десь у середині 60-х років. Мати моя казала, що вона весь час плакала за тими дітьми, яких зарізала у 33-м у році...

Не пам'ятаю, хто саме розповідав, бо чув я це в ранньому дитинстві: «Оксана Дранка була кумою Вовчиці. Якось прийшла вона до неї додому. Вовчиця відчинила двері й солоденько запрошує: «Заходьте, кумо, заходьте!» Тоді вже ходили чутки, що вона ловить на їжу людей. Зайшла Дранка, коли ж глядь — а в сусідній кімнаті Мина бритву править на ремені. А тут Вовчиця заціпку на двері — раз та й накинула. Як побачила це Оксана, то кинулася до дверей, заціпку вибила та надвір. А певно, Дранка тоді в колгоспній їдальні робила, гладка була, вгодована. Були б її зарізали...»

Ще спогад з раннього дитинства (розповідала Ярина Задорожня, яка жила по центральній вулиці, далі до коловороту): «Як вимерла від голоду вся наша родина, то я пішла шукати батька, бо він був у Бесідці. Коли ж іде назустріч якийсь чоловік. Та й питає: ти чия? Таких-то людей, кажу. А мати ж твоя де? Нема, кажу, дядьку, вмерла. А ти куди йдеш? До батька. А він тоді й каже: то не йди вже, дитино, бо й твій батько вмер...»

А ось свідчення Федора Дмитровича Завадського: «У 1932 році я вже навчався в сьомому класі, то не можна сказати, що дорослий, але й не дитина, багато чого розумів. Нашому батькові сказали здати в колгосп пару коней, воза корову. Батько не хотів, але мама вмовила його: «Як не здаси, то розкуркулять і вишлють на Соловки. Батько піддався. З конем і коровою забрали все зерно, нам нічого не лишилося. Мама проміняла на харчі подушки, кожухи і все, що було в хаті. Настало Різдво, а в нас ні хліба, ні картоплі. А сім'я 8 душ.

Я кидаю школу і йду на роботу. Поставили мене сторожем біля комори, де зберігався посівний фонд. За 30-35 метрів була яма, куди звозили дохлих коней. Коли це, бачу, там якийсь рух, думав — собаки, хотів стріляти, розігнати їх. Аж придивився — то люди, шматують дохлу конину...

Люди були тоді дуже жорстокі, як звірі. У колгоспі дерли пшоно, і сусідська дівчинка, Коваль Федорка, узяла жменьку пшоно, їсть. То браві хлопці-активісти били дитину, поки вона й дихати перестала. Я бачив на власні очі, як вона лежала, а з рота текло пшоно.

Іншим разом хлопець-сирота украв у сусіда картоплі, то дядько поперебивав голодному сироті ноги, руки і закинув у глиняник. Там його й закопали.

Мій батько помер з голоду. Ховали його без труни, замотали в якесь дрантя. А найменший брат умер через 6 днів. То я підкопав у тій же ямі убік від батька і поклав малого, щоб не сипати землю на очі.

Я пишу, а дружина розказує, що було ще й не так. Гробар Полотняк збирав по дворах трупи, згріб ще живу жінку і скинув разом з мертвими в яму. А Зайчук Килина ішла через цвинтар, почула стогін і допомогла нещасній вилізти. І та жінка прожила ще 24 роки. І Зайчук Килина жива.

Те, що я написав, засвідчують живі свідки голоду, мої односельці: Зайчук Килина, 1915 року народження, Коваль Ганна, 1913 року народження, Сопруненко Олександра, 1921 року народження». — Голод 33. Народна книга-меморіал. — К.: 1991, стор. 268.

Про Порфира Полотняка, який кидав живих людей у кагати розповідали таке: «У бога він не вірив, мовляв, то все попи вигадали. А як умирав, то казав, що бог таки є. Бо як з кимось копав він після війни могилу на цвинтарі, то викопали вони людські кістки. Взяли та викинули їх у бур'ян. Прийшли з обіду, а кістки ті лежать у ямі. Подумали, що хтось укинув, то знову позакидали їх у кущі. Тільки одвернулися — коли ж ті кістки знов у ямі. Кілька разів так було: насилу одвернуться, а кістки вже лежать. Тоді стало їм зрозуміло, що тим кісткам там місце. Видовбали ямку збоку, поклали ті останки і загорнули землею...»

Лідія Осовська розповідала: «Я народилася в 1935 році, то голоду не застала. А в 33-му році умерло п'ятеро моїх братів. Я вже дев'ята дитина, а в батька було вісім дітей. То один маленьким помер, Маруся і Степан були сімнадцятого і двадцятого року, то вони ходили полоти просо і їм давали юшку в колгоспі, а мама заслабла і два чи три місяці лежала в лікарні, то так спаслася, бо й тоже, майбуть, померла б. То ці діти повмирали. Як мама прийшла

з лікарні, то вже не було цих дітей. Батько працював ковалем в артілі й заробив двадцять пудів хліба, але йому не дали. Може, якби видали, то ті діти не повмирали б. А сусід осьо через дорогу жив, то картоплю вкрав з погріба. Так діти ті й повмирали. Ваня найменшенький був, а то старші, через два чи три годи народжувалися: Коля, Філіп, Дмитрій, Віктор — два, три, штири, сім год».

Ще одне свідчення записав я зовсім нещодавно, десь у 2012 році, від учительки Красилівського НВК ім. Савельєва, Кулібаби Ніни Григорівни. Ось що вона розповіла: «Моя свекруха, Ольга Герасимівна Кулібаба, розповідала, що коли їй було п'ятнадцять років, вона в часи колективізації проживала на Виселці у своєї старшої сестри, доглядала дітей. Там ситуація була трохи краща, бо вони були відірвані від села і життя було набагато краще. Односельчани займалися крадіжками, грабежами і цим утримували свої сім'ї. Сестра її крала у чоловіка певні запаси, і вона, дівчининка, бігла тими полями, переораними зимою, в осінь, і несла тих декілька картоплин своїй матері й ще двом братам. І вона каже, що коли я бігла полем, за мною біг чоловік, біг чоловік, видно, голодний. Він мене догнав би, якби трохи сильніший був, і що він зробив би, звісно, канібалізмом зайнявся б. Але я все-таки підготована була, молода, то я втікла. А назад коли я вже верталася, то я вже оббігла набагато кругом, і я так думаю, що він там як упав, то і вмер. Слідуючий випадок вона розповідала, що коли уже вона неодноразово довідувалася до своєї матери, то бачила, як вона спухла, отебла вся, і вона померла з голоду. А її брати два в цей голодний час вони заслабли на скарлатину, і їх відвезли в лікарню у район, і врятувати їх не могли. І по цей день, поки вона була жива, бо вона вже покійна, померла, ходила вона по цвинтару в Ставищах, і вона могил їхніх не знайшла, і ніхто не знав, де вони. Оце трагедія все-таки... Хоча пам'ятник там поставили жертвам голодомору. Фактично вони померли з голоду, бо принести їм щось, дати не було можливости, бо коли вона прийшла, уже їх не застала, сказали, що вони померли, а де їх поховали, ніхто не знав. Ще який

факт розповідала вона. До них на Виселку прийшла молода дівчина, з Тинівки. І каже, пустіть мене переночуйте, бо я не можу переночувати удома, я приїхала... десь вона приїхала з міста, мабуть, чи не з Росії. У неї мати і два брати, досить-таки великі. Вона щось там робила у кухоньці, ну знаєте, закапелок такий, і чує, як усі шепчуться. «Я підійшла послухала, а вони кажуть: «Ти бачиш, яка вона молода, крепка, здорова!» Мене це так злякало...» Вона каже, я піду там чи дров принесу, чи що, і вона як чкурнула через поля на Виселку з Тинівки, там переночувала, і пішла пішки туди, звідкіля вона приїхала. Це говорить про те, що просто їй могли з'їсти. Я чула і про ту жінку, що свою дитину порубала, і про ту жінку, яку в кагаті поховав Порфир, вона пережила цього Порфира, вона жила, жила і жила довго...»

У розмові зі мною Ніна Григорівна згадала, що її свекруха якось рахувала померлих від голоду в Красилівці й нарахувала їх 1750 осіб.

Ще одне свідчення записав я у тому ж таки році від Ярощук Олени Романівни, якій було вже 99 років. Подаємо його в формі діалогу, як воно і записалося на диктофон.

Я. — Скільки років було вам у 1933-му?

Олена Ярощук. — Двадцять років. Ну, таке було, що гонили на роботу...

— Ну, гонили, то таке. Дивіться, було два колгоспи, «Краще життя» і «Надія», по обидва боки річки, і в кожному колгоспі була своя комісія, котра ходила і забирала хліб.

— (...) Тоді, коли засновувався колгосп, забирали все. Де було в кого в горшках, де було закопане, то все забирали, копалися і забирали все.

— А хто забирав з людей, прізвища?

— Прізвища... Казали, що Дранка, Гергол і... ще там були такі підлизники, лизалися, та й ото... Ішли забирати, щоб у самих не забрали. Осьо в нас була хата через дорогу під тим... як його... підлога була в коморі, то вони поставили там свій штаб та заганяли людей. І тоді коли хто давав що, а як ні, то зачиняли, щоб ішли в колгосп. Не хотіли ж іти в колгосп, то вони тоді гонили, та й таке

робилося... Забирали все, щоб люди здихали.

— А хто організовував колгосп?

— Ой, не знаю...

— А Іван Михайлівський?

— Іван Лукович... Він був тоді головою колгоспу...

— А Йосип Кулібаба? Кажуть, він був головою колгоспу і під час голодовки убивав людей, правда?

— Знаю, що вони у штаб зачиняли та били, щоб давали хліб...

— А ви не пам'ятаєте, кого розкуркулили в колективізацію?

— Кого розкуркулили? (...) Кравець був... Ви думаєте, я їх тепер знаю всіх? Мучили всіх... Я сама ходила на ту роботу. Мене ж гонили. І матір мучили... Вона тоді ще жива була, але в неї таке получилось, як оце в мене зараз, така вавка, бешиха, а в неї на руці був нарив, палець, палець, палець, і тут палець, і тут, і померла. Тоже ж так... туди, у голодовку... а я осталась, я вже ходила на роботу, там давали вже якусь латуру потроху, то я ходила, але в мене ця нога, бачте, у тридцять третьому вона стала, а тепер очутилася... (...)

— Скільки людей умерло в Красилівці в 33-му?

— Тоді вони не тільки вмерли, а таких, що вже не могли вставати, то вони і живих возили та в кагатах скидали... була там одна баба прикидана, то вони по тих мертвих, їх там накидали баагацько, то вона якось вилізла...

— То Ярина (Харитина — Л.К.) Кравчук, мабуть... Її Килина Чакунка витягла, як ішла там.

— Да, да... Ото вона вилізла, то іще замуж вийшла за діда, і ще довго жила...

— А скільки ж людей умерло в Красилівці? Багато?

— Бага-а-ато... (...) Тіки-таки лишилося. Он у нас на кутку... Але в нас на кутку, то такі дурні люди були, що найгірше було. Де які підлизувалися, то вони...

— А як звали, тих людей, що оце дерли?

— Їх вже нема, вони померли...

— То треба ж їх пам'ятати.

— Там така Верещачка (Орищучка?— Л.К.) була...

— Степа Антонюк?

— Степа Антонюк, то вона там була, на тім боці. А в нас була Лібачевська, і Верещачка, то це вони були підлизники, і комуністи... А як фронт прийшов, то вони тоді повтікали за Дніпро, це як німці прийшли... А ця Антонючка, то вона ходила на престол танцювати! (...)

— Моя баба казала, ще Ліза Бачинська...

— Ні, Бачинська тут не жила, вона жила туди, на третю... А я знаю, що як правилося у церкві, то вони ходили з фітільом круг села. Запалили якусь гонучу і ходили... Як людей розкуркулили, то вони хату дурно взяли. Тих розкуркулили, вони вмерли, а ті там поселилися...

— Кого ж розкуркулили в цій хаті, пам'ятаєте?

— Пам'ятаю. Петра Денисюка і Ригора.

— І їх вислали з села?

— Не вислали. Хати в них позабирали, і вони повмирали.

(...)

— Років п'ятнадцять тому я говорив з Марією Мельничкою. То вона казала, що отуди як на Бесідку їхати, жили люди, які звалися Вовки. (...) Як їх звали цих людей?

— Я чула, але як воно... Чула, що Вовки там жили. Наче вони людей їли... Але хіба я вже його пам'ятаю...

Тут я наводжу лише ті свідчення Олени Романівни Ярощук, які стосуються 33-го року. Проте вона згадала й інші факти з минулого, які ми подамо в одному з наступних розділів.

У книзі «Історія голодомору на Жашківщині» мені пощастило знайти згадки і про Красилівку.

Антонюк Домінікія Федотівна, 1912 року народження, з села Королівки, свідчить: «Пригадую один випадок, що стався зі мною в 1933 році. У нас було поросятко, моя племінниця, ще дитина, дала йому гарячих помійів, воно наїлося і «спарилося». Ми його дорізали, і я повезла його продавати в Красилівку. На базарі люди підходили до мене, придивлялися і питали: «А це не людське м'ясо?» Я аж перелякалася, кажу: «А хіба люди їдять людей?» «А ви що, не чули?» — відповідають мені. На цьому базарі я переконалася, що є людодство, коли побачила, що міліціонери вели жінку, а люди розказували, що вона зарізала троє дітей учительки. Люди ішли слідом, плювали на жінку, кидали в неї камінням, а міліціонери казали: «Не бійтеся, вона вже до вас не повернеться».

Коли я закінчувала продавати своє порося, підійшла до мене жінка з Красилівки, знайома, бо раніше брала в моєї сестри молоко. Та й каже, що ніби обіцяла моїй сестрі скатерку вишиту продати, то щоб я зайшла до неї подивитись, чи сподобається мені. Я пообіцяла, що зайду, а коли вона пішла, підійшли жінки і застерегли мене, щоб, борони боже, я не пішла до тієї жінки, бо та сім'я їсть людей. В них у хаті стоїть котел із киплячою водою, вони заманюють людей, хапають і — головою в котел» — Історія голодомору на Жашківщині, — Черкаси, Брама-Україна: видавець С. І. Горошко, 2008, стор. 57.

Як бачимо, людодство в Красилівці мало широкі масштаби, адже це вже четверта згадка про канібалізм у селі.

Незадовго до смерти моя мати, Кононович (Мелянівська) Венера Степанівна, розповіла: «У голод моя мати пішла до сестри Теклі в Тинівку. У тієї не було чого їй дати, то вона насипала їй торбину гречаної полови. Каже, помішаєш із чимось та щось, може, спечеш. То мати була така голодна, що ішла назад і їла ту половину сухою...»

Пам'ятаю, бабуня казала про активістів: «Вони в людей усе забирали, а тоді й самі голодували». Аж нещодавно я з'ясував, що криється за цими

словами. Остання хлібозаготівля, яка відбувалася із надзвичайною жорстокістю, сталася в лютому 1933 року. Після того комісії розпустили, а в березні розпустили і комнезами. Активісти, які з кожного виявленого пуда збіжжя звикли одержувати винагороду у 15 відсотків, постали перед такою самою загрозою голодної смерті, як і все село. Звісно, були в них зв'язки у колгоспі, то кожне влаштовувалося, де могло, Дранка, наприклад, приліпилася коло їдальні... Неймовірно, але бувало навіть так, що ті, кого вони обдирали, приймали їх до хати і годували.

На цвинтарі в Красилівці я нарахував вісім кагатів, братських могил, де поховані жертви Голодомору Тридцять Третього року. У 1990 році сільська рада встановила на тому місці пам'ятник з написом: «Жителям Красилівки, які померли від голоду, ран і хвороб».

Якось уже у 70-х роках, коли ми з бабунею обідали, вона одрізала цілушку од буханки, розрізала начетверо і каже: «Оце такий шматочок давали в тридцять третьому тим, хто робив навесні в колгоспі...»

І досі пам'ятаю, як обпекло мене прислів'я, котре почув я в дитинстві: «На хаті серп і молот, а у хаті смерть та голод».

Скільки ж людей загинуло під час голодовки у Красилівці в 1933 році? Сільська рада нарахувала 1117 осіб. Ніна Григорівна Кулібаба свідчить, що її свекруха оцінила жертви у 1750 осіб. Брат моєї бабуні, Прохір Ткач, за її словами, поррахував, що внаслідок голоду лишилася тільки чверть села. Зрештою, і Олена Ярощук каже, що лишилося людей «тільки-тільки»...

Точна цифра жертв Голодомору в Красилівці назавжди залишиться невідома. У 1983 році Сенат Сполучених Штатів Америки здійснив опитування про голод українців, що жили у США, і видав розповіді цих людей у трьох томах. Один із свідків, житель Ставища, сказав ось що: «Ну, там в нас недалеко є таке село Красивенька. То там десь до 10.000 населення було. Теж велике село. То поставили чорний прапор з однієї сторони й з другої сторони — там

не було вже нікого. Ні собак, ні котів, нічого там не було! І хати позаростали лободою, всякими буряками».

Це свідчення має надзвичайно велику вагу для нашого дослідження, тож зупинимося на ньому детальніше. Як відомо, записував ці свідчення Джон Мейс, американець, що походив із племені індіців черокі. Я добре знав цього чоловіка. У 1993 році він перебрався до Києва і одружився з письменницею Наталкою Дзюбенко. Викладав у Києво-Могилянській академії, працював у газеті «День». Вважається одним із провідних дослідників Голодомору в Україні. Українську мову він вивчив самостійно ще в США. З наведеного уривку видно, що декотрі слова свідка він зрозумів хибно, тож записав не «Красилівка», а «Красивенька», не «бур'яни», а «буряки». Проте це несуттєво. Цікавить нас у цім свідченні те, що чисельність Красилівки свідок оцінює в десять тисяч осіб. Чи справді в Красилівці було стільки мешканців у 1932 році?

З певністю можна сказати, що стільки населення в селі не було. Якщо навіть припустити, що до Першої світової війни кількість мешканців сягала до трьох тисяч, то за станом на 1933 рік у ньому не могло бути такого приросту, щоб мешканців виявилось аж десять тисяч, тим паче що слід врахувати втрати від імперіалістичної та громадянської війни, а також від тифу 1919-1920 років і розкуркулення. Проте у 1932 році село справді було дуже велике. Моя мати і бабуня згадували, що довкола шляху на Станіславчик були хати, і село сягало аж до лісосмуги, чимало хат було і довкола шляху на Бесідку. Тому зараз можна припустити, що населення Красилівки сягало на ту пору до чотирьох тисяч. На жаль, радянська влада фальсифікувала і приховувала статистику, тож сьогодні ми маємо про село менше інформації, ніж за його існування у ХІХ столітті та на початку ХХ століття.

Повторюємо, точна кількість жертв Голодомору в Красилівці назавжди залишиться невідома. За обережними оцінками, вона коливається від двох до трьох тисяч осіб. Слід взяти до уваги, що навіть люди, які по свіжих слідах

здійснювали підрахунок жертв, часто не враховували дітей, які вмирали у першу чергу. На сьогодні більш чи менш з'ясованим показником кількості жертв голоду Тридцять Третього року в Красилівці слід вважати ту кількість, яку назвала Ніна Григорівна Кулібаба зі свідчень її свекрухи: 1750 (з похибкою — до двох тисяч осіб).

Коли моя мати після війни ходила до школи в Бесідку, історію там викладав Гарнага, колишній директор Красилівської школи, який був активним учасником хлібозаготівель у 1933 році.

Мати розповідала: «Одного разу наприкінці уроку він спитав: «Може, у когось є запитання?» «Розкажіть про голод тридцять третього року», — попросила я.

«Голод зробили куркулі!» — відрубав він.

Красилівка від 1933 року до Другої світової війни

З дослідження Надії Коберник: «З 1934 по 1941 рік колгоспи поступово зміцнювалися. Вже в 1937 у колгоспі (вочевидь «Світла надія» — Л.К.) працювало шість тракторів, два комбайни, кілька косілок, одна снопов'язалка. У колгоспі було організовано молочнотоварну ферму, свиноферму, було добре стадо коней». Слід зазначити, що неабияку роль у цім відіграв голова колгоспу Яків Гаврилович Розуменко, про якого згадує Марія Мельник. Це був справді тямущий, досвідчений організатор. Гірше справи ішли в колгоспі «За краще життя».

Автор «Історії села Красилівки» про цей період пише: «Але вже з роками поступово став забуватись страшний голод, який забрав у могили багатьох селян, а згодом село стало жити своїм нормальним життям: майже всі діти до початку війни одержували семирічну, а чимало з них і середню освіту, появились перші вчителі — випускники вузів, медики-виходці з місцевих простих селянських сімей. З піднесенням працювали люди на колгоспних полях».

Насправді було не так. Як згадує моя бабуня, працювали у колгоспі майже безоплатно. Селяни не мали права одержувати паспорти і без дозволу сільських властей міняти місце проживання. Як і раніш, держава за безцінь забиравала все, що вироблялося у колгоспі. Люди виживали за рахунок городів і того, що вдавалося украсти в колгоспному господарстві. Як казали, не вкрадеш — не проживеш. В селі сталося розшарування: виділилася еліта у складі сільського активу, голови колгоспу, бригадирів, конторських працівників, які жили значно краще, ніж рядові колгоспники. На сьогодні сталінська колгоспна система офіційно вважається формою закріпачення селян.

З «Історії села Красилівки»: «Особливо відзначилась ланка Тетяни Кулібаби, яка в 1937 році зібрала з кожного гектара по 475 центнерів цукрових буряків, її приклад взяли за взірєць Л. Бачинська, Т. Забудько, О. Мельник. А колгосп «Наша надія», який очолював талановитий комуніст Я. Г. Розуменко, був удостоєний срібної медалі ВДНГ. Відомий тоді своєю наполегливістю і ентузіазмом був бригадир комсомолець Данило Гарнага».

На досягненні ланки Тетяни Кулібаби слід зупинитися детальніше. Ще школярем я дізнався про неї від своєї бабуні. На ту пора була жива і її сестра, баба Гуртовенчиха. На основі тих розповідей я написав нарис про Тетяну Кулібабу, який опублікувала у 1975 році районна газета «Прапор Леніна». Матеріал той був сирий, зроблений нефахово, проте це була перша згадка про Тетяну від часів війни. Згодом про неї більш детальний нарис написала Марія Миколаївна Влад. Завдяки цим публікаціям у селі почали вшановувати пам'ять передової ланкової.

Моя бабуня, яка була в її ланці, згадувала, що всю площу під ті буряки вони копали заступами. Як ланці вдалося виростити такий великий урожай, невідомо. Сьогодні у Красилівці пам'ятають Тетяну Кулібабу: за селом існує так зване Тетянине поле, їй присвячена експозиція у шкільному музеї.

Під час німецької окупації Тетяну Кулібабу заарештували і розстріляли

в Бабиному яру. Кажуть, вона була тоді вагітна третьою дитиною. Наче на сміх, одяг її повернули родичам, акуратно складений рубчик до рубчика...

Немає сумніву, що Тетяну Кулібабу видав німцям хтось із Красилівки. Це питання поставив я ще в нарисі 1975 року, проте редакція вилучила той фрагмент із матеріялу. Від Олени Ярощук я почув ось що: «Оникія Кравчука сестра, Ярина, не помирилася з Тетяною Кулібабою, вони обидві ланкові були. І у війну вони тоді їй ото таке зробили, убили її. Вона видала, що Тетяна така-сяка, то її забрали...»

У 1937 році кілька родин із Красилівки і навколишніх сіл виїхали до Казахстану. Причини цієї міграції невідомі.

За радянської влади в Красилівці періодично відбувалися репресії. Особливо інтенсивні вони були в період 1937-1938 років, під час Великого Терору. Дані про репресованих наводяться у книзі «Реабілітовані історією» в розділі «Київська область, Ставищенський район», де кожен може ознайомитися з ними. Зазначимо тільки, що під час Великого Терору до розстрілу був засуджений Забудько Кирило Архипович, 1902 року народження, Зволинський Семен Іванович, 1900 року народження, Ільницький Микола Михайлович, 1900 року народження, Ільницький Петро Миколайович, 1870 року народження, Мисевич Фелікс Іванович, 1872 року народження (завідувач аптекою в Красилівці), Пужко Гнат Афанович, 1898 року народження, Посудевський Никифір Федотович, 1888 року народження (мешкав у Таращі), Чернецький Гнат Савович, 1895 року народження, а сільський фельшер Пужко Потап Євдокимович, 1897 року народження, засуджений до восьми років ув'язнення.

Свого часу я розмовляв із сином розстріляного Ільницького Миколи Михайловича, Дмитром, який їздив у архів і ознайомився зі справою свого батька. Проте він не захотів ділитися тим, що прочитав у тій справі, не назвав і того, хто написав донос на його батька. Так і забрав він цю таємницю із собою в могилу.

Наостанку наведу розповідь моєї матери. «У нас у селі жив такий Антін Ціцівонька. Були в нього жорна, то люди ходили до нього молоти. Хтось заявив, і його посадили. Після війни, коли мені було шістнадцять років, я носила до нього латати чоботи. Він казав мені, що донос на нього написав Йосип Кулібаба. «Він же заявив, що в мене паровая мельниця! — кричав Антін. — А ти думаєш, ото комсомольці побудували ті заводи та греблі в Сибірі! То зеки все будували! Ти не уявляєш собі, скільки нас там лягло кістьми!» А в самого очі так і горять, як у вовка...»

Красилівка під час німецької окупації

Автор «Історії села Красилівки» пише: «Не обминула Красилівку ще одна біда — розпочалась Велика Вітчизняна війна, яка в свої окопи покликала 280 моїх односельців. В 1942 р. в село німці прислали коменданта “куща”, німця, який добре знав російську мову, Блока. Блок був кущовим комендантом. До Красилівського куща відносилися села Бесідка, Гейсиха, Станіславчик і Брилівка. Блок оселився в приміщенні бувалої сільської ради, оточив себе охороною з двох поліцаїв та собаками. Крім цього в селі було організоване кущове об'єднання поліцаїв, в якому нараховувалося 12 поліцаїв – відданих німецьких псів. Серед них такі, як Ільніцький Володимир, Чумак Панас (комендант кущової поліції) та інші».

Відомо, що німці були в Бесідці уже 20 липня 1941 року. Напевне, тоді ж таки увійшли вони і до Красилівки. За панування німецьких окупантів у селі майже нічого не змінилося. Гітлерівці не розпустили колгосп, тому що ця форма господарювання давала змогу легко викачувати продовольство, і призначили сільського старосту, яким став Ілько Кравчук. Бригадиром у колгоспі лишився Оникій Кравчук, а його син, Григорій, пішов служити у поліцію. Моя бабуня розповідала: «Сапали ми буряки, а вже наближалися німці. Оникієва жінка знай торочила мені: «Комсомолка, комсомолка! На мило підеш, на мило!» Та сапою так і сукає у мене перед носом. За німців Оникій

назвав свого коня Сталіном. Було гарцює ним по вулиці та кричить: «Оце так я і на Сталінові їздити буду!»

З «Історії села Красилівки»: «12 травня 1942 р. в селі було організовано першу облаву на юнаків і дівчат. В ній взяли активну участь не тільки німці, а й поліцаї. З села було зібрано більше 60 чоловік. Частина з них по дорозі втекли і повернулися в село, але були вимушені переховуватись довгий час. Таких облав за час окупації було проведено кілька. Біля 200 чоловік зазнали гоніння і були відправлені в Німеччину на каторжні роботи».

Бабуня розповідала, що перед війною до неї приїхала з Казахстану небога Ольга, дочка її сестри Теклі. Було їй уже шістнадцять років, коли її застала німецька окупація. Вона весь час ховалася, щоб не відправили на роботу в Німеччину. Цікаво, що її так і не зуміли зловити. Не знаю, де бабця ховала її, довкола села, казали, ні деревини не було...

Казали, Блок був суворий комендант, але справедливий. Та збереглися спогади про його колегу, якого в селі прозивали Пан Гаврупочка. Ким він був, невідомо, можливо, керував колгоспним господарством. Бабуня розповідала: «Якось в одній жінки заслабла дитина і треба було відпроситися з роботи додому. Вона й питає в людей, як звати того німця. А хтось і ляпнув здуру: «Пан Гаврупочка». От вона підійшла і каже: «Пане Гаврупочко, відпустіть мене додому, бо в мене дитина слаба». Перекладач переклав те німцеві, той і погодився, щоб вона пішла. Та жінка вже відійшла далеченько, аж перекладач не втерпів і зареготався. Коли німець запитав його, чому він сміється, той сказав, що вона назвала його на прізвисько. Пан Гаврупочка скипів, вихопив пістолет і, наздогнавши ту жінку, застрелив її».

Вже наближалось радянське військо, коли навесні 1943 року Блок звелів засівати колгоспні лани. Бабуня розповідала: «Оникій і каже: «А нащо його сіяти, оно червоні вже надходять!» А Блок відрубав: «Хто не прийде, а сіяти треба».

Наприкінці 1944 року мою бабуню викликали до комендатури.

Ось що вона розповіла про той випадок: «Я думала, мене хочуть розстріляти як комсомолку. То й кажу Венері (моїй матері — Л.К.): «Нехай убивають! Я йому сраку покажу, тому Блокові, дуль йому надаю!» От прийшла я туди, де зараз лікарня, де той Блок сидів. Коли ж він іде назустріч. «Кто такая?» «Я Ткач, мене викликали...» «Нікакой Ткач я не визивал!» Аж слідом іде його жінка. Була вона зі Ставища, українка. «То я, — каже, — вас викликала. Я чула, ви вмієте готувати. Ми поженемо худобу, а ви будете годувати наших псів, поки ми повернемося». То були дві дресировані німецькі вівчарки, бабуня називала їх Мурік і Роза.

Блока перейняли партизани коло винарівського лісу (за іншими даними, коло Вороного). Коменданта убили, жінку спершу згвалтували, потім одрізали носа і вуха. Урешті нагнули два дерева, залигали путами за ноги, відпустили — вона і розчахнулася навпіл.

З певною вірогідністю можна припустити, що це був Білоцерківський загін, який очолював такий собі Барашков М. І. Виник він начебто у селі Логвин у 1941 році. Бойовими операціями не відзначався, виконував переважно поліційні функції, залякуючи місцеве населення, зокрема, розстріляв активістів ОУН Здерука і Кукурудзу в Стрижавці. На совісті того загону і загибель мешканців хутора Довгополівського (колгосп ім. Тельмана) Володарського району Київської області (нині с. Нове Життя Лобачівської сільської ради). Загін Барашкова забив коло хутора якогось німця. Через кілька днів німці спалили живцем на хуторі 160 його мешканців. Кажуть, після війни на відкриття пам'ятнику жертвам приїхав і командир того загону. Люди підступили до нього і почали сварити, питати, чому він не оборонив хутір. Він знітився, казав, патронів не було тощо...

Коли надійшла звістка про загибель Блока, бабуня забрала з комендатури собак і Блокові документи. Псів згодом узяли собі радянські розвідники, а документи знайшлися у стрісі 1974 року, коли розбирали стару хату. Їх відразу спалили.

З «Історії села Красилівки»: «7 січня 1944 року з сторони Ставищ в селі появилися розвідники нашої Червоної Армії. На другий день в селі появилися великі сили Червоної Армії. Староста був арештований і відданий під суд військового трибуналу, який виніс йому смертний вирок. Цей вирок був виконаний у с. Винограді. Він був страчений через повішання».

Проте вже 14 січня німці почали контрнаступ. Річ у тім, що радянські війська оточили під Корсунем-Шевченківським велике німецьке угруповання. На прорив рушила танкова дивізія «Мертва голова». Основний напрямок її удару був під Баштечками. Вже 15 січня Красилівка стала передовою лінією фронту. З «Історії села Красилівки»: «Жаркі бої, що точилися за насипом, що проходить на півдні Баштечок, заносили в села снаряди, але вони великої шкоди не зробили. Один снаряд влучив у церкву, а частина розірвалася в окремих місцях села».

У Ставищенському районі мобілізували понад дві сотні чоловіків призовного віку. Красилівчани пригадували, як ішли вони центральною вулицею попід вікнами в цивільних піджачках. Без обмундирування і без зброї кинули їх затикати прорив під Баштечками, де вони майже всі й загинули.

Німцям так і не пощастило розірвати оточення. Наприкінці лютого радянські війська пішли у наступ.

Під час боїв за село загинуло чимало бійців Радянської Армії. Відомі імена 117 осіб, декотрі вулиці в Красилівці носять їхні прізвища. Усі вони поховані в братській могилі біля сільради, де влаштовано меморіал.

Мати казала, що після за селом у напрямку Тинівки стояли дві підбиті німецькі танки. Броньована плита від одного танка ще довго лежала у нас в старій хаті замість порога, аж вичовгалася до блиску.

Під час Другої світової війни на фронтах полягло понад півтори сотні красилівчан, зокрема, і мій дід, Степан Мелянівський. Крім того, мені пощастило з'ясувати, що в німецьких концтаборах померло кілька наших односельчан. Ось їхні імена:

Альмужний Назар Трифонович, 1902 р. н., рядовий, загинув 9 лютого 1942 року в таборі Нойгаммер.

Кравець Іван Васильович, 1910 р. н., рядовий, загинув 11 листопада 1941 року в таборі Лімбург.

Остренко Петро Федосійович, 1921 р. н., рядовий, загинув 25 травня 1943 року в таборі Штаргард.

Список полеглих красилівчан увічнений на обеліску в сільському парку, ліворуч від центральної вулиці. На сьогодні цей обеліск потроху руйнується, усі святкові заходи з нагоди перемоги відбуваються в центрі села, біля меморіялу.

Боєць УПА Степан Посудевський

Ще школярем у розмові з Миколою Біденком я почув, що в районі діяла підпільна організація ОУН. Належав до неї і його дід, Архип Цвях. Відомо було прізвище очільника цієї організації — Гук. Після війни її викрили, Гука розстріляли. Миколиного діда видав хтось із односельчан, і він відбув ув'язнення.

Це було все, що знали ми про ту організацію. Інформація була украй скупа: був той Гук насправді чи не був, за що його розстріляли тощо. Аж 2009 року мені пощастило дістатися в архів СБУ і ознайомитися з кримінальною справою.

Передовсім слід зазначити, що це була групова справа, у якій фігурувало понад десять осіб. Конспект її я виклав на сайті Ставищанського району в розділі «Історичні факти», тому зупинятися на нім не буду. Хочу тільки зауважити, що в цій справі були засуджені до смертної кари двоє — Тарас Гук і Степан Посудевський.

Посудевський Степан Семенович, 1917 р. н., агроном, житель містечка Ставище, підпільне псевдо «Голуб», походив з нашого села. ОУН призначила його ставищенським надрайонним провідником, а також провідником над Янишівкою, Богатиркою, Любчею і Ставищем (разом із Гуком).

2 січня 1944 року, коли почали надходити радянські війська, Гук, Посудевський, Христич, Присяницький, Швець, Опіймах і вся поліція на чолі зі Свиридівським виїхали зі Ставища. Їхали через Букський район, після чого поліцаї подалися “в противоположном направлении”, а Гук та члени ОУН подалися до Кам’янця–Подільського. Там вони зустріли коменданта м. Ставище (німця), який сповістив, що під час пересування Тернопільщиною Свиридівського та поліцаїв затримали бандерівці. Німецьких жандармів, які їх супроводжували, було розстріляно, доля Свиридівського та поліції невідома. Навесні 1944 року Гук із товаришами подався на Захід. На Тернопільщині вони сповістили, що належать до ОУН, у Заліщицькому районі оунівці дали їм провідника й забезпечували харчуванням. У другій половині травня 1944 року вони були спрямовані до навчального табору УПА, де перебували три тижні. Була сформована чота, командором її став “Сірко”, заступником Загуровський (зі Ставища), який отримав псевдо «Смерека», ройовим Посудевський (псевдо «Жук»). Гук отримав псевдо «Барвінок», Присяницький — псевдо «Яма», Христич — псевдо «Гай», Швець — «Вовк». Тоді ж таки їм дали зброю. Гук зізнається, що йому дісталася “русская винтовка”. Була сформована сотня, в ній було дві чоти, в кожній чоті — чотири рої по 11 бійців. За кілька днів сотня вступила в бій із “частью Красной Армии” (вірогідно, НКВД). Було вбито троє бійців УПА, сотня відступила в сусідній ліс. Після наступного бою із підрозділами ЧА був поранений Швець (у руку і в бік), а Гука призначили ройовим. Після загибелі “Сірка” новий командир, “Мельник”, розпустив сотню. Гук із товариством вирушив у напрямку Ставища. По дорозі вони пристали до загону «Хмари». В протоколі є дані, що Посудевський і Гук брали участь у визволенні полонених оунівців у с. Іваньки (імовірно, Букського району).

Зі справи відомо, що обоє повернулися додому — Гук у Ставище, де його незабаром затримали, а Посудевський у Красилівку, де переховувався в криївці.

В Красилівці мешкає сестра Степана Посудевського, Осовська Лідія Семенівна. У розмові зі мною вона розповіла: «Мого брата, Степана, за німців поставили головним агрономом району. А там була ця організація УПА. І його туди. І він їм помагав, і одежею помагав, і харчами, приїжджав до батька та брав там, раз уже вліз у це... Після війни прибився він додому. А тут уже чатували на нього, його судили і дали двадцять п'ять років. Він подав касацію, то йому замінили на розстріл — мовляв, ізменщик родіни. Його розстріляли, а нас вислали на п'ять год у Казахстан. Жили ми там у місті Кокчетав. Оселилися на окраїні, то там у людей була скотина, і батьки ходили до них заробляти кусок хліба, бо роботи ніде не було. Мешкали ми в бараці з усіма переселенцями. Потім батько знайшов роботу сторожем у школі, то нам там дали комнатушку таку. А вже навесні батько влаштувався на роботу в ідсобному господарстві воєнного заводу, од міста це було дванадцять кілометрів, і батько там став ковалем, бо він умів, то при тім господарстві ми й жили. У 1952 році наш строк скінчився, і батько каже, що хоче на Україну, на рідну землю. Про брата. Він переховувався у нас удома два роки. Я його тоді не одобряла, та й зараз не одобряю, бо я хтіла вчителькою бути, а не вийшло через нього. До нього приходив один гойсіський чоловік, здається, Чмирук. За нашим обійстям дуже стежили, хто приходить, звідки, що привозять, таке... У мене є Степанове фото з диплома, коли він кінчив той інститут, можу показати».

Лідія Семенівна також посвідчила: «У Степана була дружина. Вони познайомилися у Білій Церкві, де вона вчилася на медсестру. Була у них дитина. Після закінчення навчання їх направили до Ставища, щоб вони вже працювали, а тут війна зірвалася... Жили вони в нас, а потім німці усіх, що десь вчилися, визвали у комендатуру. І він мусів явитися туди. Потім вони жили у Ставищах, він працював головним агрономом. Батько туди їздив до нього, бо та жінка приїхала і каже, що навідайтеся до нас, бо він там якісь зборища збирає удома, а я цього не хочу, я боюся. Батько розповідав мені: Степан

сказав, тату, ви не мішайтеся у це, я сам розберуся. Якщо я вліз у цю організацію, то мушу помагати. Після війни його жінка приїхала до нас, сказала, оддайте мені мого чамойдана, я забираю вещи, та й більш ми ні її, ні дитини тієї не бачили. Од людей батько чув, що вона вийшла за якогось воєнного начальника замож і виїхала».

За справи дізнаємося, що було не так, як розповіла Лідія Семенівна: Посудевського відразу засудили до розстрілу. Він подав касацію, але у справі її рішення нема, є тільки рішення передати вирок касаційного суду Першому відділу Київського гарнізону (відділ під цим номером зазвичай виконував вирок).

У Краси́лівці ніхто не знає про бійця УПА Степана Посудевського, пам'ять його не вшановують, в шкільному музеї нема присвяченої йому експозиції.

Красилівка в післявоєнний період

Після війни життя в Краси́лівці було нелегке. Роботу в колгоспі тягнули майже самі жінки, чимало чоловіків загинуло на фронтах або повернулося інвалідами. Автор «Історії села Краси́лівки» пише: «Більше року красилівські жінки, підлітки і старики самовіддано трудились на Перемогу. Сіяли й орали переважно коровами, косили і в'язали вручну, на своїх плечах носили снопи до молотарки. Ніхто не ухилявся від такої важкої праці. Колгоспниці К. А. Зайчук, С. П. Іваненко, Є. К. Забудько, В. Л. Кравець сіли за кермо тракторів. Велике свято Перемоги старші зі сльозами на очах зустріли в полі, а діти — в школі. Повернулись з війни з багатьма бойовими нагородами фронтовики І. К. Букша, В. С. Хрущов, Ю. Т. Кравець, С. С. Юхименко, В. Ю. Красівський, П. М. Боміхов, Д. А. Коберник... З німецької неволі прийшли юнаки і дівчата».

Ось що пише про ту пору Надія Коберник: «Косили все вручну та кінними косілками. (Йдеться про жнива 1944 року — Л.К.) (...) У час збирання хліба такі коогоспники, як Біднюк Катерина, Іваненко Ганна, Бачинська Ліза, Вишнівська Оксана скошували вручну по гектару хліба,

навантажували на гарби, запряжені коровами, по 3000-3600 снопів, вручну зносили до скирт по 600-1000 снопів». Вона додає і те, що восени з Розумницької МТС до села скерували трактори.

Жити було важко. Не було чим топити, моя мати увечері ходила до скирти за цвинтарем і приносила потайці в'язку соломи. «Спали, — казала, — ми на печі, а вранці злізеш, то у відрі й вода замерзла». На трудовень майже нічого не давали. Люди ходили на стерню і збирали колоски, які потім лушили і зерно мололи у жорнах. Ті колоски або пропали б, або їх приорали б, але поля стерегли об'їждчики, які ловили збирачів і тягли до сільради. Знову спогад моєї матери: «Якось збирала я колоски на стерні, аж зловив мене Йосип Кулібаба, який тоді був об'їждчиком. Та й привіз до сільради. А в мене були тоді чиряки на ногах, ноги я подряпала стернею, з тих чиряків кров так і цебенить... Сиджу на возі й плачу. Ішли жінки коло сільради, то як побачили це, почали на того Кулібабу кричати, сваритися, та й одбили мене. А через кілька років його дочка теж назбирала колосків, а з сільради прийшли трус робити та й ті колоски знайшли. То Кулібаба повісився — не втерпів тієї ганьби, мабуть...»

Існували величезні податки: на фруктові дерева, на худобу, на курей (маєш їх чи ні, а 200 яєць мусиш здати за рік). Заколоти кабана можна було тільки з дозволу сільради, причому треба було здерти шкуру і здати на заготпункт. Щороку селян змушували купувати облігації державної позики. У декого їх назбирувалася повна скриня. Кошти по них почали віддавати тільки в 60-х роках.

Лідія Осовська розповідала: «Коли ми повернулися з Казахстану, я пішла на роботу в колгосп. Дали мені вісімдесят соток буряків обробити. Був тоді головою колгоспу Іван Михайлівський, то я і кажу йому: «Іван Лукич, я ж його ніколи не робила, то не оброблю таку площу...» А він мені: «Помалу посапаєш, дитино, он мати тобі допоможе». Наділа я на коліна рукави од кухвайки та й повзаю тими рядками. Трохи підсапаю, а тоді прориваю, щоб на метр було вісім буряків, а то ззаду йшов агроном і контролював. Як не так зробиш, то могли

оштрахувати». І далі: «Білого хліба тоді ніхто не бачив. Ото трохи змелють у жорнах жита або ячменю, та й спечуть якого коржа».

Бабуня розповідала, що жорна тоді забороняли, а як знаходили, то розбивали. Ще змалку пам'ятаю, як стояли ті жорна у нас у сінях. Нещодавно розбирав я старого хліва і знайшов од них один камінь. Казали, в голодовку сусід, дядько Петро Кравчук, син баби Зіньки, розбивав пам'ятники на старому цвинтарі, робив із них жорна і продавав. Отак та родина врятувалася від смерти.

У 1946 році в селі настав голод. Мати моя казала, що перед тим була страшенна спека, понад 40 градусів, люди ховалися в погрібах, урожай просто згорів. Даних про жертви у нас немає.

Знову ж таки спогад моєї матери: «У ту голодну пору пекли чибрики. Трохи картоплі, трохи борошна, полови, та й вимішували ото таке. Якось з'їла я два чибрики, але все одно голодна. А більш їх не було. «Ой, мамо, — кажу, — от кому добре, то це Сталінові: він же цих чибриків, мабуть, скіки хоче, скіки і їсть!» Мати помовчала, а тоді й каже: «Щоб його розірвало, дитино моя!»

Кінець 50-х — середина 60-х років

Попри свої прорадянські симпатії, автор «Історії села Красилівки» визнає: «У повоєнні роки, а конкретніше з 1948 по 1953 рік, ні в колгоспі, ні в селі в цілому змін на краще майже не сталось. Навпаки, спочатку під тиском, а далі з власної ініціативи під всілякими приводами молодь залишала село. А ті, що залишилися, працюючи від зорі до зорі, одержували на трудодні мізерну платню».

У 1951 році колгоспи «Світла надія» і «Краще життя» об'єднали в колгосп імени Хрущова. Тоді ж таки в селі відкрилася пошта і ощадкаса.

У 1957 році скінчилося будівництво нової школи.

У 1959 році відкрили дільничну лікарню.

У 1962 році село електрифікували. Цю подію я добре пам'ятаю, хоч мені натоді було чотири роки. Прийшов дядько з авоською, де було повно розеток і

вимикачів, і в нас під стелею з'явилася лампочка. Тоді ж таки з'явилося і радіо.

Який вигляд мала Красилівка на початку 60-х років? Пам'ятаю, центральна вулиця, коло якої стояла наша хата, яку збудувала ще родина Карпенків, була грязька, розбита, як ішла череда, то корови западали у болото по коліна. Понад шляхом стояли криві стовпи, на яких напнули дроти електромережі (згодом поставили нові, теж із дерева, але не такі потворні). Хати були переважно під солом'яними стріхами. Мало в кого була радіола чи холодильник або телевізор. Їжу готували на плиті або на керогазі, який заправлявся гасом. Ті керогази часто спалахували, і один чоловік, що жив коло вигону (його звали Ладько), дуже попівся і вмер. Коло вигону, там де зараз сільрада, був сільмаг, який прозивали «коперація». Там продавався хліб (пригадую, за ним були великі черги, в яких і мені доводилося стояти), якась заморожена риба, дешеві цукерки. Згодом у тому ж таки будинку відкрився і «залізний магазин», де продавали заступни, лопати тощо. Трохи далі за «коперацію» був льох, де продавався гас. Ще далі, за похованнями радянських бійців, стояла колгоспна пасіка. Збоку коло вигону, в старому попівському будинку, як я вже казав, була аптека.

За цвинтарем, далі до шляху на Станіславчик, стояла свинарня і стайня. Ще було мені років чотири чи п'ять, як я носив туди матері обід, пам'ятаю, коло стайні лежав торішній горох, і на ньому часто вилежувалися конюхи, скубали той горох і їли. Там теж була страшенна грязюка, й весною коні качалися у ній.

Автор «Історії села Красилівки» пише: «У красилівчан зажеврила надія, коли у наш укрупнений колгосп у 1951 році заступником голови прислали комуніста Сергія Марковича Неценка. Як шолохівський Давидов, цей більшовик своєю волею і розумом, молодечим завзяттям вселяв надію на краще життя в дорослих і молоді. І в кожній початій ним добрій справі завжди одержував підтримку. Через рік він вже головував у іншому колгоспі і домогся високих результатів. Красилівчани й досі шкодують, що так рано пішла від них,

а потім і передчасно з життя, ця людяна людина, здібний організатор». І далі: «Але по-справжньому у селі завирувало життя, коли в 1955 році головою колгоспу “Ленінський шлях” став колишній старшина Таманської дивізії, учасник Великої Вітчизняної війни комуніст Василь Кирилович Дідик. За короткий період різко зросла врожайність зернових культур і продуктивність громадської худоби. Талановитий організатор-самородок Василь Кирилович згуртував навколо себе і виховав цілу плеяду енергійних і одержимих людей таких, як агроном Н. Я. Левченко, бригадир тракторної бригади М. П. Швець, механізатори Л. К. Забудько, С. В. Холодов, В. Г. Крикун, В. С. Бецман, В. І. Бецман, головний лікар дільничної лікарні К. І. Буховець, директор школи А. І. Карпенко, комсомольські ватажки Борис Букша, Володимир Кравчук, Василь Гончарук, вчителі А. П. Мелешко, О. Р. Коваленко.

За цими людьми і пішли маси. Зразки самовідданої праці показували жінки-поліельниці з ланок К. А. Приліпи, П. П. Головатюк, В. О. Головатюк, Н. С. Іваненко, Ф. І. Пужко. Домоглись відрадних показників тваринники — орденосці Я. П. Білошкурська, О. П. Данилюк, ветеран колгоспного виробництва В. В. Зайчук».

Про те, що 1955 року справи у красилівському колгоспі пожвавилися, свідчить і Лідія Осовська: «На трудовень до 1955 року нічого не давали. У 55-му вже почали давати по 500 грамів, а далі щороку більше й більше зерна та цукру. А вже як я замуж у 1958 році йшла за Толіка, то заробила багато пшениці, бо, пам’ятаю, їздили в питель у Жашків її молоти».

Додамо, що Дідик незабаром став головою колгоспу в Станіславчику, вивів колгосп у передові господарства, за що його нагородили орденом Жовтневої Революції.

Історія красилівської школи

Вчитися читати і писати в Красилівці почали ще у XIX столітті. Тоді від 1860 до 1874 року при Покровській церкві діяла церковнопарафіяльна школа, заснована завдяки зусиллям священника Івана Олтаржевського. Один

з тогочасних документів свідчить: «Школа помещается в наемном доме бесплатно, но дом совершенно неудобен для помещения школы. Построены дома для причта в огромном размере, в одном из которых устраивается для школы большая комната, в которой выгодно будет и учащимся». Володимир Перерва у книзі «Історія шкільництва в містах і селах Київщини ХІХ-початку ХХ ст.» пише: «Поступово вирішувалося питання про фінансове забезпечення навчального закладу. Священик Іоанн Олтаржевський для кращого забезпечення навчально-виховного процесу став запрошувати світських вчителів, котрим миряни Красилівки щороку збирали по 50 крб. Ще 15 крб. в рік витрачалося громадою на опалення, 10 крб. — на ремонт найманого будинку. «В книгах, досках и бумаге расхода не требуется, ибо прихожане сами покупают все для детей», — сповіщає один з документів. Далі парафіяльна школа перебралася з найманої хати в будинок одного з причетників, де розташовувалася «в особо устроенной комнате».

Першим учителем у тій школі був унтер-офіцерський син Маріян Гаджа, згодом піп-розстрига Григорій Лисинський.

У 1866 році сільський схід постановив виділяти щорічно на утримання школи певну, чітко визначену суму. Як свідчить у свої книзі той-таки В. Перерва, «станом на 1864 р. в однокласній приходській школі налічувалося 34 першокласники та 4 першокласниці, а в 1871 р. їх було відповідно 30 та 15».

У 1874 році замість церковнопарафіяльної була відкрита державна школа. Наведемо досить-таки великий уривок із праці В. Перерви, який прослідковує становлення школи у той період: «В 1874 р. в селі було відкрито державну школу, підпорядковану вже не церковній ієрархії, а міністерству народної освіти Російської імперії. Після цього приходська школа була закрита. Клірові відомості змальовують цей процес наступним чином: «Церковноприходское училище существовало до 1874 г., но со времени открытия министерского училища все учащиеся перешли в это училище». Власне, нічого дивного в цьому не було — парафіяльна школа утримувалася лише коштами парафіян

і не мала професійно підготовлених педагогів, а державна фінансувалася і селянами, і держбюджетом, при цьому маючи належним чином освічені кадри. Крім того, вагомою причиною відкриття державної школи було ще й те, що в Красилівці мешкало чимало дрібної шляхти римо-католицького віросповідання, яка внаслідок своїх релігійних переконань не могла навчати своїх дітей у православної церковнопарафіяльній школі. В міністерській школі могли навчатися діти і з православних, і з католицьких родин.

Історія виникнення цієї школи також заслуговує на увагу. На час її появи Красилівка була рідкісним для тогочасної Київщини селом, котре належало вже не приватним власникам графам Браницьким, а імператорському двору. (Подібних сіл в Київській губернії було зовсім небагато — більшість населених пунктів були у власності місцевого панства). І в жовтні 1872 р. управляючий одним з департаментів Міністерства імператорського двору, граф Юлій Іванович Стенбок, звернувся до попечителя Київського навчального округу П. А. Антоновича з наступною пропозицією:

«Осмотр Киевского удельного имения, части которого расположены в Киевской, Подольской и Волынской губерниях, обнаружил, что существующее весьма ограниченное количество школ в селениях оного не может удовлетворять местным потребностям.

Желая содействовать по возможности распространению грамотности между крестьянами, я полагаю бы войти с представлением к Господину Министру Императорского двора об испрошении Высочайшего соизволения на учреждение на счет удельных сумм трех одноклассных училищ в имении — по одному в каждой из названных губерний...

При зтом честь имею при совокупить, что в трех расположенных на удельных землях селах: Красиловке Киевской губерний, Верхове Волынской губерний и Устье Подольской губернии уже имеются свободные удельные здания, которые легко могут быть приспособлены для помещения в них училищ».

Попечитель не заперечував проти такого наміру і надіслав графу Ю. І. Стенбоку схвальну відповідь. При цьому враховувалося ще й те, що до майбутньої красилівської школи можуть ходити діти із сусідніх сіл — Бесідки та Станіславчика. В тогочасній Красилівці налічувалося 1426 чоловік населення, а в Бесідці та Станіславчику їх було відповідно 2532 та 1011 осіб.

Після наведення різноманітних бюрократичних довідок про намір відкрити в Красилівці школу було повідомлено російському імператору Александру II — тогочасному власнику села. Монарх до появи школи поставився прихильно і дав згоду на виділення коштів з бюджету удільного відомства на заснування навчального закладу. І 25 червня 1873 р. департамент уділів міністерства імператорського двору повідомив попечителя Київського навчального округу П. Антоновича про позитивну відповідь царя:

"Государь Император по всеподданейшему докладу Господина Министра Императорского Двора и Уделов в 19-й день минувшего мая Высочайше повелеть соизволил:

1. Устроить на счет удельного ведомства три сельские школы в селах Красиловке Киевской губернии, Верхове Волынской губернии и Устье Подольской губернии.

2. Для помещения зтих училищ отвести имеющиеся в упомянутых селениях свободные удельные дома.

3. На содержание училищ независимо от издержек по хозяйственной части ассигновать из удельных сумм на расходы по учебной части единовременно на первоначальное обзаведение училищ книгами и другими учебными пособиями 450 руб. и ежегодно на жалованье учителям по 300 руб. каждому; трем законоучителям — по 100 руб. каждому и на каждое училище по 150 руб. ежегодно, итого 1350 руб.

4. Хозяйственную часть трех училищ поручить управляющему Киевскою удельною конторою...»

Якщо в абсолютній більшості сіл Київщини місцеві селяни мали чимало витрат і клопотів спочатку щодо будівництва школи, а згодом — щодо її утримання, то Красилівка, маючи привілей імператорського маєтку, була позбавлена багатьох з цих проблем. Щодо школи даного села російський імператор вчинив дійсно по-царськи.

У 1874 р. школа гостинно відчинила двері для дітей православних та католицьких мешканців Красилівки. Втім, до попечителя надходили прохання і від батьків нехристиянських віросповідань (євреїв), котрі прохали прийняти їхніх дітей до красилівської школи. Згодом постало й питання про перетворення красилівської школи на двокласну. В 1887 р. місцевий шкільний інспектор Марко Бондаренко просив попечителя про наступне:

«С 1874 г. в селе моей волости по Высочайшему повелению открыто одноклассное народное училище на средства удельного ведомства. Благодаря этому училищу в течении времени грамотность быстро распространилась между крестьянами, которые возносят молитвы Всевышнему Творцу за сделанное для них благодеяние Государем Императором. Проникнутые желанием дать детям своим образование в более полном и законченном виде, они желают открыть двухклассное народное училище, но не имеют на это средств, а потому уполномочили меня ходатайствовать пред Вашим Вьюокородием ходатайствовать пред Высшим начальством о том, чтобы верноподданейшая просьба наша о преобразовании красилівского одноклассного училища в двухклассное и об отпуске необходимых денег на содержание его из сумм удельного ведомства была повергнута к стопам Его Императорского Величества».

І монарх не відмовив і вдруге — для перетворення красилівської школи на двокласну було виділено з удільних сум 430 крб. і ще 200 крб. надано на закупівлю додаткових меблів — в Санкт-Петербурзі подбали навіть про такі проблеми. Школа стала двокласною».

Архівна довідка свідчить: «1874 г. Станиславчиковское имение

Київського удельного округу.

Открывається «Красиловское сельское Народное училище» 1 сентября с библиотекой однокласное. Строительством занималась Киевская удельная контора Министерства Императорского двора и уделов (Надзиратель 4-го округа конторы Буяльский Иван Козьмич).

На средства удельного округа построили дом для школы с квартирой для учителя, большой погреб в земле, ледник, сарай, конюшню и кладовую, квартиру для сторожа. При школе, расположенной у пруда, был сад и огород (план усадьбы и здания школы имеется).

Усадьба 1900 кв. сажень.

Школу строили: Павел Рудник, Мефодий Рогульский (маляр), Мартин Войтулевич, Григорий Шимайский (плотник), Мина Проценко.

Училище содержалось на счет удельного ведомства.

Учителем 17.08.1874 был назначен один из лучших воспитанников, окончивших в этом же году курс Коростышевской Учительской семинарии Михаил Коцовольский с содержанием 300 р., законоучителем определен священник Иоанн Олторяевский с содержанием 100 р. Предусматривался также помощник учителя.

В помещении школы было 10 парт, две классные доски, 26 чернильниц, 6 икон, 4 висячие керосиновые лампы».

(Хочу додати: як розповідала бабуня, під час голоду 1933 року на території школи провалилася земля. «Таке, що кіньми можна було проїхати, велике та глибоке...» Водевидь, то завалився льох, про який згадується у цій довідці).

Оскільки нема сенсу переповідати дані з праці Володимира Перерви, наведемо ще один уривок з «Історії шкільництва...»:

«Державна двокласна школа с. Красилівки підлягала інспектору народних училищ Київської губернії та попечителеві Київського навчального округу. Станом на 1906 р. в ній навчалось 136 хлопчиків та 40 дівчаток.

Проте на поч. ХХ ст. і ця школа перестала задовольняти місцевих мешканців, і напередодні І світової війни в с. Красилівці було відкрито двокласну земську школу, котра утримувалася на кошти земства і проіснувала в селі зовсім недовго.

Школа працювала, і у 1905 р. Закон Божий викладав священик Павло Пантелеймонович Максимович, у 1917 р. завідуючим школою був Майстренко, пізніше — Чернецький Гнат Савович».

Надія Коберник у своєму дослідженні пише: «У селі була старенька двохкласова школа, у якій навчалось 112-118 дітей, що поділялися на п'ять груп. До кожної групи був приставлений учитель. Завідуючим школи працював буржуазний націоналіст Майстренко (Мойсей Лукич — Л.К.) У школі вчителі дуже жорстоко били учнів за саму найменшу провину або за те, що учень не вивчив уроку. На утримання школи міністерство освіти царської Росії виділяло по одинадцять коп. (копійок — Л.К.) на кожного учня, крім цього, незначні кошти виділяло земство. Серед всього складу учнів навчалися з інших сіл. Батьки повинні були платити за навчання, а тому не кожен селянин міг навчати свою дитину». З цієї ж таки праці дізнаємося, що в старших класах уже вивчали історію, географію, фізику, хімію і геометрію.

З праці Перерви: «З 1923 р. у школі навчалися діти всіх громадян села. В одному з класів учителі відкрили хату-читальню, де навчали грамотності дорослих; тут діяв і драматичний гурток. Цього ж року початкова школа була реорганізована у семирічну, очолив її Павлюк Петро Корнійович, а у 40-х рр. — Корчемний Л.М., Медвідь Я.В.

Перший випуск 7 класу відбувся у 1937 р. Учителями працювали Зволінський С.І., Марушак Э.Г., Ляхович П.І., Корчемна Ф.Г.

Під час 1941 – 1944 рр. діти навчалися лише у 1-4 класах під контролем німецьких властей. На фронтах війни загинули вчителі Данилюк М. К. і Медвідь Я. В., була на каторзі в Німеччині вчителька Букша Г. К., учасники війни — Боміхов П.М, Мелешко А. П.

1 вересня 1957 р. Красилівська школа стала середньою загальноосвітньою. Почалося будівництво нового приміщення двоповерхової школи, бо старе — від 1856 р. — було у аварійному стані. Директорами були в цей час Дудник С. Я., потім Карпенко А. І, завуч — Дідик П. О., пізніше Букша Г. К.

Багато часу спорудженню школи приділили учителі, учні та батьки. Перший випуск 10-го класу відбувся у 1960 р.

У 1959 р. було створено учнівську виробничу бригаду, яка у 1981 – 1985 рр. тричі була лауреатом і призером республіканського конкурсу „Молоді господарі землі”. Бригада стала дійовим підрозділом базового колгоспу. Її методичними керівниками були вчителі біології Михайлівська Л. О., Юхименко А. Д., викладач автотракторної справи, пізніше відомий буряковод Войт А. М.

В 1965 р. директором школи було призначено вчителя фізики Кравчука В. О. , який очолював школу 35 років.

У травні 1975 р. відкриті музей бойової та трудової слави села.

У 1980 р. школа одержала звання “Зразкової”. З ініціативи пошуковців школи у смт. Ставище встановлено танк-пам’ятник на честь 6 гвардійської танкової армії, сформованої на території району напередодні Корсунь — Шевченківської битви, а у 1996 відкрито дорогу Красилівка — Баштечки, по якій танки армії йшли на замикання кільця оточених військ ворога. У пам’ятних місцях села встановлено 5 меморіальних знаків героям битви на кошти учнівської виробничої бригади та пам’ятна дошка (посмертно) воїну — афганцю В. Г. Федоренку, випускнику школи.

Працівники й випускники школи, батьки доклали значних зусиль, аби село збереглося, не перетворилося на відділок чи хутір, щоб не спорожніли класи. У 1978 – 1986 рр. більшість красилівських випускників (70 – 85%) відразу після одержання атестатів йшли на поля і ферми місцевих колгоспів. У відповідь за рахунок держави в селі було збудовано 3 восьмиквартирних

будинки, дитсадок, магазин, дороги і молочно-товарний комплекс, майстерню, виділено багато с\г техніки та автомобілів.

На базі Красилівської СШ у 1984р. відкрито міжшкільний навчально — виробничий комбінат (МНВК), а у 1985р. — міжколгоспну дитячо-юнацьку спортивну школу (ДЮСШ).

Влітку 1989 р. адміністрація школи заключила з Білоцерківським агроуніверситетом, факультетом механізації Національного агроуніверситету, Таращанським агротехнічним коледжем угоди про співробітництво в справі підготовки її випускників до вступу в названі вузи. З вересня цього року відкрився ліцейний клас, а у 1991 р. з 21 його випускника 19 стали студентами переважно названих вузів.

18 червня 1991 р. рішенням №100 Київського облвиконкому школа одержала статус ліцею сільськогосподарського профілю. За поданням ради ветеранів та командування 6 гв. танкової армії Кабінет Міністрів України 27 листопада 1991 р. присвоїв Красилівській школі-ліцею ім'я Героя Радянського Союзу генерал-лейтенанта М. І. Савельєва — заступника командуючого 6 ГТА.

18 серпня 1999р. школа стала середнім загальноосвітнім навчально-виховним комплексом, що складається із таких модулів: загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів, агротехнічний ліцей із технологічним та агробіологічним профілями, міжшкільний навчально-виробничий комбінат (МНВК), в якому здобувають професію водія й механізатора, операторів комп'ютерного набору юнаки та дівчата населених пунктів Київської, Черкаської областей.

До послуг школярів 23 навчальні кабінети, 2 лабораторії, 2 спортзали, шкільна теплиця, їдальня, шкільний буфет, музей.

Міжшкільний навчально-виробничий комбінат обслуговують 3 грузових та легковий учбовий автомобілі, два учбових трактори. Три шкільних автобуси забезпечують підвіз учнів до НВК і вирішують усі інші транспортні проблеми закладу.

Бібліотека НВК — одна з кращих в районі, фонд підручників становить 4001 примірник, художня література — 11 775 екземплярів.

Протягом 1998 – 2005 років щорічно на базі НВК проводилися конференції, круглі столи, засідання ради міжобласного освітнього комплексу при БДАУ по проблемах середньої та вищої школи за участю керівників вузів, що входять до комплексу, де їх учасники обмінювались досвідом із питань якості підготовки майбутніх абітурієнтів».

Можемо додати, що великі зусилля для розвитку і розбудови шкіл та улаштування в ній сільськогосподарського ліцею доклав її директор Віктор Оникійович Кравчук. Моя мати, яка працювала там певний час учителькою, згадувала: «Віктор Оникійович завжди дбав про наповнення школи. Ще й навчальний рік було не скінчився, а він уже каже вчителям: «Їдьте у Гойсиху, в Баштечки, агітуйте дітей (там були восьмирічні школи — Л. К.), щоб ішли закінчувати освіту в нас, а не в Ставищі чи Жашкові». Пам'ятаю, у 1974 році в дев'ятий клас прийшло до нас чимало учнів із Гойсихи, тож у класі налічувалося до сорока душ. У 80-х роках В. О. Кравчук отримав звання Заслужений учитель України.

Звичайно, виховували учнів у красилівській школі в дусі радянського патріотизму. Після досягнення чотирнадцятирічного віку кожен школяр повинен був вступити до комсомолу — молодіжної комуністичної організації, яка вважалася помічником комуністичної партії. Пам'ятаю, й мені у восьмому класі тодішня піонервожата Ніна Григорівна Кулібаба сказала, що пора вже у комсомол. Я не розумів, нащо мені там бути, і відказав, що не маю такого бажання. Мати моя тоді працювала в тій школі вчителькою, і їй сповістили, що я відмовився. Удома відбулася серйозна розмова, мати попередила мене, що за цю відмову «можуть політику пришити», я злякався і погодився на вступ. Рекомендацію тоді давали двоє старшокласників-комсомольців, потрібно було вивчити, скільки орденів у комсомолу, коли відбувся перший з'їзд тощо. Проте під час прийому до цієї організації, в райкомі комсомолу, про це не питали.

Коли я ввійшов у кабінет головного комсомольця, той спитав мене, хто перший секретар райкому комсомолу. Я не знав. «Он одчини двері й прочитай», — звелів він. Я прочитав: «Дзьома». «А хто перший секретар райкому партії?» Я теж не знав, і він казав: «Ковалєвський». Потім вигнав з кабінету, і до комсомолу мене прийняли лише після настійних прохань Ніни Григорівни. Пам'ятаю, якась дівчина з райкому казала їй: «Як же ж його приймати, у нього ж ну ніякого поняття нема ні про що...»

За років брежєвщини в школі існував стандарт радянського школяра. Учні мали готуватися до роботи в колгоспі і служби у радянській армії, займатися спортом, любити радянську батьківщину, не курити і не замислюватися над складними питаннями історії та політики. Пригадую, який масовий психоз розпочався у школі після того, як на екрани вийшов семисерійний фільм «Как закалялась сталь», де в головній ролі знявся якийсь Конкін. На лінійках закликали брати приклад з головного героя фільму, Павки (мабуть, Павла) Корчагіна. Директор школи, В. О. Кравчук, звелів мені прочитати роман, за яким зняли фільм, а то «ти всяку чепуху читаєш, а це така книга!» Я послухався і взяв ту книжку в бібліотеці. Після прочитання мене вразило, наскільки вона ялова, сіра, в ній не було божої іскри, того високого ідеалізму, що притаманний книгам західних авторів, відчувався «дух тюремних бібліотек», якщо скористатися висловом Віктора Набокова. Крім того, як я зрозумів, автор, Микола Островський, був із поляк із Шепетівки, який змалку ненавидів Україну і все життя воював прои неї на боці більшовиків.

Загалом, «занадто розумних» у школі не любили, учень повинен був читати ті книжки, які передбачалися шкільною програмою, а якщо він читав більше, то це викликало підозру. (Пам'ятаю, якось в одному творів з російської літератури я здуру написав, що мені не подобаються молодогвардійці з роману Фадєєва, а подобаються твори «закордонних» авторів, зокрема, Джека Лондона, то учитель-фронтвик Боміхов П. М. назвав мене «космополітом». З приводу цієї писанини через кілька днів зібралася педрада учительського колективу,

куди викликали мою матір. Під час того зібрання прозвучали пропозиції оддати мене в дитячу колонію, учителі називали мене «безрідним Іваном», «відщепенцем» і «свинєю під дубом», а одна стара вчителька навіть назвала «троцькістом»).

Не дивно, що вчительський колектив негативно сприйняв події кінця 80-початку 90-х років. Микола Біденко розповідав, що після того, як він організував у районі осередок Народного Руху, до нього приїхав директор красилівської школи В. О. Кравчук. Відбулася серйозна розмова, Віктор Оникійович умовляв його припинити ту діяльність, казав, що внаслідок цього вони розвалять усе, що побудувала радянська влада... Після перших демократичних виборів чимало вчителів сприйняли дисидентів, яких обрали народними депутатами, як фашистів, прислужників міжнародного імперіялізму, а про Яворівського одна вчителька сказала, що його «треба зловити і бити, бити, бити!» (сам чув ув автобусі зі Ставища до Красилівки).

Хочу додати, що, звісно, не всі вчителі були такі. Світлі спогади збереглися у мене про Надію Іванівну Андросюк (Квашу), Катерину Яківну Кравчук, Григорія Афанасійовича Паламарчука, Ніну Григорівну Кулібабу, Любу Леонтіївну Грабовецьку, Олену Іванівну Кравчук. Це були справжні педагоги, які любили свою справу і добре ставилися до учнів.

Сьогодні у школі спостерігається мала заповненість класів, особливо початкових. Молодь їде з села, де неможливо знайти роботу, крім того, у сусідніх селах побудували десятирічки, тож приплив школярів зменшився. Значно зменшилася і народжуваність у селі. Проте навчально-виховний комплекс ім. Савельєва функціонує і виконує покладені на нього завдання.

Красилівка в 70-80-х роках

Автор «Історії села Красилівки» пише: «Новою віхою в зростанні економіки місцевого колгоспу соціально-економічному відродженні села можна з повним правом віднести період, коли господарство став очолювати вихідець з Розумниці, агроном за освітою і хлібороб за покликанням Іван

Михайлович Копачевський. Прийшов він до нас на початку 1974 року і з властивою йому енергійністю взявся за нелегку справу. Перші, хоч і незначні, зрушення вселяли в комуніста надію в свої сили, віру в те, що за ним підуть всі хлібороби. А вони не підвели свого ватажка. Вже через два роки красилівські трудівники полів одержали найвищий в області урожай зернових культур. З ініціативи А. М. Войта господарство одним з перших в республіці почало успішно впроваджувати прогресивну технологію у вирощування цукрових буряків».

Пам'ятаю, в селі справді почалися зрушення: тоді ж таки, десь у 1973 році, вимостили центральну вулицю бруківкою («поклали сошу»), збудували дитячий садок, молочну ферму, а ліворуч, трохи не доходячи вигону, де раніш був базар, — будинки для колгоспників. Неподалік від школи звели восьмиквартирні будівлі. Та й вигляд села змінився: багато мешканців побудували добротні цегляні хати, в селі у кожного вже був телевізор та інша побутова техніка. Незабаром вулиці заасфальтували. До села чотири рази за день ходив автобус із райцентру. В селі була лікарня і новозбудована амбулаторія. Бідно жили тільки декотрі люди, переважно старі колгоспниці: хати в них були під стріхою, яку вони вже не здужали перешити, тож дах протікав і оселя врешті розвалювалася. Отак без житла лишилася наша сусідка, Єлизавета (Севета) Крикун. Колгоспна пенсія була мала. Моя бабуня від початку 70-х одержувала шість карбованців, а вже в 80-х — дванадцять.

Після вторгнення радянських військ до Афганістану на цю війну призвали і красилівських хлопців. Під час бойових дій там загинув випускник красилівської школи Федоренко (з Гойсихи).

Після катастрофи на Чорнобильській АЕС до села переїхало кілька родин із зони відселення.

Загалом, період від середини 70-х до початку 90-х років можна вважати одним із найкращих в історії села, принаймні для тих, котрі ще могли працювати. У колгоспі зросли заробітки («та й украсти можна було добре»,

як казала одна тітка), то населення сягало біля півтори тисячі душ, транспортне сполучення було надійне, тим паче що чимало красилівчан мало і власні автомобілі. Зникло і непосильне податкове навантаження, хоч, звісно, обмеження на утримання худоби існувало (одна корова і теля, двоє поросят, коня тримати заборонялося).

Про долю голови колгоспу Копачевського автор «Історії села Красилівки» пише: «Але не судилося йому втілити все, що задумав. — давала ознаки підступна хвороба, із-за якої Іван Михайлович вимушений був, залишити посаду керівника. Важким болем відгукнулась у серцях красилівчан звістка про те, що невдовзі перестало битись його серце. Пам'ять про цю чудову людину, в якій органічно поєднувалися світлий розум, гаряче серце, людяність, назавжди збережуть вдячні красилівчани».

Багато разів обирало село сільським головою Леоніда Петровича Орлівського, якого занесено на районну Дошку пошани. З його ініціативи наприкінці 80-х років на місці поховань жертв Голодомору поставили пам'ятний знак, а також збудували церкву.

Красилівка в 90-х роках

На початку 90-х років, після проголошення незалежності України і утворення Союзу незалежних держав, настала тяжка економічна криза. Розрив налагоджених давніх зв'язків з іншими республіками призвів до нестачі матеріально-технічних ресурсів, безробіття, нечуваного падіння обсягів промислового виробництва.

Далася ознаки ця криза і в Красилівці. Вже навесні 1992 року в село ходив тільки один автобус раз на день, та й у той неможливо було потовпитися, бо він ішов через кілька сіл. Разом із розвалом Укркоопспілки помалу занепадав і сільмаг («кооперація»): зменшувався асортимент товарів, торгівля на другому поверсі припинилася, незабаром зачинився і «залізний магазин». Пам'ятаю, зайшов я до крамниці, а там тхне мишвою і на полицях порожньо,

тільки якась ковбаса висить під стелею... Єдиний плюс: у 1991 році, ще до розвалу економіки, Красилівку встигли газифікувати.

Припинив існування і колгосп. Землю розпаювали, майно і техніку розібрали колгоспники. Під час поділу транспорту не обійшлося без конфліктів. Подібних випадків було по селу чимало.

Урешті в селі утворилися два колективні підприємства: ТОВ «Агро-Антей» і ТОВ «Красилівське». Автор «Історії села Красилівки» пише, що «додаткові робочі місця були запропоновані філією №5 “Київспецтранс”, адже на території села відкрито її філіал».

Внаслідок послаблення ситуації в селі почалися крадіжки та пограбування. Бували випадки, коли до самотніх пенсіонерів приходили посеред білого дня і в їхній присутності знімали ринви, забирали цінні речі та реманент.

Ситуація трохи вирівнялася після запровадження гривні. Проте село остаточно розшарувалося: частина красилівчан тяжко працювала на своїх паях, тримала худобу, обробляла великі городи, які часом сягали до шістдесяти соток, решта пиячила. Молодь виїжджала з села шукати кращої долі.

Сучасне становище Красилівки

На сьогодні спостерігається зменшення чисельности населення Красилівки. Третина хат у селі стоїть порожня, їх або покинули, або продали дачникам. Зрештою, той-таки процес відбувається скрізь: коли автобус заїжджає у Розумницю, видно, що з лівого боку стоїть підряд аж три порожні будинки, причому побудовані в 70-х роках, з цегли і під шифером... Дахи вже проламані, в декотрих повітягали вікна і двері. Можна тільки уявити, скільки таких занедбаних хат у всій Розумниці, — а скільки по району!

Від 2018 року в Красилівці почала зникати і череда. Такого не було від самого заснування Красилівки, та, як пояснили мені в селі, худобу нема вже де пасти: пасовиська розорані, корови приходять голодні. Якщо раніш селяни здавали молоко, то тепер це стало не вигідно: літр молока заготівельники

приймають по чотири гривні п'ятдесят копійок, що нижче його собівартости. Невигідно стало здавати і картоплю, тому що її купують по одній гривні за кілограм. Внаслідок підвищення тарифів на газ люди переходять на опалення дровами. Населення району потроху виїжджає на роботу до Польщі та Чехії, щоправда, ця тенденція ще не набула масового характеру. В селі існує те саме розшарування, що й наприкінці 90-х: одні працюють, другі п'ють.

Під час українсько-російської війни в зоні бойових дій загинуло двоє красилівчан: Олександр Бачинський і Сергій Альмужний. Їм відкрито пам'ятні дошки на будинку красилівської школи.

На сьогодні у селі діє притулок для людей похилого віку під назвою «Надвечір'я», а також дитячий сиротинець «Світанок». Діє і пошта, щоправда, тільки два дні за тиждень. Є будинок культури, та, на жаль, він в аварійному стані. В селі кілька приватних крамниць, щотижня по середах збирається невеликий базар. Існує і сільська бібліотека, яка є чи не єдиним вогником культури в селі. І, як пише автор «Історії села Красилівки», «окрасою села є, звичайно, Красилівський навчально-виховний комплекс ім. М. І. Савельєва».

КРАСИЛІВСЬКИЙ НЕКРОПІЛЬ

Цвинтар у Краси́лівці ділиться на дві половини — старий і новий. Старий цвинтар раніше був поділений ровами. Можна припустити, що з плином часу могильник більшав, і кожну нову ділянку обкопували ровом, щоб не йшла худоба. Ще в 70-х роках могильні горбики було видно, тепер усе зрівнялося із землею.

Найдавнішою ділянкою на старому цвинтарі вважається крайня праворуч від поля (якщо стояти спиною до садиби Дмитра Паламарчука). Можливо, там поховані люди, що мешкали в селі у першій половині XVIII століття. Посередині цієї ділянки земля сіла, що свідчить про наявність склепу. Мати моя згадувала, що на цвинтарі було багато гарних пам'ятників, особливо на могилі Ільницьких, а також польських склепів. Місцезнаходження одного склепу точно відоме: він міститься у кутку цвинтаря по праву руку відразу за садибою Близнюків. Було на тому цвинтарі й місце, де ховали дітей, які померли нехрещеними (у видолинку).

Цвинтар давно заріс бузком. Пам'ятників нема. Як я вже казав, у голодні роки їх розбивали і робили з них жорна. Півтора десятиліття тому фермер Дмитро Паламарчук розорав половину старого цвинтаря, після чого мешканці поблизьких садиб захопили там ділянки під городи. Слід зауважити, що якраз на цій ділянці могильника містяться тифозні поховання 1920 року. За садибою, де жив колись Груп'янов, поховані брати моєї бабуні, а також її батько й мати.

Ще один могильник був під старою церквою з боку центральної вулиці. Як я вже казав, там похований священник Іван Олтаржевський. Могил там було п'ять чи шість. Єлизавета (Севета) Крикун згадувала, що поховані там і декотрі мешкані села, зокрема, якийсь Матрос.

Новий цвинтар відокремлюється від старого дорогою, якою їздять трактори на поле. Від тієї дороги ліворуч починаються поховання 1933-го року — спершу могили, потім кагати, куди скидали усіх гамузом. Братські

могили жертв Голодомору (кагати) обгороджені, там стоїть пам'ятний знак. У 90-ті роки новий цвинтар теж заріс чагарниками, які буяли аж під нашим городом. На початку 2000-х сільський голова Орлівський найняв двох чоловіків з Красилівки, які вирізали всю поросль. Зараз новий цвинтар упорядкований. Він стрімко розростається і років за десять, напевне, сягне шляху на Станіславчик.

ПОЯСНЕННЯ КРАСИЛІВСЬКИХ ПРИЗВИЩ

АЛЬМУЖНИЙ. Походить від дуже давнього слова «ялмужна, алмужна», що збереглося тільки в писемних пам'ятках. Означає «той, хто просить милостиню» або «той, хто щедро роздає милостиню».

БАБИЧ. Бабин син, тобто дитина, яку жінка народила в похилому віці. Щоправда, натоді старою (бабою) вважали навіть жінку, якій звернуло на четвертий десяток.

БЕЦМАН. Первісне звучання БАЦМАН (так воно зафіксоване і в метричній книзі Покровської церкви 1851 року). Можливо, походить із німецької мови. Означає «здоровезний» або «неповороткий чоловік».

БОМІХОВ. Слово походить з польської мови, первісне звучання «бьоміх», дослівно: «Чеський». Означає «син чеха» або ж «виходець із Чехії (Богемії)».

ВОЙТ. Польське звучання слова «війт», означає «сільський голова».

ГЕЙКО. Можливо, раніш звучало як «гойко». Словник Грінченка подає його тільки у складі фразеологізму «ні стейки, ні гейки». Означає, можливо, «візник, їздовий» або «волопас».

БУКША. Слово походить із білоруської мови, означає «втулка до колеса».

ГАРНАГА. Походить від архаїчного дієслова «гарнагати» — багато балакати, означає «базіка».

НЕДОДАРА. Походить із білоруської мови, значення невідоме.

КРАСИЛІВСЬКИЙ СЛОВНИК

Тут я зібрав давні слова, які потроху виходять із ужитку. Можливо, притаманні вони не тільки Красилівці (слово «згребло», наприклад, часто зустрічається на Західній Україні). Хочу зазначити, що за моєї пам'яті старі люди, котрі народилися у ХІХ-на початку ХХ століття, балакали зовсім не так, як розмовляють у Красилівці зараз.

БАЛЬЦАНКА. Так називали бляшану посудину місткістю літрів на десять, якою носили гас із коперації.

БАСАМАГА. Смуга, синонім: пасмуга.

БЕЗ. Бузок.

БЕЗЭСНИЙ. Походить із польської мови, де означає «безсоромний». У Красилівці ще років тридцять тому вживалося у значенні «дурнуватий» або «шалений», зараз вийшло з ужитку.

ГРАСА. Розчин з глини для валькування або тинькування хати.

ГАХ. Походить із польської мови, означає «коханець» (грубо). «Гаха собі найшла, лярва».

ДЗИЗНУТИ. Ударити.

ЗГРЕБЛО. Залізне надіб'я для чищення корови або коня.

КВАРТА. Велики залізний кухоль (хоч уже на моїй пам'яті так казали і на менші металеві чашки).

КРАСОЛЯ. Дуже давнє слово, що цілком вийшло з ужитку, нині застосовується тільки як кличка корови. Означає «красуня».

НАДІСАТИ. Раптово знайти, натрапити; спірвати.

НАСТРЕНЧИТИ. Підбурити. «Оце ж настренчили її, щоб вона шкоду мені робила».

ПАСЮВАТИ. Гніватися. «Та не пасіной, не пасіной ти так, дурепо!»

ПАНТРУВАТИ. Підстерігати. «Кіт пантрує мишу».

РОЗКУТУРХАТИ. Збудити.

СЛОЇК. Шкляна банка.

ТОВАРЯКА. Те саме, що бидло. Вживалося як лайка, зараз цілком вийшло з ужитку.

ХЕНДЗ. Ще в дитинстві мені доводилося чути його в складі фрази «не до хендзу» («не до вподоби»). Походить від польського «не до хенчя» («не подобається»).

ХРАПИ. Кінська морда. В негативному значенні застосовувалося до людей. «Осьо як запалю по храпах!»

ЦИБАТИ. Стрибати.

УБРІКОТИТИСЯ. Укластися в ліжку. «Ото як убрикотилася, то спала до самого ранку». Це дієслово відоме тільки в доконаній формі.

ЯСИК. Маленька подушка. Ще років тридцять тому в селі любляли складати подушки на ліжку високою гіркою, зазвичай останньою клали маленьку подушку, яку прозивали ясик.

ФОЛЬКЛОРНІ ЗАПИСИ В СЕЛІ КРАСИЛІВЦІ

Наведені тут пісні та обряди записав я від своєї бабуні та матери. Бабуня знала величезну кількість текстів, у середині 70-х років я записав від неї понад двісті весільних пісень, поміж якими були унікальні пісні, які не зустрічалися мені в жодній збірці. Зошит той пропав (я поклав його вдома у батьків на комин, а коли приїхав, то його вже не було: певне, ним розпалили у грубі). Лишилися тільки записи у двох тонких зошитах, а також ті тексти, які я запам'ятав. Частина цих пісень є в аудіофайлах, я записав їх від матери незадовго до її смерті, частину я знаю й сам, як співати.

Тут я наводжу тільки ті пісні, які зовсім невідомі фольклористам, або ж їхні варіанти.

***

*Ой зійшли, зійшли аж два місяці ясні
Помандрували два козаки красні (двічі)*

*Як мандрували, то стиха говорили:
«Яку б ми собі дівчину підманули?»*

*Як один каже: «Дівчина моя буде»,
А другий каже: «Вже ж того та й не буде».*

*Як один каже: «Будемо стріляться»,
А другий каже: «Можем спробуватися».*

*Як один стрілив — долину перестрілив.
А другий стрілив — у серденько вцілив.*

*«Отсе ж бо тобі, вражий сину, дівка:
Дошла до серця рожовая квітка!»*

*Дівчина лежить в батька у коморі,
А козак лежить в еленій діброві.*

*Ой у дівчини мед-вино заносять,
А козак лежить — зимної води просить.*

*Ой як задзвонили у всі дзвони та й на Миколи.
«Слухай, матінко, чи не по козакови?»*

*Як до церковці, то й мене підведіте.
Як по козаку, то й мене нарадіте.*

*Копайте ви нам могилу широку й глибоку,
Кладіте мене козакови коло боку.*

*Кладіте ви нас докупки головками,
Ой щоб же була розмовонька помеж нами».*

Пісня ця належить до рідкісного в українському фольклорі жанру балади. Віддалено подібний текст зустрічав я в одній з розвідок Івана Франка в «Літературно-науковому віснику», проте цей запис набагато повніший. Можна припустити, що первісно співали її лірники, причому виконувалася вона речитативом, як дума. Балада існує в записі від моєї матери, проте моя бабуня співала її по-іншому, її виконання я пам'ятаю і вмю співати.

***

*Ой скопаю грядочку, грядочку
У вишневім садочку, садочку*

*Та й посію шавлію, шавлію
Ранесенько в неділю, в неділю*

*Де не взявся милий мій, милий мій
Пустив туди коник свій, коник свій*

*Мою грядку потоптав, потоптав,
Мені лишенька він завдав, завдав*

*Ой займу я сивого коня, коня
Та й пожену до пана, до пана*

*Ой паночку, паночку, паночку
Суди кривду й правдочку, правдочку*

*Тобі, пане, сивий кінь, сивий кінь
Мені, пане, милий мій, милий мій*

Це веснянка, записана у січні 1976 року від бабуні. Подібний текст є у праці «Звенигородщина» Агатангела Кримського, але тут він повніший.

***

*Ой ліску, в ліску, на жовім піску
Ой, дай, боже! (після кожного рядка)
Ой там стояла коршомка горіхова
А у тій коршомці панна Марія
Перепродуєє пивом та вином всяким напитком
Як приїхали до неї три молодці з-під Білої Церквці
Вона молода їх пограбувала
З одного взяла з-під злата коня
З другого взяла з-під злата сідло
З третього взяла з-під злата шубу
Убрала шубу та й пішла до шлюбу.
Як у церкву йшла — мов зоря зійшла
А із церкви йшла — мов друга зійшла.
Пани її стрічають, шапки здіймають.
«Чи ти царівна, чи ти королівна?»
«Я не царівна і не королівна
Батькова дочка — красна панночка».*

Це колядка, причому відома. Я тут наводжу її, оскільки в ній згадується Біла Церква.

***

*Ой ти кицю, кицю
Не йди по водицю,
Бо впадеш у кирницю.
Та заб'єш голівоньку,
Та буде боліти,
Нічим буде завертити.
Була одна наміточка
Та й ту дівки вкрави,
На ляльки порвали.
Ляльки погоріли,
Дівки подуріли.*

Колискова пісня, яку чув я ще з дитинства. Якщо проаналізувати символи (лялька, криниця, вогонь), можна зробити висновок, що це надзвичайно давній текст, який первісно виконувався під час якогось обряду. З часом він утратив значення і став колисковою піснею.

ІГРИ

Зовсім випадково у січні 1976 року, коли ми записували пісні, бабуня згадала дитячу гру. Одна дитина ставала посеред кола і виконувала те, про що співали інші діти, які стояли довкола неї.

*Оре, оре голубонько,
Оре, оре коштрубонько.*

*Я ж тебе не любила,
Серпаників не носила,
Серпаники продавала,
Тобі тютюн купувала.*

*Сіє, сіє голубонько
Сіє, сіє коштрубонько*

Далі йде перелік усіх польових робіт (волочить, жне, молотить, віє, меле). Приспів повторюється після кожних двох рядків. Потім Голубонько-Коштрубонько пече хліб і їсть. Далі:

*Вдавивсь, вдавивсь голубонько,
Вдавивсь, вдавивсь коштрубонько.*

*Умер, умер голубонько,
Умер, умер коштрубонько.*

Після цього співають: «Ожив, ожив голубонько», і гра починається наново.

Текст цей є відгомонам надзвичайно давнього обряду, можливо, ще з часів трипільської культури. Поширений він у різних варіантах як на території України, так і Росії, але тут він найповніший. Дослідники зазвичай сходяться в тому, що після того, як обряд зникає, він обертається дитячою грою. До речі, бабуня пояснила, що серпаники — це такий хліб із несходженого тіста.

І ще одну гру запам'ятав я від бабуні. Гралися в неї на вечорницях у присутності дівчат і парубків. Гра зветься «Занести голку без нитки».

У сінях в драбину застромлюють голку з ниткою. Дівчина повинна піти в сіни, витягти нитку, занести голку в хату і покласти на стіл. Але суть гри у тому, що й на дівчині «не повинно бути жодної нитки». Тобто вона повинна роздягнутися у сінях, голою зайти до хати і покласти голку на стіл. «І що, — запитав я в бабуні, — хтось робив таке?» — «А певно! — відказала вона. — Були такі сміливі дівки! Ото занесе голку, покладе її — та й потеліпала сракою в сіни!»

ДЖЕРЕЛА

1. Довідка з Київського обласного архіву під назвою «Описание вашего прихода с его историческим прошлым (анкетные листы)».
2. Історичні матеріали із сайту stav.pp.ua та сторінки в Фейсбуці «Ставищенські стайні».
3. Дослідження з історії села, виконане Надією Дмитрівною Коберник в 60-х роках минулого століття (рукопис, зберігається в Красилівській бібліотеці).
4. «Історія села Красилівки», написана на початку 80-х років минулого століття (автор невідомий, текст зберігається в Красилівській бібліотеці).
5. Дмитро Яворницький. Історія запорізьких козаків.
6. Лаврентий Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии (факсиміле). — Біла Церква: вид. О. Пионківський, 2005
7. Історія голодомору на Жашиківщині. — Брама-Україна, видавець С. Горошко, 2008
8. В. Пререрва. Історія шкільництва в містах і селах Київщини ХІХ-початку ХХ століття. — Біла Церква: вид. О. Пионківський, 2008
9. Яків Гейко. Попружна (фрагменти історії). — К.: 1987

Автор висловлює глибоку вдячність ентузіястам-краєзнавцям Вікторові Хименку та Охана Кхан за неоціненні матеріали, викладені ними в Мережі.

Красилівка, 2019-2020 рр.

Відгуки на цю працю та уточнення і доповнення до неї автор просить надсилати за адресою електронної пошти: dzhalala@ukr.net